

FUNKCE KONDICIONÁLU Z HLEDISKA VÝZNAMOVÉ ROVINY

Magda Ševčíková

ÚSTAV FORMÁLNÍ
A APLIKOVANÉ LINGVISTIKY

**STUDIES IN COMPUTATIONAL
AND THEORETICAL LINGUISTICS**

Magda Ševčíková

FUNKCE KONDICIONÁLU Z HLEDISKA VÝZNAMOVÉ ROVINY

Published by Institute of Formal and Applied Linguistics
as the 1st publication in the series
Studies in Computational and Theoretical Linguistics.

Editor in chief: Jan Hajič

Editorial board: Nicoletta Calzolari, Miriam Fried, Eva Hajičová, Frederick Jelinek,
Aravind Joshi, Petr Karlík, Joakim Nivre, Jarmila Panevová,
Patrice Pognan, Pavel Straňák, and Hans Uszkoreit

Reviewers: Prof. PhDr. Petr Karlík, CSc.
Prof. PhDr. Patrice Pognan, Docteur d'État

This book has been printed with the support of the project MSM0021620838 of The Ministry of Education of the Czech Republic.

Copyright © Institute of Formal and Applied Linguistics, 2009

ISBN 978-80-904175-2-6

Tato kniha je opravenou a doplněnou verzí mé disertační práce, která vznikla během doktorského studia oboru i-3 matematická lingvistika na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Disertační práce byla obhájena dne 29. června 2009. Děkuji především prof. Jarmile Panevové, vedoucí mé disertační práce, za kritické čtení jednotlivých částí a verzí tohoto textu, za cenná upozornění a inspiraci při řešení témat probíraných v této knize. Ráda bych poděkovala také oběma oponentům mé disertační práce, prof. Petru Karlíkovi a prof. Patricovi Pognanovi, za posouzení práce a doporučení, která vedla k jejímu doplnění. Za pečlivé pročtení rukopisu a důležité postřehy děkuji dr. Markétě Lopatkové, dr. Zdeňku Žabokrtskému a Mgr. Marii Mikulové. Poděkování patří v neposlední řadě i mé rodině za všestrannou podporu, kterou mi poskytuje.

Práce publikovaná v této knize byla podporována prostředky z projektů GAUK 7643/2007, GAČR 201/05/H014 a 1ET101120503.

V Praze dne 12. listopadu 2009

Obsah

1	Úvod	1
2	Pojetí modalita v české jazykovědě	5
2.1	Modalita jako modifikace propozice a jako součást tzv. aktualizačních významů	5
2.2	Typy modalita a primární prostředky jejich vyjadřování	6
2.2.1	Modalita skutečnostní	7
2.2.2	Voluntativní modalita	9
2.2.3	Postojová modalita, komunikační funkce výpovědi	10
2.2.4	Jistotní modalita	13
2.3	Funkce kondicionálu a dalších slovesných způsobů při vyjadřování modalita	14
3	Zpracování modalita ve funkčním generativním popisu	17
3.1	Základní postuláty funkčního generativního popisu	17
3.2	Vlastní modální slovesa jako prostředky vyjadřování voluntativní modalita	20
3.3	Zachycování komunikační funkce výpovědi	24
3.4	Gramatémy pro zachycování modalita a morfologická kategorie slovesného způsobu	25
3.5	Funkce slovesného způsobu u modálních sloves	25
3.6	Zachycování modalita v Pražském závislostním korpusu	27
3.6.1	Základní charakteristika Pražského závislostního korpusu . . .	27
3.6.2	Způsoby reprezentace modálních prostředků na tektogramatické rovině	30

4	Kondicionál jako prostředek vyjádření hypotetičnosti děje	35
4.1	Práce s korpusovým materiálem	37
4.2	K hodnocení substituce kondicionálu indikativními formami	37
4.3	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů závisejících na explicitní podmínce	42
4.3.1	Hypotetické děje podmíněné dějem vyjádřeným závislou klauzí	44
4.3.2	Hypotetické děje podmíněné dějem vyjádřeným substantivní nebo infinitivní konstrukcí	56
4.4	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve větách se subjektem s dějovou nebo stavovou sémantikou	60
4.4.1	Věty se subjektem vyjádřeným závislou klauzí	60
4.4.2	Věty se subjektem vyjádřeným nominalizovanou konstrukcí	64
4.5	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve dvou typech závislých klauzí	67
4.5.1	Klauze uvozené spojkou <i>aniž</i>	68
4.5.2	Klauze uvozené spojkou <i>jako</i>	72
4.6	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve větách obsahujících doplnění označující zdroj informace	78
4.7	Podíl kondicionálu na výstavbě textu	83
4.8	Analyzované věty vyjadřující hypotetické děje z hlediska komunikačních funkcí	86
5	Kondicionál přítomný v oblasti komunikačních funkcí výpovědi	89
5.1	Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích	90
5.1.1	Výběr korpusového materiálu	92
5.1.2	Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí oznamovací	94
5.1.3	Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí některých typů výzvy	106
5.1.4	Konstrukce konkurující zkoumaným explicitním performativním formulím jako prostředkům oslabení komunikační funkce výpovědi	115
5.2	Kondicionál přítomný ve zjišťovacích otázkách s komunikační funkcí zdvořilé výzvy	117

5.2.1	Práce s korpusovými daty	118
5.2.2	Formální a sémantické rysy zjišťovacích otázek s funkcí zdvořilé výzvy	119
5.2.3	Kondicionál přítomný a modální slovesa ve zjišťovacích otázkách s funkcí zdvořilé výzvy	123
5.3	Kondicionál přítomný ve výpovědích ztvárňujících postoje mluvčího	125
5.3.1	Analyzovaný korpusový materiál	127
5.3.2	Kondicionál přítomný při vyjadřování postojů v rámci komunikační funkce přání	127
5.3.3	Kondicionál přítomný při vyjadřování postojů v rámci komunikační funkce tázací	129
6	Zachycování funkcí kondicionálu na tektogramatické rovině	133
6.1	Zachycení kondicionálu jako prostředku vyjádření hypotetičnosti na tektogramatické rovině	134
6.1.1	Gramatém skutečností modalit	135
6.1.2	Postup při přidělování gramatému skutečností modalit	136
6.1.3	Aplikace gramatému skutečností modalit na konstrukce probíraných typů	140
6.2	Kondicionál přítomný jako prostředek podílející se na signalizaci komunikační funkce výpovědi a tektogramatická reprezentace věty	146
6.2.1	Dosavadní způsob zachycení komunikační funkce výpovědi v rámci tektogramatické anotace	146
6.2.2	Explicitní performativní formule vs. výpovědní formy z hlediska tektogramatické reprezentace	147
6.3	Návrhy dílčích změn v tektogramatické reprezentaci některých probíraných konstrukcí	151
6.3.1	Tektogramatická reprezentace klauzí uvozených spojkou <i>aniž</i>	152
6.3.2	Tektogramatická reprezentace osamostatněných závislých klauzí se spojkou <i>jako</i>	153
6.3.3	Rozsah funktoru CRIT	154
7	Závěr	157

Summary	165
Seznam použité literatury	170
Rejstřík	179

1

Úvod

Kondicionál jako jeden ze slovesných způsobů se zásadní měrou podílí na vyjadřování modalit celých vět. Přesto ve funkčním generativním popisu nebyl tento slovesný způsob při popisu větného významu na tzv. tektogramatické rovině dostatečně popsán. V některých pracích, které z funkčního generativního popisu vycházejí, se předpokládalo, že význam vyjadřovaný kondicionálem nemusí být zachycován zvláštním prostředkem, že může být odvozen z jiných rysů tektogramatické reprezentace věty, např. z přítomnosti adverbialního doplnění s významem podmínky (srov. Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 138). Dalším výzkumem, který souvisel mimo jiné s budováním Pražského závislostního korpusu, se však zjistilo, že pro některé věty s kondicionálem tento předpoklad neplatí a pro jejich adekvátní zachycení na tektogramatické rovině je nutné stávající reprezentaci přehodnotit. Naším cílem tedy je zamyslet se nad tím, jaké významy kondicionál v současné češtině vyjadřuje, a nad možností zachycení těchto významů v rámci tektogramatické reprezentace věty. Z tohoto důvodu volíme v této práci postup od formy k funkci.

Kondicionál je ovšem pouze jedním z prostředků, kterými jsou v češtině vyjadřovány významy zahrnované pod široký pojem modalit. Vedle kondicionálu a dalších dvou slovesných způsobů se na vyjadřování modalit podílí také intonace nebo prostředky lexikální, jako jsou modální slovesa nebo modální částice. V mnoha případech se jedná o kombinaci hned několika prostředků – souhrnně budeme o těchto prostředcích bez ohledu na jejich charakter hovořit jako o prostředcích modálních. V této práci se zaměřujeme pouze na jediný modální prostředek, na kondicionál, v mnoha případech ovšem při stanovení významu tohoto slovesného způsobu budeme zohledňovat funkce dalších modálních prostředků (ať už jako prostředků, které kondicionálu v dané funkci konkurují, nebo jako prostředků, které se spolu s kondicionálem na vyjadřování daného významu podílejí).

Teoretickým rámcem naší práce je funkční generativní popis. Budeme pracovat s pojmem tektogramatické roviny a dalšími rovinami jazykového systému tak, jak byly tímto popisem postulovány, a rovněž s valenční teorií rozpracovanou v tomto popisu. Z široké oblasti modalit však byla ve funkčním generativním popisu dosud podrobně zpracována jen problematika modálních sloves, při popisu jednotlivých funkcí kondicionálu tedy budeme vycházet z komplexní a poměrně detailní koncepce *Mluvnice češtiny* (Komárek a kol., 1986, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987). Pojetí modalit v *Mluvnici češtiny* a v dalších českých lingvistických pracích se budeme věnovat

v kap. 2, základní postuláty funkčního generativního popisu a zpracování modality v tomto popisu, zvláště zpracování modálních sloves, blíže představíme v kap. 3.

Jazykový materiál, na jehož základě budeme užívání kondicionálových forem v současné češtině zkoumat, čerpáme ze dvou korpusů: jednak z Pražského závislostního korpusu (Prague Dependency Treebank, PDT), konkrétně jeho druhé verze (PDT 2.0),¹ ve které je pro více než 830 tisíc textových slov (tj. slovních tvarů, čísel a interpunkčních znamének) k dispozici jak morfologická anotace, tak anotace na dvou syntaktických rovinách, jednak z korpusu SYN2005,² v němž je k dispozici sice pouze morfologická anotace, oproti PDT 2.0 má ale tento korpus podstatně větší objem (100 milionů textových slov). Pražský závislostní korpus blíže představíme v odd. 3.6, práce s korpusem SYN2005 včetně konkrétních dotazů je popsána v kapitolách, v nichž provádíme vlastní analýzu.

Kondicionál, v české terminologii způsob podmiňovací, je v češtině již tradičně považován za jeden z členů trojčlenné morfologické kategorie slovesného způsobu – stojí tak vedle indikativu (oznamovacího způsobu) a imperativu (způsobu rozkazovacího).³ Ze slovesných způsobů má čeština jediné pro indikativ úplné paradigma: indikativní tvary existují pro všechny osoby obou čísel ve všech morfologických časech, některé tvary jsou přitom syntetické, jiné analytické. Paradigma imperativu v češtině je nejčastěji chápáno jako trojčlenné, sestávající výhradně ze syntetických forem pro 2. os. sg. a pl. a pro 1. os. pl. V některých koncepcích je však imperativ chápán širše: mezi imperativní tvary jsou řazeny i analytické formy pro 3. os. sg. a pl. složené z částice *ať / nechť* a indikativní formy, př. *ať nechodí* (Komárek a kol., 1986, 167, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 336, Svoboda, 1973, 237),⁴ nebo spojení lexikálně vyprázdněných imperativních tvarů některých sloves s infinitivem dalšího slovesa, př. *pojďme se projít, koukej zmizet, opovaž se vyrušovat* apod. (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 335).

Také kondicionál disponuje v češtině omezenou sadou tvarů – kondicionálové tvary, které jsou k dispozici pro všechny osoby obou čísel, nelze rozčlenit do tří dílčích paradigmat podle jednotlivých členů kategorie slovesného času, ale běžně jsou v české jazykovědě rozlišována dvě dílčí paradigmata, tvary tzv. kondicionálu přítomného a tzv. kondicionálu minulého. S tímto tradičním terminologickým rozlišením budeme pracovat i v této práci, a to i přes jeho zřejmou nevýstižnost pro současný jazyk. Užití kondicionálu minulého je totiž jako zařazení vyjadřovaného děje⁵ do minulosti charakterizováno spíše ojediněle (např. Dokulil, 1967, 34n., také Svoboda, 1973, 240),

¹ Srov. Hajič a kol. (2006) nebo <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>

² <http://ucnk.ff.cuni.cz>

³ Ačkoli lze najít i návrhy na širší pojetí kategorie slovesného způsobu (např. Komárek a kol., 1986, 167, uvažuje o dalších slovesných způsobech, deziderativu a optativu), v této práci zůstáváme u tradičního – trojčlenného – pojetí.

⁴ Komárek a kol. (1986, 167) však upozorňují, že tuto analytickou formu je možno chápat jako formu imperativní pouze ve 3. os. a ve vlastní apelové funkci, jinak dochází v modálním významu k posunu.

⁵ V této práci rozumíme pod označením děj také významy stavové ap.

podle novějších koncepcí vyjadřuje tato forma ireálnost či kontrafaktuálnost, také kontrafaktovost, opak skutečnosti / faktu (srov. Grepl – Karlík, 1998, 419, Komárek a kol., 1986, 168, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 321, také už Šmilauer, 1969, 139).⁶ Kondicionál přítomný je pak chápán jako forma, která je z hlediska časových významů bezpříznaková – může referovat k ději přítomnému, budoucímu i minulému.⁷

Kondicionál má v celém svém paradigmatu analytické formy. Formy kondicionálu přítomného sestávají z tvarů *bych, bys, by, bychom, byste*, které jsou považovány za volný pohyblivý gramatický morfém (jsou plně morfologizované; Dokulil, 1967, 25), a z l-ového přičestí, které jako součást kondicionálových tvarů nemá minulý význam (Dokulil, 1967, 25, Komárek a kol., 1986, 167), př. *zaspal by*. Tvary kondicionálu minulého kromě uvedených dvou složek obsahují ještě l-ové přičestí slovesa *být* (*byl by zaspal*), v některých případech pak navíc ještě l-ové přičestí slovesa *býval* (*byl by býval zaspal*). V rámci naší vlastní analýzy se v kap. 4 této práce budeme zabývat jak tvary kondicionálu přítomného, tak tvary kondicionálu minulého, v kap. 5 se pak omezíme pouze na kondicionál přítomný. Jak ovšem přesněji popíšeme v jednotlivých oddílech kap. 4, v analyzovaném korpusovém materiálu byl kondicionál minulý doložen málo.

Při zvoleném postupu od formy k funkci se ukazuje, že kondicionál – podobně jako další modální prostředky – neplní v češtině funkci jedinou, ale že pro tuto formu lze stanovit celou řadu funkcí patřících do různých podoblastí (typů) modaloty, které jsou při popisu této komplexní oblasti rozlišovány. Podle koncepce *Mluvnice češtiny* spadá primární funkce kondicionálu do tzv. modaloty skutečnostní. Tento typ modaloty se týká toho, zda daná propozice⁸ platí hypoteticky (podmíněně, nereálně) nebo zda je prostě konstatována (platí nepodmíněně, reálně): pro vyjádření hypotetičnosti je v češtině primárně užíván právě kondicionál. Kondicionálu jako prostředku pro vyjádření hypotetičnosti se v této práci věnujeme v kap. 4, v zásadě se přitom omezi-

⁶ Ikdyž jsou formou kondicionálu minulého často skutečně vyjadřovány nenastalé děje, které jsou z hlediska okamžiku promluvy minulé, v korpusovém materiálu jsou běžně doloženy i věty vyjadřující nenastalé děje vzhledem k okamžiku promluvy současné nebo následné (srov. zde kap. 4; na to, že se kondicionál minulý může vztahovat ke všem třem časovým plánům, upozorňuje také Karlík, 1983, 14). Štícha (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 569, heslo „způsob slovesný“) uvádí větu *Zítří bych ti byl stejně zavolal* jako příklad vyjadřující děj, který je následný k okamžiku promluvy. Podle Štíchy ovšem tento příklad zpochybňuje jak časovou relevanci kondicionálu minulého, tak pojetí, že tato forma vyjadřuje kontrafaktuálnost – podle našeho názoru však uvedený příklad argumentem proti kontrafaktuálnosti kondicionálu minulého není.

⁷ Svoboda (1972a, 205) hovoří o časové trojznačnosti přítomného kondicionálu.

K otázce časových významů u kondicionálu Karlík (1981, 67) v návaznosti na Kopečného (1962, 19) úvahy uvádí, že kategorie kondicionálu časové významy nejen nevyjadřuje, ale že je vyjadřovat nemůže – proto, že vyjadřuje významy modální.

⁸ Propozicí rozumíme významové vztahy mezi slovesným predikátem a jeho doplněními (srov. zvl. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 9nn.), tedy základní významovou strukturu věty. Především při popisu komunikačních funkcí výpovědi pracujeme vedle termínu propozice také s termínem propoziční obsah (srov. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, zvl. 306nn., a Grepl – Karlík, 1998, zvl. 421nn.). Termíny propozice a propoziční obsah zde používáme jako synonymní.

me na kondicionál plnovýznamových sloves. Na vybraných typech vět⁹ se pokusíme ukázat, že kondicionál je v této své funkci v současné češtině prostředkem sémanticky relevantním, a to i přes to, že může být v některých případech substituován formou indikativní. V kap. 5 se zaměříme na sekundární významy kondicionálu: budeme zkoumat výpovědi,¹⁰ v nichž se kondicionál plnovýznamových sloves uplatňuje jako prostředek, kterým je v kombinaci s dalšími prostředky indikována komunikační funkce výpovědi. Podle typologie *Mluvnice češtiny* spadají tyto funkce kondicionálu do oblasti tzv. postojové modality.

V kap. 6 se pokusíme o formalizaci popsaných funkcí kondicionálu – půjde nám o to, navrhnout takové prostředky, které by jednotlivé významy kondicionálu umožnily začlenit do tektogramatické reprezentace věty, tak jak je navržena ve funkčním generativním popisu a implementována v Pražském závislostním korpusu. Práci uzavíráme stručným shrnutím probraných témat a poukazem na některé související problémy v kap. 7.

⁹ Termínu věta používáme v této práci jednak v širokém významu, jednak ve významu užším. V užším významu označujeme tímto termínem strukturu obsahující jednu finitní slovesnou formu. V širokém významu pak termín věta chápeme jako zastřešující termín, pod který zahrnujeme větu v užším slova smyslu, dále (souřadné i podřadné) souvětí a také jeho části, o kterých zde hovoříme jako o klauzích (v podřadném souvětí o klauzi řídící a klauzi závislé). Termín věta v širokém významu užíváme v obecných výkladech, kde není mezi uvedenými strukturami třeba rozlišovat. S termíny věta hlavní a věta vedlejší zde nepracujeme; tam, kde je třeba, hovoříme místo o větě hlavní o větě syntakticky nezávislé.

¹⁰ V této práci nás – v souladu s funkčním generativním popisem, který jsme si zvolili za teoretický rámec naší práce – zajímá především funkce kondicionálu při výstavbě větného významu, korpusový materiál ovšem ukazuje kondicionál také jako prostředek podléjící se na signalizaci komunikační funkce výpovědi. Vedle termínu věta (myslíme zde široký význam tohoto termínu – viz předchozí poznámku) zde tedy pracujeme také s pojmem výpověď, a to tak, jak je tento pojem vymezen a používán Grepem – Karlíkem (1998, 20nn.). Tito autoři chápou výpověď jako „větu zakotvenou (pronesenou nebo napsanou) v nějaké konkrétní komunikační situaci, přičemž ten, kdo produkuje nějakou výpověď, zpravidla se angažuje v nějaké sociální interakci (někomu něco radí, někoho se na něco ptá, někomu něco slibuje, někoho zdraví, něco zahazuje, někoho oddává z nějaké funkce, plní potřebu navázat s někým kontakt apod.)“. Zatímco v kap. 4 této práce budeme hovořit o větách, termín výpověď budeme používat především při analýzách v kap. 5.

2

Pojetí modality v české jazykovědě

Při analýze funkcí kondicionálu v této práci vycházíme především z koncepce *Mluvnice češtiny* (Komárek a kol., 1986, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987). V dílčích bodech pak toto pojetí konfrontujeme s dalšími českými lingvistickými pracemi. V oblasti komunikačních funkcí jako jedné z oblastí zahrnovaných do modality pak vedle *Mluvnice češtiny* pracujeme s koncepcí *Skladby češtiny* (Grepl – Karlík, 1998, zvl. 379nn.).

Modalita je v moderní české jazykovědě chápána jako komplexní sémantický jev, který významně spoluutváří větný význam, bývá považována za konstitutivní charakteristiku každé věty (srov. např. Dokulil, 1954, 256 a 261, a Dokulil, 1967, 27, dále Kopečný, 1962, 133, Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 97n., Běličová, 1983, 3 a 5).¹¹ Modalita ovšem není jev homogenní, který by bylo možné charakterizovat jako celek – pod tento pojem je zahrnována celá řada dílčích významů, které patří jednak k vlastnímu jádru větného významu (propozici), jednak mezi významové složky, kterými je propozice tzv. aktualizována. Pro účely popisu modality je proto rozlišováno několik modálních podoblastí – zde budeme hovořit o jednotlivých typech modality, ty jsou pak zpravidla popisovány odděleně.

2.1 Modalita jako modifikace propozice a jako součást tzv. aktualizacích významů

Podle *Mluvnice češtiny* (zde a dále v tomto odd. srov. zvl. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 9nn.) je větný význam tvořen sémantickými složkami v zásadě dvou typů, složkami kognitivními a složkami komunikativně-pragmatickými. Kognitivní složky vyplývají především z propozice, která je chápána jako „základ významové stavby věty“, jako „konfigurace obsahových entit, představující myšlenkový odraz nějakého výseku skutečnosti“; tyto entity jsou jako sémantická doplnění usouvztažněny predikátem jako organizačním centrem věty. Propozice je modifikována dalšími kognitivními složkami. Některými z těchto složek může být negována, jinými modifikována z hlediska, zda platí nepodmíněně či podmíněně (tzv. skutečnostní modalita; Komárek a kol., 1986, 168), nebo z hlediska nutnosti, možnosti nebo úmyslu (modalita voluntativní).

¹¹ Pojetí modality jako charakteristiky každé věty však koriguje Svoboda. Podle Svobody (1972a, 21) jsou modálně nutně charakterizované pouze věty s jediným finitním slovesem, dále souvětí jako celek a v rámci souvětí pak věty syntakticky nezávislé. Oproti tomu některým závislým klauzím modalita nepřísluší, Svoboda hovoří o větách „amodálních“ (př. závislá klauze v souvětí *Kdo se bojí, nesmí do lesa*; srov. také Svoboda, 1973).

Pokud jde o komunikativně-pragmatické složky větného významu, jsou rozlišovány tři druhy složek. Složkami jednoho typu jsou sémantické participanty specifikovány co do množství a identity denotátů, k nimž odkazují. Dalším druhem komunikativně-pragmatických složek je propozice tzv. aktualizována, a to dvojím způsobem. Komunikativně-pragmatickými složkami je jednak propozice zakotvena v komunikační situaci (vztahena k času, místu a účastníkům komunikace), jednak je jimi vyjadřována míra jistoty mluvčího o platnosti propozice (modalita jistotní) a také to, čeho mluvčí chce proslovením výpovědi u adresáta dosáhnout (modalita postojová, rovněž komunikační funkce výpovědi, srov. dále). Mezi komunikativně-pragmatické složky výpovědi řadí *Mluvnice češtiny* rovněž aktuální členění výpovědi na informaci „známou“ (základ / východisko / téma) a informaci „novou“ (ohnisko / jádro / réma).

2.2 Typy modality a primární prostředky jejich vyjadřování

Možná právě proto, že pod zastřešující termín modalita jsou řazeny jevy do značné míry heterogenní, česká lingvistika – podle našich znalostí – k souhrnné, obecně přijímané definici modality zatím nedospěla.¹² V českých jazykovědných pracích pak při popisu modálních jevů bývají poměrně často rovnou vymezeny dvě podoblasti: modalita objektivní, která se týká vztahu předkládané propozice ke skutečnosti, a modalita subjektivní, kterou se postihuje vztah mluvčího k této propozici (srov. např. Dokulil, 1954, 255, Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 98, Komárek a kol., 1986, 167nn.). Ačkoli se toto rozlišení v české lingvistice¹³ už poměrně rozšířilo a i v zahraničních lingvistických pracích se s obdobnou distinkcí (deontická vs. epistemická modalita) setkáváme zvláště při popisu modálních sloves celkem běžně (z teoretických prací srov. např. Palmer, 2001, a Bybee, 1985, z prací věnovaných modalitě v souvislosti s počítačovým zpracováním přirozeného jazyka např. Piqué – Posteguillo – Andreu-Besó, 2001, nebo Danilava – Schommer, 2008), v této práci s ním pracovat nebudeme.¹⁴ Jak

¹² Např. Dokulil (1967, 25) vymezuje modalitu jako „způsob platnosti výpovědi“ (v návaznosti na Kopečného, 1962, 286), Komárek a kol. (1986, 168; obdobně Karlík, 1981, 66) však uvádějí toto vymezení až jako definici jednoho z typů objektivní modality, tzv. modality skutečností. Srov. také heslo „modalita“, jehož autorem je Žaža (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 265nn.). Široce přijatelná definice modality však není podle Jachnowa (1994) k dispozici ani v mluvnicích a lingvistických příručkách dalších slovanských jazyků a němčiny.

¹³ Rozlišování objektivní a subjektivní modality sdílí česká jazykověda s ruskou lingvistikou (srov. Dokulil, 1954, 255, pozn. 5; Jachnow, 1994, 72). Oproti tomu v německých gramatikách a gramatikách dalších slovanských jazyků (které Jachnow analyzuje, tedy chorvatštiny, polštiny, srbochorvatštiny a bulharštiny) se s touto dvojicí běžně nepracuje.

¹⁴ O rozdílu mezi užitím modálních sloves ve větách typu *Musí se víc učit* oproti *Musel to udělat někdo cizí*, který bývá opozicemi objektivní vs. subjektivní, resp. deontická vs. epistemická modalita postihován, budeme v této práci dále hovořit jako o primárním užití těchto sloves (spadajícím do oblasti modality voluntativní; srov. dále v textu) a jejich užitím sekundárních.

se totiž pokusíme ukázat v kap. 4, je i při vyjadřování tzv. objektivní modality třeba připsat zásadní úlohu mluvčímu.¹⁵

V dalším výkladu proto budeme pracovat s podrobnějším tříděním, které je uvedeno v *Mluvnici češtiny* a v jehož rámci se rozlišují čtyři typy modality: modalita skutečnostní, voluntativní, postojová a jistotní. V odd. 2.2.1 až 2.2.4 budou tyto typy probrány postupně, uvedeme vždy také prostředky, jimiž je daný typ modality v češtině primárně vyjadřován. Prostředky, kterými jednotlivé typy modality mohou být vyjadřovány sekundárně, se zde zabývat nebudeme. Opačný pohled na jednotlivé typy modality a prostředky jejich vyjadřování, totiž jaké jsou primární (a další) funkce jednotlivých modálních prostředků, tedy které typy modality vyjadřují primárně a které sekundárně, uplatníme pouze v případě kondicionálu (srov. odd. 2.3 referující o popisu primárních a sekundárních funkcí kondicionálu v *Mluvnici češtiny*, naše vlastní analýza vybraných funkcí tohoto slovesného způsobu je náplní kap. 4 a 5).

2.2.1 Modalita skutečnostní

Skutečnostní modalita modifikuje samotnou propozici, Dokulil (1967, 33) hovoří o „rovině vlastní modálnosti“. Tento typ modality podle Komárka a kol. (1986, 168) vyjadřuje „způsob platnosti propozičního obsahu“, tedy zda daná propozice platí nepodmíněně či podmíněně, jako alternativní terminologické opozice jsou pro postižení tohoto sémantického protikladu uvedeny také dvojice reálnost vs. nereálnost a konstatace vs. hypotetičnost. Jako o reálnosti vs. nereálnosti hovoří o tomto protikladu také Šmilauer (1969, 139; místo o způsobu platnosti hovoří o stupních reality propozičního obsahu), v návaznosti na něj pak stejnou opozici užívají Panevová – Benešová – Sgall (1971, 138nn.; zájem těchto autorů se ovšem omezuje na uplatnění této opozice u modálních sloves, srov. zde odd. 3.5). V termínech reálnost vs. nereálnost se o uvedené opozici zmiňuje také Dokulil (1967, 33), z novějších prací např. Grepl – Karlík (1998, 419). Kromě těchto termínů charakterizuje Dokulil (1967, 32) sémantiku kondicionálu rovněž jako fiktivnost. Tato opozice skutečnostní modalit – ať už je nazývána jakkoli – se v češtině primárně vyjadřuje protikladem dvou slovesných způsobů, indikativu a kondicionálu: nepodmíněné (reálné, konstatované) děje jsou vyjadřovány slovesem v indikativu, podmíněné (nereálné, hypotetické) děje jsou vyjadřovány slovesem v kondicionálu.¹⁶ Kondicionál je v této dvojici považován za člen příznakový

¹⁵ Srov. také Dokulilovo (1967, 27) upozornění, že v oblasti objektivní i subjektivní modalit „se specifickým způsobem projevuje jak objektivní skutečnost (danost), tak subjektivní pojetí této skutečnosti (jejíž součástí může být i psychika mluvčího samého), obě mají tedy charakter subjektivní i objektivní“. Slovesný způsob jako morfologickou kategorii vyjadřující vztah mluvčího k předkládanému ději chápe např. Šmilauer (1947, 166); srov. rovněž respektované výklady o morfologických kategoriích, jejichž autorkou je Američanka Bybee (1985, 165), obdobný názor lze najít i v knize *Mood and Modality* britského lingvisty Palmera (2001, např. 1 a 8).

¹⁶ Grepl – Karlík (1998, 419) uvádějí, že děj je jako nereálně platný předkládán také imperativem. Dokulil (1967, 27 a 29) naopak tvrdí, že nereálnost není konstitutivním rysem imperativu; „imperativ realizaci předpokládá, je však indiferentní k tomu, zda v okamžiku promluvy děje nebo není realizován“. Nereál-

(Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 321, Karlík, 1983, 13).¹⁷ Pro indikativ a kondicionál je vyjadřování skutečností modalita zároveň funkcí primární.

Z uvedených termínů volíme pro popis sémantického protikladu, který je označován jako skutečností modalita a primárně vyjadřován opozicí indikativu a kondicionálu, terminologickou dvojici konstatace vs. hypotetičnost. Primární funkci indikativu tedy v této práci chápeme tak, že mluvčí užitím tohoto slovesného způsobu příslušný propoziční obsah prostě konstatuje, při užití kondicionálu v jeho primární funkci je daná propozice mluvčím ztvárněna jako hypotetická v širokém slova smyslu.¹⁸

Hypotetické děje jsou zpravidla děleny do dvou typů. Šmilauer (1969, 139) hovoří o dějích možných (potenciálních) vs. nemožných (ireálních), opozice potenciálnost vs. ireálnost se objevuje i u Panevové – Benešové – Sgalla (1971, 138nn.) a u Komárka a kol. (1986, 168). Grepl – Karlík (1998) chápou první typ jako děje možné (uskutečnitelné), druhý typ jako děje, které neplatí (děje kontrafaktuální). Podobně podle Daneše – Hlavsy – Grepla a kol. (1987, 321) jsou děje druhého typu „opakem skutečnosti (faktu)“, jde o děje kontrafaktuální, také nerealizovatelné. Štícha (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 569, heslo „způsob slovesný“) uvádí termíny nereálnost (nefaktovost) vs. kontrafaktovost (opak faktu).

Z těchto pojmů – jejich výčet nemusí být vyčerpávající – budeme v této práci dále používat opozici děje potenciální vs. ireální (jako pouhou pravopisnou variantu Šmilauerova termínu ireální). Termín ireální ovšem nebudeme užívat v běžném významu „neskutečný“,¹⁹ ale v pojetí zavedeném Šmilauerem (1969, 139): jako o ireálních budeme hovořit o dějích, které se stát nemohou, jsou nemožné, neuskutečnitelné. S termíny potenciálnost a ireálnost (v tomto specifickém pojetí) pak tedy budeme pracovat jako s dílčími významy, které lze rozlišit v rámci významu, o němž hovoříme jako o hypotetičnosti. Problematičnosti spojené s užíváním termínu hypotetičnost jako pojmu

nost nelze podle Komárka a kol. (1986, 168) připisovat ani modálním slovesům, tato slovesa „o reálnosti děje nic neříkají“, mohou vystupovat ve větách vyjadřujících jak děje reálné, tak nereálné. V souladu s tímto názorem Panevová – Benešová – Sgall (1971, 138nn.) uvádějí, že ve spojení modálního a plnovýznamového slovesa je reálnost či nereálnost ztvárněvaného děje vyjadřována slovesným způsobem modálního slovesa (zde srov. blíže odd. 3.5).

¹⁷ V rámci kategorie slovesného způsobu hovoří o kondicionálu (a imperativu) jako o členu příznakovém také Grepl – Karlík (1998, 419), srov. rovněž Štícha (heslo „způsob slovesný“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 569). Podobně Dokulil (1967, 29) označuje kondicionál za „zřetelně příznakový“ vůči indikativu. Nepřihlížíme zde tedy k Dokulilovu (1967, 33) vyjádření, že indikativ i kondicionál jsou oba příznakové, vytvářejí protiklad „kontradiktorický“ (tento závěr podle našeho názoru odporuje citovanému tvrzení o výrazné příznakovosti kondicionálu, které Dokulil uvádí v těžce studii).

¹⁸ Srov. termín „hypotetický“ v Petráčková – Kraus a kol. (1998, 307): „založený na předpokladu, hypotéze, podmíněný, nejistý, neskutečný“. Srov. také široké pojetí Dokulilovo (1967, 29): kondicionálem se označuje, „že obsah výpovědi (slovesný děj) se jeví mluvčímu jako nereálný, nesouhlasící se skutečností, nikoli ovšem ve smyslu reálného popření, nýbrž ve smyslu podmíněnosti, předpokládanosti, možnosti atp.“.

¹⁹ Jako „neexistující ve skutečnosti, neodpovídající skutečnosti, neskutečný, nereálný“ je termín „ireální, ireální“ definován v Petráčková – Kraus a kol. (1998, 347).

nadřazeného termínům potenciálnost a ireálnost jsme si vědomi, po vymezení jejich sémantiky ale užívání těchto tří termínů považujeme za udržitelné.

Potenciální děje jsou vyjadřovány slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného, pro vyjadřování ireálných dějů má čeština k dispozici speciální formu, kondicionál minulý. Již několik desetiletí lze ovšem sledovat tendenci nahrazovat kondicionál minulý kondicionálem přítomným. Názory na přijatelnost této substituce se postupně vyvíjely. V jednoznačných kontextech považují náhradu kondicionálu minulého kondicionálem přítomným jakožto náhradu kategorie příznakové kategorií bezpříznakovou za přijatelnou (spisovnou) už např. Dokulil (1967, 35) nebo Šmilauer (1969, 140), podobný postoj lze nalézt i u Komárka a kol. (1986, 167) a Daneše – Hlavsy – Grepla a kol. (1987, 321) nebo u Grepla – Karlíka (1998, 419). Jak ovšem ukazují např. jazyková data uložená v korpusu PDT 2.0, kondicionál minulý je v současné češtině užíván velmi zřídka a na jeho místě se běžně užívá kondicionálu přítomného, a to i v případech, kdy ireálnost děje vyplývá až z velmi širokého jazykového kontextu nebo ji lze vyvodit jen ze situace, popř. na základě našich znalostí světa. Tento vývojový posun tak přináší (dříve nebývalou) víceznačnost. Analýze primární funkce kondicionálu se podrobně věnujeme v kap. 4, k jejímu formálnímu zachycení na tektogramatické rovině srov. odd. 6.1.

2.2.2 Voluntativní modalita

Voluntativní modalita²⁰ je obdobně jako předchozí typ modality modifikací vlastní propozice, v tomto případě jde o modifikaci z hlediska nutnosti, možnosti nebo úmyslu. Voluntativní modalita vyjadřuje „dispozici původce děje k realizaci tohoto děje“ nebo také „stupeň realizovatelnosti (nutnost, možnost, dovolení)“, tedy zda původce chce, musí, může, má, smí apod. daný děj realizovat (Komárek a kol., 1986, 168n., srov. také Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 278nn.). Primárními prostředky pro vyjádření voluntativní modality jsou v češtině vlastní modální slovesa (*muset, moct, mít, smět, chtít, hodlat a umět*), spojení slovesa *být / mít* s modálním výrazem (např. *je povinen, je nutno, má právo, má v úmyslu*) a některá plnovýznamová slovesa (např. *nezbývá než, sluší se*). Modální slovesa se pojí s infinitivem plnovýznamového slovesa, ostatní prostředky se závislou klauzí nebo jejím infinitivním ekvivalentem. Z uvedených prostředků bývá největší pozornost věnována modálním slovesům, srov. např. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 278nn.). V pracích vycházejících z funkčního generativ-

²⁰ S tímto termínem pracují Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 278nn.), Komárek a kol. (1986, 168) hovoří o tomto typu jako o modalitě volitivní nebo dispoziční, Panevová – Benešová – Sgall (1971) jako o modalitě slovesné (pro přesnost uvádíme, že na začátku výkladů o modalitě, na str. 98, tyto autoři zmiňují termín slovesná modalita pro celou oblast objektivní modality, potom však tento pojem užívají už jen pro modalitu voluntativní). V článku E. Buráňové (1979) je modalita, o níž zde hovoříme jako o modalitě voluntativní, a modalita, pro niž používáme termín skutečnostní, chápána jako jediná modální oblast označovaná jako modalita dispoziční; Buráňová tak rozlišuje tři typy modality: dispoziční, záměrovou (v námi používaných termínech: postojovou) a pravděpodobnostní (zde: jistotní). Se třemi typy modality (v našich termínech: skutečnostní, voluntativní a jistotní) pracuje také Adamec (1973).

ního popisu se výzkum modality v zásadě omezil právě na tato slovesa (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 123nn.). Zpracování modálních sloves v rámci tohoto popisu blíže představíme v kap. 3 (srov. zvl. odd. 3.2), vlastním předmětem této práce ale modální slovesa nejsou.

2.2.3 Postojová modalita, komunikační funkce výpovědi

Postojová modalita²¹ je vyjádřením komunikačního záměru mluvčího (Komárek a kol., 1986, 169n.).²² Komunikační záměr mluvčího je považován za základní složku komunikační funkce výpovědi (také funkce výpovědní, srov. např. Daneš, 1973). Vedle komunikačního záměru se ve struktuře komunikační funkce počítá s dalšími dvěma složkami: s „poznatky nebo předpoklady mluvčího o adresátovi a/nebo situaci“²³ a s „postoji mluvčího k obsahu výpovědi“ (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 312). Ačkoli v právě představeném pojetí je postojová modalita vlastně jednou ze složek komunikační funkce výpovědi (složkou základní), termíny postojová modalita a komunikační funkce výpovědi lze podle našeho názoru do značné míry ztotožnit (srov. také heslo „modalita“ S. Žaží v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 265nn.). Dále v této práci tedy používáme hlavně termín komunikační funkce výpovědi, spíše než o prostředcích pro vyjádření postojové modality pak hovoříme o prostředcích vyjádření jednotlivých komunikačních funkcí.

Z hlediska používání jazyka jako nástroje komunikace je komunikační funkce považována za zásadní rys výpovědi. Výpovědi „mají zpravidla nějaký věcný (propoziční) obsah a vyznačují se vždy nějakou komunikační funkcí“ – v komunikaci se mohou uplatnit výpovědi, které nemají propoziční obsah, ale mají komunikační funkci (př. *to tak!*), naopak výpovědi s propozičním obsahem, ovšem bez komunikační funkce v rámci komunikace fungovat nemohou (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 307, obdobně srov. také Grepl – Karlík, 1998, 410 a 420n.). Pokud však uvažujeme o běžných českých výpovědích se slovesy ve tvaru indikativu nebo kondicionálu, kromě

²¹ Komárek a kol. (1986, 169) uvádějí pro tento typ modality i termín záměrová, Panevová – Benešová – Sgall (1971) používají označení modalita (celo)větná (termín větná modalita je těmito autory sice nejprve uveden pro celou oblast subjektivní modality, v dalším výkladu je už ale užíván v užším, zde uvedeném významu). Termíny (celo)větná modalita a modalita slovesná (srov. předchozí pozn.) dobře reflektují skutečnost, jak jsou dané dva typy modality v češtině (primárně) vyjadřovány a jak jsou ve funkčním generativním popisu zachycovány na tektogramatické rovině (srov. kap. 3).

²² Adjektiva komunikační a komunikativní nejsou v *Mluvnici češtiny* (Komárek a kol., 1986, oproti Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987) používána jednotně, hovoří se o komunikačním / komunikativním záměru, ale o komunikativní funkci apod. V této práci preferujeme adjektivum komunikační. Ačkoli tedy např. termín komunikační funkce v *Mluvnici češtiny* uveden není, v této práci ho budeme užívat i při odkazech do této mluvnice (s termínem komunikační funkce pracuje už Dokulil, 1967, nově pak např. Grepl – Karlík, 1998, zvl. 421nn.).

²³ V této citaci i v některých dalších v této práci uvádíme pro lepší srozumitelnost místo zkratk používaných v citovaných pracích plnou podobu zkracovaných slov. Např. v této citaci jsme místo symbolů *M* a *A* uvedli plné podoby mluvčí a adresát; v tomto ohledu tedy nejde o přesné citace, i když je za takové vydáváme.

komunikační funkce nesou tyto výpovědi ještě další modální charakteristiku, modalitu skutečnostní, která je primárně vyjadřována opozicí indikativu a kondicionálu.²⁴

Repertoár komunikačních funkcí výpovědi se v jednotlivých koncepcích liší. České školní gramatiky nejčastěji počítají s komunikační funkcí oznamovací, tázací, rozkazovací a práci – určující je přitom forma, kterou daná výpověď má, školsky se hovoří o větě oznamovací, tázací, rozkazovací a práci (v této práci budeme hovořit o výpovědi oznamovací, tázací atd., těmito termíny budeme referovat k formální stránce výpovědi). Proti zvolací funkci, která bývá v některých pojetích odlišována jako další komunikační funkce, se staví např. Grepl – Karlík (1998, 424) s tím, že tzv. zvolací výpovědi se vyznačují specifickou intonací, nikoli však specifickou komunikační funkcí. Grepl – Karlík (1998) a Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987), z jejichž koncepce při popisu uplatnění kondicionálu v oblasti komunikačních funkcí budeme vycházet, uvádějí členění podrobnější. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 320nn.) počítají s následujícími druhy komunikačních funkcí: s komunikační funkcí oznamovací, komunikační funkcí tázací, komunikační funkcí výzvovou (také žádací), dále s komunikační funkcí námitky, nesouhlasu, protestu, ohrazení a odmítnutí (jako funkcemi výpovědi, jimiž mluvčí reaguje na nějaký názor, návrh apod.), s komunikační funkcí výtky nebo výčitky a s komunikační funkcí přání. Grepl – Karlík (1998, 430nn.) rozlišují výpovědi s komunikační funkcí asertivní, komunikační funkcí direktivní, komunikační funkcí interrogativní, komunikační funkcí komisivní, komunikační funkcí permissivní a koncesivní, dále s komunikační funkcí varování, komunikační funkcí expresivní a satisfaktivní a s komunikační funkcí deklarativní.²⁵

Komunikační funkce výpovědi může být vyjádřena přímo nebo nepřímo. Za přímé vyjádření těchto funkcí bývají považovány dva typy prostředků, tzv. explicitní performativní formule a tzv. výpovědní formy, v obou případech jde o prostředky komplexní povahy (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 315, Grepl – Karlík, 1998, 435nn.). Jako nepřímé, ale konvencionalizované vyjádření komunikační funkce výpovědi je chápáno např. jazykové ztvárnění dílčích složek těchto funkcí, tedy výpovědi vyjadřující poznatky nebo předpoklady mluvčího o adresátovi či situaci a výpovědi ztvárněující postoje mluvčího k předkládané propozici (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 312nn., Grepl – Karlík, 1998, 427n.). Způsoby, které mohou být interpretovány jako nepřímé vyjádření komunikačních funkcí, které ovšem nelze považovat za způs-

²⁴ Jinak se k obligatornosti jednotlivých typů modality staví Žaža (heslo „modalita“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 266): na modalitu pohlíží jako na systém vrstev, přičemž základní vrstvou je modalita objektivní (v pojetí *Mluvnice češtiny* tedy modalita skutečnostní a voluntativní), subjektivní modalita (tj. modalita postojová a jistotní v *Mluvnici češtiny*) je pouze vrstvou fakultativní.

²⁵ Ještě jiný repertoár uvádí v jedné ze svých starších prací Karlík (1981) – jako dílčí hodnoty postojové modality vymezuje deklarativnost, interrogativnost, imperativnost, optativnost¹, optativnost², dubitivnost². O kombinaci formálních prostředků (slovesného způsobu, modálních částic, intonace atd.), jimiž je každá z těchto hodnot (významů) v češtině vyjadřována, hovoří jako o syntaktickém modu (tento termín bychom zhruba přirovnali k termínu výpovědní forma, který uvádíme dále v textu). S termínem syntaktický modus (vedle slovesného způsobu jako modu morfologického) pracuje také Mrázek (1968), tento termín zmiňují i Komárek a kol. (1986, 168). V této práci tento termín používat nebudeme.

soby obvyklé, konvencionalizované (např. je-li komunikační funkce indikována pouze kontextem), v mluvnících popisovány zpravidla nejsou a ani v této práci jim nebude věnována pozornost.

Za základní podobu explicitní performativní formule je považováno spojení řídicí klauze, jejímž jádrem je performativně užitá sloveso, s klauzí závislou, která vyjadřuje vlastní propoziční obsah výpovědi, př. (1). Na místě závislé klauze může v explicitních performativních formulích podle Daneše – Hlavsy – Grepla a kol. (1987, 337) alternativně vystupovat také nominalizace závislé klauze, tedy substantivní nebo infinitivní konstrukce, př. (2) a (3). Performativně jsou užívána nejčastěji slovesa mluvení, performativní užití však podle Grepla (heslo „sloveso ilokuční“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 412) není vyloučeno ani u jiných sloves.

Sloveso je performativně užito tehdy, pokud jím mluvčí příslušnou činnost nejen popisuje, ale zároveň ji i realizuje (srov. Grepl – Karlík, 1998, 435, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 315, nebo Hirschová, 1988, 14). Performativně užitá slovesa mají nejčastěji formu 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta aktiva nedokonavého slovesa (Daneš – Hlavsa a kol., 1987, 170, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 316, Hirschová, 1988, 14). V odd. 5.1 této práce se – v rozporu s tímto rozšířeným pojetím – pokusíme ukázat, že performativní užití sloves není spjata výhradně s indikativními formami, ale že jako součást explicitních performativních formulí vystupují v současné češtině také tvary kondicionálu přítomného. Na korpusovém materiálu budeme zkoumat uplatnění kondicionálových forem v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí oznámení (př. (4)) a v explicitních performativních formulích s funkcí některých typů výzvy (př. (5)). Otázce, zda tvary kondicionálu vystupující i v explicitních performativních formulích indukují jiné typy komunikačních funkcí, se v této práci věnovat nebudeme.

- (1) *Poroučím ti, abys o tom nikde nemluvil.*
- (2) *Prosím tě o přímlovu.*
- (3) *Poroučím ti nikde o tom nemluvit.*
- (4) *V této souvislosti bych rád upozornil, že takové řešení má řadu úskalí.*
- (5) *Jako svým klientům bych vám navrhoval, abyste s koupí ještě počkali.*

Vedle explicitních performativních formulí jsou za další prostředek přímé indikace komunikačních funkcí považovány tzv. výpovědní formy. Výpovědní formy jsou chápány jako „více méně ustálené útvary (konfigurace) prostředků jazyka“ (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 317). Jde přitom o prostředky různé povahy, především o prostředky lexikální (hlavně modální částice a adverbia), prostředky morfologické (zvláště slovesný způsob, čas, osoba a vid) a intonace a větný přízvuk (rovněž tempo a zvuková segmentace; v psaném textu pak prostředky grafické), určitou roli může hrát rovněž slovosled nebo „konvencionalizované struktury souvětné“ apod. (Grepl – Karlík, 1998, 437nn., Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 317). Tyto prostředky se na výstavbě výpovědní formy vždy podílejí ve vzájemné kombinaci, nikoli samostat-

ně. O konfiguraci prostředků uzuálně používané pro vyjádření oznamovací komunikační funkce budeme hovořit jako o výpovědní formě konstatační (také jako o výpovědi oznamovací, př. (6)), o kombinaci užívané pro vyjádření výzvodé komunikační funkce jako o výpovědní formě imperativní (rovněž jako o výpovědi rozkazovací, př. (7)), o kombinaci pro tázací komunikační funkci jako o výpovědní formě interrogativní (rovněž jako o výpovědi tázací, př. (8)) atd.; srov. zvl. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 320nn.), také Grepl – Karlík (1998, 449nn.).

(6) *Petr jde na projektovou schůzku.*

(7) *Na tu schůzku nechod!*

(8) *Půjdeš na tu schůzku?*

Pokud jsou v daném jazyce pro indikaci konkrétní komunikační funkce k dispozici obě možnosti přímého vyjádření, tedy jak explicitní performativní formule, tak výpovědní forma, „bývá volba jedné z nich motivována různými faktory“, např. explicitní performativní formule může v některých situacích vyznít příliš strojeně, naopak při oficiálních událostech, jako je svatba nebo křest, je její uvedení povinné (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 319). Motiv, proč namísto přímých prostředků volí mluvčí pro indikaci komunikační funkce v některých případech prostředky nepřímé, spatřují Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 315) např. v obecných zásadách a konvencích lidského chování (zdvořilost, takt apod.) nebo v cíleném úsilí mluvčího zastřít svůj skutečný úmysl. V této práci se budeme podrobněji zabývat dvěma typy výpovědí, které lze považovat za nepřímé a přitom konvencionalizované vyjádření komunikační funkce: formálně tázacími výpověďmi (konkrétně zjišťovacími otázkami), které navzdory své formě vyjadřují výzvodou komunikační funkci (př. (9); srov. odd. 5.2), a výpověďmi ztvárňujícími postoje mluvčího v rámci komunikační funkce přací a tázací (př. (10); srov. odd. 5.3).

(9) *Vyjmenoval byste hlavní přednosti tohoto řešení?*

(10) *Uvítala bych, kdybyste mi pomohli.*

2.2.4 Jistotní modalita

Poslední, čtvrtý typ modality, který je v *Mluvnici češtiny* rozlišován, je nazýván modalitou jistotní.²⁶ Tento typ modality se týká míry přesvědčení / jistoty mluvčího o platnosti vyjadřovaného děje. Tímto typem modality tedy mluvčí vyjadřuje, zda prezentovaný děj byl, je nebo bude podle jeho názoru určitě realizován, zda spíše realizován nebyl, není, nebude atd. (Komárek a kol., 1986, 170, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 355nn.).

Jistotní modalita je primárně vyjadřována lexikálními prostředky, a to spojením slovesa *být* s některými modálními adjektivy apod. (např. *je jisté, je vyloučeno*), dále vybranými slovesy (*pochybuje, soudí, zdá se mu, předpokládá* apod.) nebo modálními

²⁶ Pro tento typ pracují Komárek a kol. (1986, 170) také s termínem modalita pravděpodobnostní.

částicemi (např. *jistě, zřejmě, stěží*). Zatímco první dva typy prostředků se spojují se závislou klauzí, která vyjadřuje děj, k němuž mluvčí zaujímá postoj, modální částice vstupuje přímo do věty vyjadřující hodnocený děj. Tomuto typu modality se v této práci nevěnujeme.

2.3 Funkce kondicionálu a dalších slovesných způsobů při vyjadřování modality

Funkce kategorie slovesného způsobu jako celku bývá definována velmi obecně, jednotlivé definice se přitom – nikoli zanedbatelně – liší. Např. Komárek a kol. (1986, 166) charakterizují význam této kategorie jako „způsob vztahu slovesného děje (tj. slovesem vyjadřovaného dějového nebo nedějového významu) ke skutečnosti“, podle Štichy (heslo „způsob slovesný“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 569) slovesný způsob vyjadřuje „jistý komunikativní postoj mluvčího k obsahu slovesa“.

Primární funkce jednotlivých členů kategorie slovesného způsobu popisují Komárek a kol. (1986, 166 a 168) následovně: u indikativu jako „pouhé konstatování, že slovesný význam (děj) je (byl, bude) realizován“ (hovoří se také o nepodmíněnosti nebo reálnosti), imperativ vyjadřuje apelovost a kondicionál hypotetičnost (také podmíněnost nebo nereálnost). Dokulil (1967, zvl. 32n.) popisuje funkce jednotlivých způsobů pomocí tří sémantických rysů: volitivnosti (aktivní volní vztah k ději), apelovosti (přímá výzva k oslovené osobě) a fiktivnosti. Imperativ příznakově vyjadřuje volitivnost a apelovost, k fiktivnosti je indiferentní (ani ji nevyjadřuje, ani nevylučuje). Indikativ a kondicionál jsou indiferentní k volitivnosti, apelovost je z významu těchto způsobů vyloučena. Fiktivnost je příznakově vyjadřována kondicionálem, z významu indikativu je podle Dokulila tento rys vyloučen.

Pokud na slovesný způsob pohlížíme z hlediska uvedených čtyř typů modality, nechová se tato slovesná kategorie jako celek, primární funkce jejích členů spadají do různých typů modality. Indikativ a kondicionál se primárně uplatňují v oblasti skutečnostní modality – sémantika indikativu a kondicionálu je z hlediska tohoto typu modality charakterizována opozicí konstatace (nepodmíněnost, reálnost) vs. hypotetičnost (podmíněnost, nereálnost). Primární funkce imperativu spočívá v signalizaci komunikační funkce výpovědi, tento slovesný způsob vystupuje jako jeden ze základních prvků výpovědních forem pro signalizaci výzvy. Jak jsme již zmínili, jednotlivé slovesné způsoby plní kromě primárních funkcí i funkce další, které spadají do jiných typů modality než jejich funkce primární. Zde uvedeme příklady sekundárních funkcí pouze pro kondicionál.²⁷

²⁷ Pro slovenštinu popisuje některé sekundární funkce kondicionálu Horák (1958, 226nn.).

Jak ovšem uvádí Karlík (1981, 60), kategorie slovesného způsobu „nepatří mezi tzv. jazykové univerzálie“, poznatky týkající se této kategorie v češtině „mohou být platné právě jenom v češtině, a nelze je tedy zobecňovat, a to ani v rámci příbuzných slovanských jazyků“. Obdobně Palmer (2001, 2) upozorňuje, že jazyky se právě v oblasti modality liší pravděpodobně více než v jiných kategoriích; o rozdílech mezi jednotlivými jazyky, pokud jde o oblast modality, se zmiňuje rovněž Šmilauer (1947, 166n.). Hypotézy

Kondicionál může kromě svého primárního uplatnění v rámci skutečnostní modalit vyjadřovat podle Komárka a kol. (1987, 167 a 170) i všechny další typy modalit. V oblasti voluntativní modalit může kondicionálový tvar vyjadřovat např. vůli mluvčího, př. *spala bych* – kondicionál přítomný plnovýznamového slovesa tu konkuruje spojení indikativu modálního slovesa s infinitivem plnovýznamového slovesa (*chci spát*). Kondicionál může rovněž sloužit k vyjádření menší jistoty mluvčího ohledně sdělované proposice, tato užití spadají do oblasti modalit jistotní (srov. *asi bych šel* vs. *asi půjdu*).

Kondicionál se uplatňuje také v oblasti komunikačních funkcí výpovědi, je součástí celé řady ustálených konfigurací používaných k indikaci různých komunikačních funkcí. Kondicionál je běžně užíván jako součást prostředků pro přímé vyjádření těchto funkcí, podílí se však i na jejich nepřímé indikaci. S kondicionálem přítomným se setkáme např. ve výpovědích s komunikační funkcí přání (př. (11)), nabídky (př. (12)), ve výpovědích s komunikační funkcí výtky nebo výčitky (př. (13)) nebo ve výpovědích s funkcí námitky, popř. odmítnutí (př. (14)); příklady převzaty z Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 318 a zvl. 344nn.). Tato slovesná forma se uplatňuje také při vyjadřování některých typů výzvy, např. varování (př. (15)) nebo zdvořilé žádosti (př. (16)). Vybranými sekundárními funkcemi kondicionálu se budeme zabývat v kap. 5 této práce.

(11) *Kéž by zapršelo!*

(12) *Co bychom mu koupili hodinky?! Co kdybys ho probudil?! Mohl bys mu to třeba zatelefonovat?! Že bych uvařila trochu kávy?*

(13) *Kdybyste raději dával pozor!*

(14) *Co bychom tam jezdili!*

(15) *Ne abys to zkoušel! Abych to neřekl rodičům!*

(16) *Vyvěsila byste toto prohlášení na internet?*

I když kondicionál plní v češtině celou řadu funkcí a multifunkčnost je příznačná i pro další členy této morfologické kategorie a další modální prostředky (nejspíše pro významnou většinu z nich), spolehlivá kritéria umožňující rozlišit, jakou funkci daný prostředek v konkrétní větě plní, tedy který typ modalit vyjadřuje, však podle našich znalostí formulována nebyla. Jako jistou výjimku můžeme uvést test pomoci parafrází, který lze v českých i zahraničních pracích najít jako prostředek pro stanovení funkce modálních sloves, srov. pro češtinu Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 284n.), pro angličtinu např. Palmer (2001, 7). Podle Daneše – Hlavsy – Grepla a kol. plní modální sloveso *muset* ve větě (17) primární funkci, tedy vyjadřuje voluntativní modalitu, pokud užití věty v daném kontextu odpovídá parafrázi (17a). Při užití tohoto modálního slovesa v sekundárních funkcích lze danou větu parafrázovat jako (17b) (sloveso vyjadřuje jistotní modalitu) nebo (17c) (jde o vyjádření komunikační funkce

a závěry, které v této práci vyslovíme, tedy platí pouze pro češtinu, a ačkoli by je jistě bylo užitečné ověřit i pro jiné jazyky, na zkoumané jevy zde z komparativního hlediska pohlíženo není.

výpovědi). Tyto parafráze jsou ovšem stanoveny pro konkrétní modální sloveso, nelze je tedy aplikovat na celou skupinu modálních sloves.

(17) *Petr musí Pavlovi pomáhat.*

(17a) *Petr je nucen (byl někým / něčím přinucen) pomáhat Pavlovi.*

(17b) *Jsem přesvědčen, že Petr pomáhá Pavlovi.*

(17c) *Chci, aby Petr pomáhal Pavlovi.*

3

Zpracování modality ve funkčním generativním popisu

Funkční generativní popis (FGP) byl jako stratifikační popis češtiny postulován v 60. letech 20. století a je nadále rozpracováván a modifikován, především v souvislosti s budováním Pražského závislostního korpusu a řešením dílčích úkolů počítačového zpracování přirozeného jazyka. První systematickou formulaci FGP přináší monografie P. Sgalla (1967b), novější komplexní charakteristiku tohoto popisu lze nalézt v práci P. Sgalla – E. Hajičové – J. Panevové (1986). V prvním oddílu této kapitoly stručně nastíníme dva ústřední postuláty FGP, které se týkají naší práce: pojetí jazykového systému jako systému dílčích rovin a závislostní přístup k popisu větné stavby založený na teorii valence. Další oddíly pak budou věnovány zpracování modality v tomto popisu (odd. 3.2 až 3.5) a v Pražském závislostním korpusu (odd. 3.6).

3.1 Základní postuláty funkčního generativního popisu

V rámci FGP je jazykový systém chápán jako soubor rovin. Sgall (1967b) počítá s pěti jazykovými rovinami – po řadě od „nejnižší“ (tedy od popisu zvukové realizace jazyka) k „nejvyšší“²⁸ (k popisu jazykového významu) jsou to rovina fonetická, morfonologická, morfologická, rovina povrchové stavby věty (rovina větných členů) a rovina tektogramatická (rovina hloubkové / významové větné stavby). Rovina povrchové větné stavby byla do popisu zařazena na základě předpokladu, že v jazyce existují striktně synonymní syntaktické konstrukce (např. aktivní věta a její pasivní protějšek nebo závislá klauze a její nominalizace). Zatímco na povrchové rovině těmto konstrukcím odpovídaly různé reprezentace, na rovině tektogramatické byly reprezentovány jedinou strukturou. Postupně se ovšem ukázalo, že i v uvedených typech konstrukcí lze nalézt významové rozdíly (např. nominalizovanou konstrukcí není vyjádřena časová charakteristika děje a tuto konstrukci lze parafrázovat několika závislými klauzemi, kterým odpovídají různé tektogramatické reprezentace; srov. *po jeho příjezdu ... – až přijede ... / poté, co přijel ...*). Od předpokladu existence striktní sy-

²⁸ Označení „nejvyšší / nejnižší rovina“ koresponduje s obvyklým číslováním rovin – tektogramatická rovina jako n-tá, větněčlenská jako n-1. atd. Možné je ale také opačné hledisko: od tektogramatické roviny jakožto roviny hloubkové větné stavby (pak tedy roviny nejnižší) „směrem nahoru“ k rovině povrchové stavby věty atd. V této práci volíme možnost první: tektogramatická rovina jako nejvyšší, od níž se při hodnocení dvou rovin jako rovin vyšší a nižší vždy vychází. Od roviny vyšší k rovině nižší se postupuje např. při generování povrchové podoby věty z tektogramatické reprezentace, postup opačný, od roviny nižší k rovině vyšší, se uplatňuje např. při anotování textů.

nonymie v těchto případech bylo ustoupeno, zařazení roviny povrchové syntaxe do popisu jazyka tak ztratilo své teoretické opodstatnění (srov. Sgall, 2006).²⁹ V této práci však budeme pracovat s repertoárem jazykových rovin v jeho neredukované podobě, tedy i s rovinou povrchové větné stavby.

FGP je popisem jazykového systému, jeho zájem tedy končí u popisu jazykového významu. Od jazykového významu je pak odlišován kognitivní (ontologický / myšlenkový) obsah, který není součástí jazykového systému, je na konkrétním jazyce nezávislý. Obsah je odrazem skutečnosti ve vědomí, prostřednictvím formy se transformuje do jazykového významu: význam je „obsah v zrcadlení formy“ (Dokulil – Daneš, 1958, 232).³⁰ Vedle jazykového významu a kognitivního obsahu se pracuje také s pojmem „smysl“. Smysl přináleží ne větě jako součásti jazykového systému, ale konkrétnímu výskytu věty (výpovědi): aby adresát pochopil smysl sdělení, musí kromě významu jazykových jednotek „dešifrovat“ také referenční informaci jednotlivých výrazů, tj. k čemu odkazují. Smysl je jazykový význam obohacený o konkretizovanou referenci (Sgall, 1994 a 1995).

Pro každou z rovin byly ve FGP postulovány dva druhy jednotek: jednotky elementární a jednotky komplexní (Sgall, 1967b, 49nn.). Jednotka komplexní buď může být pouhým řetězcem jednotek elementárních (např. morf jako řetěz fonémů), nebo kombinací elementárních jednotek různého typu (např. deklinační morfém sestává ze sémát pádu, čísla a rodu).³¹ Elementární jednotka tektogramatické roviny se nazývá sémantém, komplexní jednotkou této roviny je propozice, na rovině povrchové syntaxe vytvářejí tagmémy jakožto elementární jednotky větu.³² Na morfologické rovině je za elementární jednotku považováno séma (např. séma dativu, séma plurálu, séma feminina),³³ sémata vytvářejí jednak morfém (např. deklinační morfém dativu plurálu feminina), jednak formém (složený ze sématu předložky a sématu pádu, např. *k+dativ*). Elementárními jednotkami morfonologické roviny jsou morfonémy vytvářející komplexní jednotky zvané morfy. Na fonetické rovině se jako s elementárními jednotkami počítá s distinktivními rysy, ty vytvářejí hlásky. Vztah mezi jednotkou nebo jednotkami roviny vyšší a jednotkou či jednotkami roviny bezprostředně nižší je vy-

²⁹ K uvedenému závěru dospěl Sgall již v 90. letech – citovaná studie vyšla původně v roce 1992 ve sborníku T. Reuther (ed.): *Festschrift für Viktor Ju. Rozencvoejg. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 33*. Wien, Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, pp. 273–282.

³⁰ K problematice významu a obsahu je vedena rozsáhlá diskuse (k jednotlivým názorům formulovaným z pozic FGP srov. např. Sgall, 1976, nebo Sgall – Panevová, 1976).

³¹ Vztah mezi jednotkou elementární a komplexní vzniká na jedné a téže rovině, je vztahem typu C. Oproti tomu vztah mezi jednotkami dvou rovin je vztahem typu R, vztahem reprezentace (Sgall, 1967b, 45nn.; srov. níže). Ke vztahu reprezentace a hlavně k jeho složitějším případům, synonymii a homonymii jako případům tzv. asymetrického dualismu, srov. Panevová (1980, 87nn.) – tam (s. 109nn.) i kritéria pro testování synonymie vět (také Sgall, 1976).

³² Sgall (1967b, 54n.) rozlišuje tři druhy tagmémů: sémémy (lexikální jednotky), sufixy („jednotky morfologického významosloví“, např. nástroj jako funkce formému *s+instr.*) a větné členy (jako vztahy / syntaktické funkce).

³³ Termín „séma“ jako „nejmenší gramatická jednotka“ zavedl do české lingvistiky Skalička (1935) – Skalička přitom chápe gramatiku jako „všechno, co se týká jazyka, kromě fonologie“.

znamovým vztahem mezi výrazem a významem, vztahem funkce a formy (vztahem reprezentace; Sgall, 1967b, 39nn.). Ve významovém vztahu jsou následující jednotky (označované původními termíny): propozice (jakožto význam) a věta (jako výraz; tzn. propozice je funkcí věty, věta je formou propozice), dále sémantém a tagmém, tagmém a formém, morfém a morf a konečně morfoném a hláska.³⁴

Termíny pro jednotky jednotlivých rovin zde uvádíme spíše pro úplnost a přesnost našeho výkladu. V této práci budeme dále užívat místo protikladu propozice vs. věta rozlišení významová (hloubková) stavba věty vs. povrchová stavba věty (také struktura nebo podoba věty); k termínu propozice v této práci srov. pozn. 8 na s. 3. Místo s nadřazeným pojmem tagmém budeme (už pro obvyklost těchto termínů) pracovat s termínem větný člen a s konkrétními druhy větných členů.

Dalším zásadním postulátem FGP je závislostní pojetí syntaxe založené na teorii valence. Valenční teorie FGP navazuje na pojetí valence L. Tesnière (1965) a na práce dalších lingvistů, např. na Fillmoreovu teorii tzv. hloubkových pádů. Sloveso jako centrum věty svým významem vyžaduje doplnění určitých typů. Tato doplnění jsou dělena jednak na vnitřní (aktanty) a vnější, jednak na obligatorní a fakultativní. Vnitřním doplněním slovesa je takové doplnění, které se u daného slovesa může objevit pouze jednou (neuvažujeme-li koordinaci) a navíc se vyskytuje jen u vymezené skupiny sloves. Ve FGP se pracuje s pěti typy vnitřních doplnění slovesa: agens (také aktor nebo konatel, ACT),³⁵ patiens (zasažený předmět, PAT), adresát (ADDR), původ (ORIG) a efekt (EFF). Na rovině povrchové stavby věty jsou vnitřní doplnění realizována jako členy objektového typu a jako příslovečná určení původu a výsledku. Vnitřní doplnění se rozlišují na sémanticky obligatorní a sémanticky fakultativní vzhledem ke slovesu. Jak obligatorní, tak fakultativní vnitřní doplnění jsou součástí valenčního rámce slovesa.

Doplnění, které může rozvíjet jakékoli sloveso a u jednoho slovesa se může vyskytnout víc než jednou, je doplněním volným. Sada volných doplnění je o mnoho širší než skupina doplnění vnitřních a postupně se rozšiřuje. Při anotaci Pražského závislostního korpusu (srov. odd. 3.6) se pracovalo asi se 40 typy volných doplnění. Volná doplnění jsou zpravidla v povrchové stavbě věty reprezentována příslovečným určením (Panevová, 1974, 11nn., Panevová, 1978, 35, Panevová, 1980, 32n., Hajičová – Panevová – Sgall, 2002, 94). Také volná doplnění se dělí na sémanticky obligatorní a fakultativní, proti aktantům je zde však podstatný rozdíl: obligatorní volné doplnění je součástí valenčního rámce slovesa, fakultativní volné doplnění nikoli.

K určení sémantické obligatornosti jak aktantů, tak doplnění volných slouží tzv. dialogový test (také test dialogu nebo test *nevím*; Panevová, 1974, 17nn., Panevová,

³⁴ Např. deklinační morfém dativu plurálu feminina je reprezentován morfem *-ám*. Na rozdíl od morfému, který je zpravidla reprezentován jedním morfem, je reprezentován několika morfy – např. formému *k*+dativ odpovídá např. kombinace *k* a *-ám* (srov. Sgall, 1967b, 50nn.).

³⁵ FGP nerozlišuje mezi konatelem, nositelem a případně dalšími typy (s nimiž se můžeme setkat např. u Daneše – Hlavsy – Grepla a kol., 1987, 44nn.). Tento rozdíl je ve FGP považován za rozdíl obsahový, vyplývající z lexikálního významu slovesa (Panevová, 1978, 37, a 1980, 51).

1978, Panevová, 1980, 29nn., Hajičová – Panevová – Sgall, 2002, 93n.). V testovacím dialogu³⁶ není na otázku po obligatorním doplnění přípustná odpověď *nevím*: srov. otázku *s čím?*, která se vztahuje k obligatornímu vnitřnímu doplnění slovesa ve větě (18), obdobně otázka *na co?* reagující na větu (19). Stejně lze testovat i povrchové vypuštění obligatorních doplnění volných: *nevím* nelze odpovědět např. na otázku *kam?* vztahující se k větě (20) ani na otázku *odkud?* reagující na větu (21). Jako příklady fakultativních vnitřních doplnění, v jejichž případě naopak odpověď *nevím* přijatelná je, jsou uváděny př. (22) nebo (23). Příkladem fakultativního volného doplnění jsou věty (24) a (25). Obligatorní vnitřní a volná doplnění jsou dále rozlišována na doplnění povrchově vypustitelná (srov. povrchově nevyjádřené členy – po řadě – „s čím“, „na co“, „kam“ a „odkud“ ve větách (18) až (21)) a na doplnění povrchově nevypustitelná (srov. povrchově nevyjádřené členy „koho“ a „jak“ ve větách uvedených v př. (26)).

(18) *Pomoz mu!*

(19) *Odpovězte písemně.*

(20) *Rodiče už přijeli.*

(21) *Karel odjel včera.*

(22) *Karel včera napsal dopis. (Komu? – Nevím.)*

(23) *Babička přešila Evě šaty. (Na co: na sukni nebo na košili? – Nevím.)*

(24) *Rodiče už přijeli. (Odkud? – Nevím.)*

(25) *Karel odjel včera. (Kam? – Nevím.; Proč? – Nevím.)*

(26) **Karel potkal. *Karel se chová.*

K dalším podrobnostem valenční teorie FGP srov. zvláště práce J. Panevové (1974, 1975, 1977, 1978 a 1980), z novějších příspěvků např. článek J. Panevové (1998) nebo P. Sgalla (1998). Na základě valenční teorie FGP jsou budovány rovněž valenční slovníky PDT-VALLEX, který je součástí PDT 2.0 (srov. Hajič a kol., 2006), a VALLEX (<http://ufal.mff.cuni.cz/vallex>; knižní verze, kterou používáme v této práci, srov. Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008).

3.2 Vlastní modální slovesa jako prostředky vyjadřování voluntativní modality

V široké oblasti modality byla hlavní pozornost FGP od počátku upřena na modální slovesa jako prostředky pro vyjádření voluntativní modality. Ostatní typy modality a jiné modální prostředky jsou v rámci FGP rozpracovány podstatně méně. V zásadě chybí jak podrobnější popis korespondence mezi významovými (tektogramatickými) kategoriemi a modálními výrazovými prostředky, tak popis opačný, tedy jak jednotlivé modální prostředky v jejich konkrétních užitích zachycovat na tektogramatické rovině.

³⁶ Nejedná se o autentický dialog – tento dialog je „umělá situace vytvořená za účelem testování hypotézy (hypotézy o obligatornosti)“ (Panevová, 1978, 34).

Ve FGP byla ze sloves, v jejichž lexikálním významu je zahrnuta modální složka, vymezena skupina tzv. vlastních modálních sloves. Pokud jsou vlastní modální slovesa použita ve své primární funkci, tedy pro vyjádření voluntativní modality, přidávají k sémantice plnovýznamového slovesa pouze modální příznak vyjadřující dispoziici agentu k provedení děje a s plnovýznamovým slovesem tvoří jediný významový celek. V tektogramatickém stromě je spojení vlastního modálního slovesa s plnovýznamovým slovesem reprezentováno jediným uzlem, lemmatem tohoto uzlu je infinitiv plnovýznamového slovesa. Modalita vyjadřovaná vlastním modálním slovesem je zachycena hodnotou atributu zvaného gramatém, který náleží uzlu s lemmatem infinitivu plnovýznamového slovesa. Gramatémy jsou atributy zachycující především významově relevantní morfologické kategorie (gramatémem je reprezentován také např. význam morfologické kategorie času; více srov. odd. 3.6.1).

Ostatní slovesa s modálním významem jsou chápána jako významově samostatná a jako plnohodnotné členy věty jsou reprezentována zvláštním uzlem tektogramatického stromu (např. spojení *chystá se odejít* je na tektogramatické rovině reprezentováno jako podstrom sestávající z uzlu odpovídajícího slovesu *chystá se* a na něm závislého uzlu slovesa *odejít*, které je hodnoceno jako patiens slovesa *chystat se*). Dále už se v tomto oddílu budeme věnovat pouze vlastnostem vlastních modálních sloves a jejich zpracování v rámci FGP.

Mezi vlastní modální slovesa jsou ve FGP řazena slovesa *mušet*, *mít*, *mocet*, *smět*, *hodlat*, *umět*_a, *dověst*_a, *chtít*_a,³⁷ dále se uvažuje také o zařazení sloves *dá se*, *být schopen*,³⁸ *být nucen*³⁹ a *být s to*⁴⁰ (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 120). Každé z vlastních modálních sloves se vyznačuje všemi šesti níže uvedenými vlastnostmi (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 101nn., srov. také Sgall, 1967b, 89n., a Havelková, 1968):

- pojí se pouze s infinitivem, nikoli se závislou klauzí. Agens děje vyjadřovaného plnovýznamovým slovesem a agens „dispozice“ vyjadřované modálním slovesem je totožný, vyjadřuje se zde vůle agentu, aby sám uskutečnil děj (př. *chce vyhrát*),
- nemůže být rozvíto substantivem,
- netvoří imperativ,

³⁷ Lexie sloves *umět*, *dověst* a *chtít* označené dolním indexem *a* vyjadřují vůli agentu, aby sám uskutečnil děj (sloveso *chtít*_a je synonymní se slovesem *hodlat*, slovesa *dověst*_a a *umět*_a se slovesem *mocet*). Oproti tomu lexie s dolním indexem *b* jsou považovány nikoli za vlastní modální slovesa, ale za slovesa plnovýznamová: sloveso *chtít*_b vyjadřuje vůli agentu, aby něco bylo uskutečněno (př. *Chťel_b, aby zítra přišla*), slovesa *dověst*_b a *umět*_b pak osvojenou dovednost nebo znalost agentu (*Dověde_b to s dětmi* nebo *Syn umí_b novou básničku*; Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 102nn.).

³⁸ Termínem modální sloveso zde budeme označovat také spojení modálního adjektiva se sponovým *být*.

³⁹ Jde zde o lexikalizovaný tvar (který se ve smyslu probírané koncepce gramatikalizuje), nikoli o tvar trpného rodu slovesa *nutit* (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 120).

⁴⁰ V práci B. Havelkové (1968), která se obdobnou analýzou zabývala před monografií J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla (1971) a jejíž závěry považujeme spíše za předběžné, jsou k uvedeným výrazům navíc řazena slovesa *mínit*, *lze* a *být povinen* (počítá se rovněž se slovesem *být schopen*, není však uvedeno *být s to*).

- při transformaci do pasiva se nemění. Slovesný rod je ve spojení vlastního modálního slovesa a plnovýznamového slovesa vyjadřován plnovýznamovým slovesem (př. *Karel musí vychovávat Jana – Jan musí být vychováván Karlem*),
- nemá vidový protějšek. Vid je ve spojení vlastního modálního slovesa a infinitivu plnovýznamového slovesa vyjadřován plnovýznamovým slovesem,
- netvoří verbální substantivum.

Ostatní česká slovesa s modálním významem (např. *chystat se, být možné, chtít_b, aby ...*) sice mohou mít některou z výše uvedených charakteristik, nesplňují však všechny tyto charakteristiky najednou.

Jak jsme již uvedli výše, voluntativní modalita vyjadřovaná vlastními modálními slovesy je na tektogramatické rovině zachycena jako jeden z gramatických významů plnovýznamového slovesa, které je daným modálním slovesem modifikováno, a to pomocí gramatému původně označovaného jako Mod (Sgall, 1967b, Havelková, 1968, Panevová – Benešová – Sgall, 1971).⁴¹ Tento gramatém náležel tektogramatickému uzlu s lemmatem příslušného plnovýznamového slovesa. Hodnoty gramatému Mod (a tedy dílčí významy voluntativní modality) nebyly stanoveny v přímé korespondenci s lexikálním vyjádřením této významové kategorie, tzn. jednotlivé hodnoty gramatému Mod (a jednotlivé modální významy) neodpovídají jednotlivým modálním slovesům.

Jednotlivé hodnoty uvedeného gramatému a s nimi dílčí modální významy byly vymezeny aplikací dvou základních kritérií: typu voluntativní modality (tedy vztahu agentu k provedení děje) a typu původce modality (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 127nn.). Počítá se zde se třemi typy voluntativní modality: (I) nutností (agens „musí“ děj uskutečnit),⁴² (II) možností (agens „může“ děj uskutečnit) a (III) vůlí (agens „chce“ děj uskutečnit). V rámci významu nutnosti se dále rozlišuje (I_A) krajní nutnost a (I_B) záhodnost. Rovněž se pracuje se třemi typy původce modality: (i) původce modality je totožný s agentem děje (to, že agens „musí“ / „může“ / „chce“ uskutečnit děj, vychází od samotného agentu, tj. nutnost / možnost / vůle uskutečnit děj je motivována vnitřním stavem samotného agentu), (ii) původcem modality je někdo jiný než agens děje nebo (iii) původcem modality jsou vnější okolnosti. Ne všechny kombinace jednotlivých typů modality a původců modality jsou však v češtině (a zřejmě i v dalších jazycích) možné, nekombinuje se např. vůle s vnějšími okolnostmi (zde tedy (III) a (iii); srov. tab. 1).

Kombinací uvedených dvou kritérií se tak dospěje k celkem devíti možným modálním významům. Tyto modální významy a odpovídající hodnoty gramatému Mod dále uvádíme i s příslušnými modálními slovesy, kterými jsou jednotlivé modální

⁴¹ O gramatému Mod se v uvedených pracích vycházejících z FGP hovoří jako o gramatému „slovesné modality“, srov. pozn. 20 na s. 9. V této práci však budeme tento gramatém nazývat gramatem voluntativní modality, jak to odpovídá představené terminologii *Mluvnice češtiny*.

⁴² Sloveso „musí“ (stejně jako slovesa v následujících příkladech) je tu uvedeno jen jako příklad lexikálního prostředku vyjadřujícího v češtině nutnost – výčet modálních sloves odpovídajících jednotlivým modálním významům viz níže.

významy v češtině vyjadřovány (přesněji jde o jednotlivé lexie těchto sloves odlišené číselným indexem; srov. Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 133):

1. *debitiv*₁ – „krajní nutnost, jejímž zdrojem jsou vnější okolnosti“: *muset*₁ (*být nucen*₁);
2. *debitiv*₂ – „krajní nutnost, jejímž zdrojem je jiný původce než agens děje“: *muset*₂ (*být nucen*₂);
3. *debitiv*₃ – „krajní nutnost, jejímž zdrojem je samotný agens děje“: *muset*₃ (*být nucen*₃);
4. *hortativ*₁ – „záhodnost, jejímž zdrojem jsou vnější okolnosti“: *mít*₁;
5. *hortativ*₂ – „záhodnost, jejímž zdrojem je jiný původce než agens děje“: *mít*₂;
6. *posibilitiv* – „možnost, jejímž zdrojem jsou vnější okolnosti“: *mocht*₁;
7. *permisiv* – „možnost, jejímž zdrojem je jiný původce než agens děje“: *mocht*₂, *smět*;
8. *fakultativ* – „možnost, jejímž zdrojem je samotný agens děje“: *mocht*₃, *umět*_a, *dověst*_a (*být schopen, být s to*);
9. *volitiv* – „vůle, jejímž zdrojem je samotný agens děje“: *chtít*_a, *hodlat*.

Další, desátou hodnotou tohoto gramatému je hodnota *indikativ*, které daný gramatém nabývá tehdy, pokud dispozice agentu k realizaci děje není specifikována.⁴³ Hodnoty *debitiv*₁ až *volitiv* shrnujeme formou tabulky (tab. 1), kromě českých sloves uvádíme také anglická slovesa, která odpovídají jednotlivým hodnotám gramatému *Mod*, tedy jednotlivým významům rozlišeným v oblasti voluntativní modality (podle Sgalla – Hajičové – Panevové, 1986, 170n.; obdobnou tabulku, ovšem bez anglických ekvivalentů, lze najít v publikaci J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla, 1971, 133).

Z pohledu korespondence mezi hloubkovou a povrchovou podobou věty pak tektogramatickému uzlu, jemuž náleží lemma plnovýznamového slovesa a gramatém *Mod* u něj nabývá některé z uvedených hodnot *debitiv*₁ až *volitiv*, odpovídá spojení modálního slovesa (v některém z finitních tvarů nebo ve tvaru infinitivu) a infinitivu plnovýznamového slovesa. Je-li v gramatému *Mod* u tektogramatického uzlu uvedena hodnota *indikativ*, odpovídá mu v povrchové stavbě věty tvar plnovýznamového slovesa (přitom může jít o indikativní nebo jiný finitní tvar, ale i o infinitiv), tedy bez slovesa modálního.

Uvedené členění významové kategorie voluntativní modality je podrobnější než původní klasifikace této kategorie, která počítala se sedmi hodnotami gramatému *Mod*: *indikativ*, *fakultativ*, *debitiv*, *volitiv*, *posibilitiv*, *permisiv*, *hortativ* (Sgall, 1967b, 101). Rovněž členění, k němuž u této kategorie dospěla Havelková (1968, zvl. 56), se od uvedené klasifikace v některých ohledech liší: nejzásadnějším rozdílem je

⁴³ Pro jednoduchost zde o *indikativu* hovoříme jako o hodnotě gramatému *Mod* (v souladu se starším pojetím P. Sgalla, 1967b, 101, a B. Havelkové, 1968), ačkoli Panevová – Benešová – Sgall (1971, 134) s takovou zvláštní hodnotou nepočítají. Při generování povrchové podoby věty z tektogramatické struktury by se v jejich pojetí odpovídající forma plnovýznamového slovesa (bez modálního slovesa) vygenerovala tehdy, když pro dané plnovýznamové sloveso gramatém *Mod* nenabude ani jedné z hodnot *debitiv*₁ až *volitiv*.

typ voluntativní modality:	(I _A) krajní nutnost	(I _B) záhodnost	(II) možnost	(III) vůle
původce modality:				
(i) totožný s agentem děje	3. debitiv3 <i>muset₃ (být nucen₃)</i> / angl. <i>must</i> /	–	8. fakultativ <i>moc₃, umět_a, dovést_a</i> (<i>být schopen, být s to</i>) / angl. <i>can₂</i> /	9. volitiv <i>chtít_a, hodlat</i> / angl. <i>want</i> /
(ii) odlišný od agenta děje	2. debitiv2 <i>muset₂ (být nucen₂)</i> / angl. <i>have to₂</i> /	5. hortativ2 <i>mít₂</i> / angl. <i>should₂, ought to₂</i> /	7. permissiv <i>moc₂, smět</i> / angl. <i>may</i> /	–
(iii) vnější okolnosti	1. debitiv1 <i>muset₁ (být nucen₁)</i> / angl. <i>have to₁</i> /	4. hortativ1 <i>mít₁</i> / angl. <i>should₁, ought to₁</i> /	6. posibilitiv <i>moc₁</i> / angl. <i>can₁</i> /	–

Tabulka 1: Hodnoty gramatému Mod rozlišené na základě dvou kritérií (typu voluntativní modality a původce modality). Jednotlivé modální významy jsou vyjadřovány uvedenými českými a anglickými modálními slovesy.

zařazení optativního významu, pro který se mimo jiné počítá s vyjádřením tvarem kondicionálu plnovýznamového slovesa. Panevová – Benešová – Sgall (1971, 133) však zařazení optativu odmítají s tím, že „optativní významy jsou tlumočeny v češtině pomocí plnovýznamových sloves“ (např. *přát si*) a pro jejich zachycení je dostačující zvláštní význam v rámci komunikačních funkcí výpovědi (ve FGP označovaných jako (celo)větná modalita, srov. pozn. 21 na s. 10 a následující oddíl).

3.3 Zachycování komunikační funkce výpovědi

Kromě představeného gramatému voluntativní modality Mod pracuje FGP s gramatémem Modal (Sgall, 1967b, zvl. 82nn., Havelková, 1968, 47n.). Ve FGP se o tomto gramatému hovoří jako o gramatému (celo)větné modality, ve výše uvedených termínech M. Komárka a kol. (1986) zachycuje tento gramatém modalitu postojovou, zde budeme hovořit o zachycování komunikační funkce výpovědi. Protože je komunikační funkce charakteristikou celé výpovědi, nikoli jejích jednotlivých částí (např. závislé klauze; srov. Sgall, 1967b, 82), gramatém Modal byl připisován uzlu reprezentujícímu řídicí sloveso celé výpovědi.

Gramatém Modal nabýval podle původního návrhu FGP (Sgall, 1967b, 84nn. a 101) čtyř hodnot: *imper* (pro rozkaz), *enunc* (pro oznámení), *exkl* (pro zvolání) a *dezid* (pro přání). Kromě těchto hodnot se dále počítalo s hodnotou pro otázku (*interr*), která se mezi hodnotami tohoto gramatému v citovaném návrhu nevyskytla v zásadě z „technických“ důvodů (proto, aby při generování nebyly tázací výpovědi nenáležitě kombinovány s výpověďmi s jinou komunikační funkcí; srov. Sgall, 1967b, 81nn.).

Korespondence mezi hodnotami gramatému *Modal* (počítáme zde tedy i s otázkou) a formálními prostředky nebyla dosud v rámci FGP podrobněji popsána: není k dispozici ani popis vztahů této sémantické kategorie k formálním prostředkům, tzn. jakými prostředky jsou jednotlivé hodnoty gramatému (tedy jednotlivé komunikační funkce) vyjadřovány, ani popis opačný, tedy jak jsou prostředky vyjadřující komunikační funkce reprezentovány na tektogramatické rovině.

3.4 Gramatémy pro zachycování modality a morfologická kategorie slovesného způsobu

Ačkoli hodnoty gramatémů pro jednotlivé modální významy jsou v některých případech označovány podobně jako slovesné způsoby (srov. *indikativ* jako hodnotu gramatému *voluntativní* modality *Mod* nebo *imper* jako hodnotu gramatému *Modal*, jímž jsou zachycovány komunikační funkce), tyto hodnoty nebyly koncipovány jako přímé protějšky slovesných způsobů.⁴⁴ Například slovesnému uzlu, kterému je v gramatému *Mod* přidělena hodnota *indikativ*, mohou v povrchové realizaci odpovídat nejen *indikativní* slovesné formy, ale i formy *kondicionálové* nebo *imperativní* – hodnota *indikativ* totiž udává, že dispozice agentu není specifikována, tzn. v povrchové podobě věty není *plnovýznamové* sloveso (ať už v jakémkoli tvaru) doprovázeno *slovesem* modálním. Obdobně ve větě, v jejíž tektogramatické reprezentaci je v gramatému *Modal* vyplněna hodnota *imper*, může podle našeho názoru vystupovat sloveso i v jiné než *imperativní* formě (např. *stát!*). Jak jsme již zmínili, podrobnější popis vztahu sémantických modálních kategorií k členům morfologické kategorie slovesného způsobu a dalším vyjadřovacím prostředkům však nebyl ve FGP dosud vypracován, chybí rovněž návrh tektogramatické reprezentace slovesných způsobů. *Kondicionálové* formy, jejichž funkce nás v této práci zajímají, byly ze sémantického hlediska zkoumány v souvislosti s vlastními modálními slovesy. Závěry jsou představeny v následujícím oddílu.

3.5 Funkce slovesného způsobu u modálních sloves

Rozdíly mezi *indikativní* a *kondicionálovou* formou byly ve FGP podrobněji analyzovány jen u spojení vlastních modálních sloves s *plnovýznamovým* slovesem (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, zvl. 138nn.). Způsob modálního slovesa má podle uvedené práce významovou relevanci: vyjadřuje se jím „stupeň reality“ děje označovaného spojením modálního slovesa s *infinitivem* *plnovýznamového* slovesa – děj je *mluvčím* prezentován buď jako „reálný“ (tvarem *indikativu* modálního slovesa), nebo jako „nereálný“ (tvarem *kondicionálu* modálního slovesa). *Nereálné* děje se dále

⁴⁴ V této souvislosti považujeme používání obdobného označení pro různé jednotky (které navíc přísluší různým rovinám jazykového systému) za nevhodné.

rozlišují na děje „potenciální“ a „ireální“ (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 140; zde srov. zvl. odd. 2.2.1 a 2.3).⁴⁵

Panevová – Benešová – Sgall (1971, 139) dospívají k závěru, že v případech, kdy spojení modálního slovesa a plnovýznamového infinitivu vyjadřuje děj reálný, indikativní forma modálního slovesa nemůže být zaměněna kondicionálem. Indikativ prézenta v takovém případě vyjadřuje děj, který je realizován (př. (27), tato a následující příkladové věty v tomto oddílu jsou převzaty z citované práce J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla, 1971, 139), indikativ préterita děj, který byl realizován (př. (28)), a indikativ futura děj, „o němž máme za jisté, že bude realizován“. Naproti tomu, je-li spojení modálního a plnovýznamového slovesa vyjadřován děj nereálný, může být indikativ modálních sloves nahrazen jejich kondicionálovou formou. Indikativ prézenta je přitom zaměnitelný kondicionálem přítomným (jedná se o děj potenciální, př. (29)) a indikativ préterita kondicionálem minulým (děj ireální, př. (30)). Při postupu od formy k významu je však třeba mít na mysli, že zatímco spojení kondicionálu modálního slovesa a infinitivu plnovýznamového slovesa je příznakově vyjadřována nereálnost děje, spojení indikativu modálního slovesa s infinitivem plnovýznamového slovesa může vyjadřovat děj reálný i nereálný (resp. o reálnosti či nereálnosti děje nic neříká).

(27) *Že v tom můžete bydlet!*

(28) *Naznačil, že v té věci mohl udělat jen to, co skutečně udělal.*

(29) *...že není na světě tlumočníka, který by to dovedl / dovede přeložit.*

(30) *...já po celou dobu války čekám na zázrak, kterej mohl / by byl mohl už dávno nějakaj ten umělec vymyslet.*

Stupeň reality je chápán jako další „modální významový plán“ (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 138), který se kombinuje s již probraným plánem voluntativní modality (v termínech FGP tedy s tzv. dispozicí agentu k vykonání děje, která je vyjadřována vlastními modálními slovesy a na významové rovině zachycována hodnotou gramatému Mod). Na základě těchto zjištění autoři konstatují, že i stupeň reality je třeba zachycovat na rovině větného významu. Navrhují ovšem zaznamenávat pouze význam nereálnosti děje jako fakultativní příznak doplňující informaci o voluntativní modalitě (Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 143). Formální reprezentace tohoto modálního významu na tektogramatické rovině podle nich ovšem závisí na zpracování dalších problémů, např. na posouzení významové relevance morfologické kategorie slovesného způsobu u sloves, u nichž není vyjádřena dispozice agentu k realizaci děje, tedy u těch, které v povrchové podobě věty nejsou doprovázeny modálním slovesem. Ani reprezentaci stupně reálnosti u spojení modálních a plnovýznamových sloves,

⁴⁵ Jinak k rozdílu mezi kondicionálem a indikativem modálních sloves přistupuje Havelková (1968, 55). Např. u slovesa *chtít* podle Havelkové každá z těchto forem koresponduje s jinou lexí – indikativ slovesa *chtít* vyjadřuje záměr (ve spojení s infinitivem plnovýznamového slovesa je indikativ tohoto slovesa synonymní se slovesem *hodlat* nebo *mínit*), kondicionál slovesa *chtít* vyjadřuje přání (ve spojení s infinitivem plnovýznamového slovesa je kondicionál slovesa *chtít* synonymní se slovesem *přát si*).

ani tomuto rysu u plnovýznamových sloves však v pracích vycházejících z FGP již další pozornost věnována nebyla.⁴⁶

3.6 Zachycování modality v Pražském závislostním korpusu

3.6.1 Základní charakteristika Pražského závislostního korpusu

Na základě FGP byla sestavena anotační pravidla pro komplexní morfologickou a syntaktickou anotaci českých textů. Ruční a (polo)automatickou anotací českých, převážně publicistických textů, které byly v nezpracované podobě převzaty z Českého národního korpusu, vznikl Pražský závislostní korpus (Prague Dependency Treebank, PDT). První verze tohoto korpusu, PDT 1.0, byla publikována v Linguistic Data Consortium v roce 2001 (Hajič a kol., 2001), druhá verze tohoto korpusu, PDT 2.0, vyšla v téže instituci v roce 2006 (Hajič a kol., 2006).

PDT 1.0 obsahuje české texty anotované na dvou rovinách: na rovině morfologické a tzv. analytické.⁴⁷ Na morfologické rovině je každému textovému slovu přiřazeno morfologické lemma (tzv. slovníkový tvar slova, např. tvar nominativu singuláru pro substantiva, infinitiv pro slovesa) a poziční morfologická značka, která pro toto slovo udává hodnoty jednotlivých morfologických kategorií (k pravidlům anotace na morfologické rovině PDT srov. Zeman a kol., 2005). Na analytické rovině je každé větě přiřazen závislostní strom sestávající z uzlů a hran. Jeden uzel analytického stromu odpovídá právě jednomu textovému slovu povrchové věty (tedy jednotlivým slovním tvarům, také číslům a interpunkčním znaménkům), ve stromové struktuře je navíc přítomen uzel technického kořene stromu. Každý uzel je – kromě dalších (spíše technických) atributů, jako je atribut pro původní tvar slova – ohodnocen analytickým lemmatem, které zpravidla odpovídá slovníkovému tvaru slova. Vztah mezi dvěma uzly je reprezentován hranou mezi těmito uzly. Většina hran odpovídá závislostním vztahům, některé hrany však závislostní nejsou (odpovídají např. vztahu mezi koordinační spojkou a koordinovaným členem nebo vztahu mezi slovem a interpunkčním znaménkem). Typ vztahu mezi dvěma uzly – v zásadě jde o větněčlenskou funkci uzlu, který je v dané dvojici uzlem závislým (tedy zda plní např. funkci subjektu nebo objektu) – je z technických důvodů zachycen nikoli jako ohodnocení hrany, ale hodnotou atributu *afun* u závislého uzlu. Podrobná pravidla pro anotaci na analytické rovině jsou popsána v příručce J. Hajiče a kol. (2004).

⁴⁶ Potenciálnost a ireálnost jako možné významové rysy slovesa jsou zmíněny také v novější souhrnné práci pojednávající o FGP (Sgall – Hajičová – Panevová, 1986, 164n.), těmto rysům ovšem ani zde není věnována podstatnější pozornost a jejich pozice v celkovém systému gramatických významů slovesa zůstala nedořešena.

⁴⁷ Analytická rovina PDT zhruba odpovídá rovině povrchové větné stavby, s níž původně pracoval FGP, není s ní však totožná. Analytická rovina je – i po „vyřazení“ povrchové syntaktické roviny z teoretického popisu (srov. zde odd. 3.1) – výhodná jako pomocná reprezentace především z hlediska počítačového zpracování přirozeného jazyka, při němž jsou anotovaná data používána především.

V PDT 2.0 byla textům vedle morfologické a analytické anotace přiřazena také anotace na tektogramatické rovině. Na této rovině každé větě odpovídá závislostní strom s ohodnocenými uzly a hranami. Vztah tektogramatických uzlů k jednotlivým prvkům povrchové podoby věty zde však na rozdíl od analytického závislostního stromu není 1:1. Uzly tektogramatického stromu odpovídají autosémantickým slovům (včetně zájmen a číslovek), synsémantická slova ani interpunkční znaménka nejsou reprezentována zvláštními uzly; tomuto pravidlu se vymyká zachycování některých specifických jevů, např. koordinačních struktur. Na druhou stranu se v tektogramatickém stromě mohou objevit uzly, které svůj protějšek v povrchové podobě věty nemají: kromě uzlu technického kořene stromu je to např. uzel pro povrchově nevyjádřený agens nebo povrchově elidované sloveso nebo uzel reprezentující povrchově nerealizovatelný „subjekt“ infinitivu (jde o vztah tzv. kontroly, o jeden z typů gramatické koreference; srov. Panevová, 1996). Uzel tektogramatického stromu je ohodnocen sadou atributů (vyjmenujeme pouze atributy lingvisticky relevantní, technickými atributy se zde zabývat nebudeme):

- tektogramatickým lemmatem. Tektogramatická lemmata v některých případech odpovídají slovníkovému tvaru slova, v řadě případů se ovšem liší, např. přivlastňovací adjektiva jsou reprezentována lemmaty odpovídajícími substantiv (např. adjektivum *učitelův* lemmatem *učitel*, *Jitčina* lemmatem *Jitka*), osobní a přivlastňovací zájmena jednotným lemmatem #Per sPr on, speciální lemmata náležejí uzlům, které nemají protějšky v povrchové podobě věty (např. #Gen pro povrchově nerealizovaný všeobecný agens);
- funktorem. Atribut functor specifikuje hloubkově (významově) syntaktickou funkci slova reprezentovaného daným uzlem (např. zda se jedná o agens, patiens) – obdobně jako v analytickém stromě jde i zde vlastně o ohodnocení hrany, které je zachyceno u závislého uzlu z příslušné dvojice uzlů;
- sadou gramatémů. Gramatémy jsou atributy sloužící především k zachycování významově relevantních morfologických kategorií, tedy takových, bez nichž by tektogramatická reprezentace nebyla dostatečná a které nelze vyvodit z jiných tektogramatických atributů, stromové struktury apod. Uzlům reprezentujícím substantiva je přiřazen např. gramatém čísla number (jako protějšek substantivní morfologické kategorie čísla), slovesným uzlům např. gramatém času tense (jako protějšek slovesné morfologické kategorie času) atd. Bez těchto gramatémů by větám, které se liší pouze v morfologických kategoriích jednotlivých slov (př. *Pavel se setkal s jejím mladším bratrem* a *Pavel se setká s jejími mladšími bratry*), odpovídala stejná tektogramatická struktura, čímž by byly chybně vydávány za synonymní. Oproti tomu např. morfologická kategorie pádu svůj protějšek mezi gramatémy mít nemusí, protože pád substantiva je řízen slovesnou rekcí (rekční informace je reflektována v anotaci valence) nebo odpovídá příslušnému functoru.

Na tektogramatické rovině se pracuje se čtyřmi gramatémy pro zachycení modality: gramatémem ver bmod, který je přímým protějškem morfologické kategorie

slovesného způsobu, gramatémem *sentmod* pro zachycení komunikační funkce výpovědi, gramatémem *deontmod* pro reprezentaci modality vyjadřované modálními slovesy (z implementačních důvodů prozatím bez rozlišení, zda tato slovesa vyjadřují modalitu voluntativní nebo jiný typ modality) a gramatémem *dispmod* pro zachycení tzv. dispoziční modality – všechny čtyři gramatémy podrobněji představíme v následujícím oddílu.

Vedle již uvedených gramatémů byla na tektogramatické rovině definována speciální skupina gramatémů pro reprezentaci vybraných slovotvorných typů (témto gramatémům se zde nevěnujeme);

- valenčním rámcem. Ve zvláštním atributu *val_frame.rf* je u uzlů reprezentujících slovesa a vybrané typy substantiv uveden odkaz k příslušnému valenčnímu rámci ve valenčním slovníku PDT-VALLEX;
- atributem pro zachycení aktuálního členění *tfa*. Aktuální členění je od počátků FGP chápáno jako faktor podílející se na výstavbě větného významu, tedy jako součást tektogramatické roviny – k argumentům pro zařazení aktuálního členění do popisu větného významu srov. Sgall (1967a), podrobně se tomuto tématu věnují např. monografie Sgall – Hajičová – Buráňová (1980) nebo Hajičová – Partee – Sgall (1998). U jednotlivých uzlů tektogramatického stromu je v atributu aktuálního členění specifikováno, zda slovo reprezentované daným uzlem je kontextově zapojené či nezapojené;
- atributy pro anotaci koreference (*coref_gram.rf*, *coref_text.rf*, *coref_special*). Pomocí těchto atributů jsou vyznačovány některé typy vztahů mezi uzly referujícími k téže entitě (např. mezi uzlem reprezentujícím vztahné zájmeno a uzlem reprezentujícím substantivum, k němuž toto zájmeno odkazuje).

Principy anotace Pražského závislostního korpusu jsou podrobně zdokumentovány v rozsáhlé anotátorské příručce (Mikulová a kol., 2005). Reprezentace věty v PDT se v některých aspektech liší od teoretického přístupu FGP – tyto rozdíly jsou popsány v disertační práci J. Štěpánka (2006).

Jazyková data uložená v PDT 2.0 budeme v této práci používat při popisu funkcí kondicionálu v kap. 4 a 5. Uvedeme zde proto některé kvantitativní charakteristiky této verze PDT (podle Hajič a kol., 2006). PDT 2.0 zahrnuje celkem 7 110 dokumentů, které obsahují 115 844 vět sestávajících z 1 957 247 textových slov – jedná se o tzv. plná data. Všechna tato data jsou anotována na morfologické rovině. Třem čtvrtinám morfologicky anotovaných dat byla přiřazena rovněž analytická anotace (5 330 dokumentů, které obsahují 87 913 vět sestávajících z 1 503 739 textových slov). Z těchto dat s morfologickou a analytickou anotací bylo zhruba 60 % anotováno také na tektogramatické rovině (tato data odpovídají asi 45 % dat anotovaných na morfologické rovině), jedná se o 3 165 dokumentů, které obsahují 49 431 vět sestávajících z 833 195 slovních jednotek. Data PDT 2.0 jsou rozdělena do tří částí: na tzv. data trénovací (train

data), vývojová testovací (development test data) a vyhodnocovací testovací (evaluation test data) – vždy se jedná o rozdělení zhruba v poměru 80 % : 10 % : 10 %.⁴⁸

Pro vyhledávání konstrukcí s kondicionálovými tvary jsme používali trénovací část dat anotovaných na všech třech rovinách. Tato data se skládají ze 2 533 dokumentů, v nichž je obsaženo 38 727 vět sestávajících z 652 544 textových slov. U jazykových dokladů vyhledaných v těchto datech uvádíme v dalších kapitolách této práce jako zdroj „PDT 2.0“. Vzhledem k omezené velikosti tohoto korpusu jsme ovšem k probírané problematice prakticky vždy hledali další materiál v korpusu SYN2005. Korpus SYN2005 obsahuje 100 milionů textových slov, v této práci uvádíme u dokladů z tohoto korpusu jako zdroj „SYN2005“.

Korpus PDT 2.0 se však od korpusu SYN2005 neliší pouze velikostí, ale i přiřazenou anotací – v korpusu SYN2005 je k dispozici pouze morfologická anotace. Vzhledem k absenci syntaktické anotace tedy musejí být syntaktické jevy v korpusu SYN2005 vyhledávány pouze na základě morfologických a slovosledných charakteristik, v těchto případech však nejsme schopni zajistit, že jsme pro hledaný jev našli všechny jeho výskyty. Zároveň však vyvstává problém opačný: mezi takto nalezenými výsledky se mohou vyskytnout rovněž výsledky nerelevantní (u některých vyhledávek podíl nerelevantních výsledků sice zjišťujeme přinejmenším ve vybraném vzorku, z kapacitních důvodů ale takto nepostupujeme u všech vyhledávek). Dalším problémem, který se týká obou používaných korpusů, jsou např. chyby v anotaci. Vzhledem k těmto a dalším skutečnostem proto chceme upozornit, že kvantitativní charakteristiky uváděné v této práci mají vždy pouze ilustrativní charakter, a závěry, k nimž dospíváme, nejsou primárně ani výhradně založeny na korpusových datech.

3.6.2 Způsoby reprezentace modálních prostředků na tektogramatické rovině

Pro účely anotace na tektogramatické rovině nebyla pravidla pro sémantickou reprezentaci modálních prostředků zvlášť rozpracována. Vlastní modální slovesa, kterým byla v teoretických pracích FGP věnována ze všech modálních prostředků největší pozornost, byla na této rovině zachycena v souladu se závěry, které jsme zde představili v odd. 3.2. Zachycení ostatních modálních prostředků v PDT 2.0 stručně představíme v tomto oddílu.

Podle původního návrhu pravidel tektogramatické anotace (Hajičová – Panevová – Sgall, 1999) jsou modální prostředky na tektogramatické rovině reprezentovány v zásadě dvěma způsoby: jako samostatné tektogramatické uzly nebo jako hodnoty gramatémů příslušejících tektogramatickým uzlům. Jako samostatné tektogramatické uzly jsou reprezentována např. modální adverbia a modální částice (př. *možná, prav-*

⁴⁸ Např. u dat anotovaných na všech třech rovinách je uvedený poměr dodržen, pouze pokud jde o počet dokumentů (2 533 : 316 : 316 dokumentů); z hlediska počtu vět i z hlediska počtu textových slov činí tento poměr u uvedených dat 78,3 % : 10,6 % : 11,1 %.

děpodobně)⁴⁹ nebo slovesa s modální sémantikou, která svými vlastnostmi nespadají do skupiny vlastních modálních sloves (př. *přát si*). Jako gramatémy jsou kromě vlastních modálních sloves (gramatém *deontmod*)⁵⁰ reprezentovány také slovesné způsoby (gramatém *verbmod*), dále je používán zvláštní gramatém pro zachycování komunikačních funkcí (gramatém *sentmod*). V definitivní podobě anotačních pravidel pro anotaci na tektogramatické rovině PDT (Mikulová a kol., 2005) byla sada gramatémů pro zachycení modality ještě dále rozšířena: byl zaveden gramatém tzv. dispoziční modality (gramatém *dispmod*).

Hodnoty gramatému *deontmod* odpovídají – se zjednodušením – sadě hodnot navržené pro gramatém *Mod* v práci J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla (1971): *deb* (jediná hodnota oproti třem hodnotám gramatému *Mod*; odpovídá slovesu *muset*), *hr t* (jediná hodnota oproti dvěma hodnotám gramatému *Mod*; sloveso *mít*), *vol* (*chtít*, *hodlat*), *poss* (*mocť*, *dá se*), *perm* (*smět*) a *fac* (*dověst*, *umět*). Vedle těchto hodnot se počítá s hodnotou *decl*, která je v tomto gramatému vyplněna tehdy, pokud příslušný uzel reprezentuje plnovýznamové sloveso, které v povrchové podobě věty není doprovázeno modálním slovesem (srov. hodnotu *indikativ* v gramatému *Mod*). Je však nutno poznamenat, že v souvislosti s tím, že hodnoty gramatému *deontmod* byly v PDT 2.0 vyplňovány převážně automaticky, byla pomocí tohoto gramatému prozatím zpracována všechna vlastní modální slovesa bez ohledu na to, zda v dané větě vyjadřují modalitu voluntativní nebo jiný typ modality.

Gramatém *verbmod* byl koncipován jako přímý protějšek morfologické kategorie slovesného způsobu, jeho hodnoty pouze „kopírují“ hodnoty odpovídající morfologické kategorie: *ind* (protějšek indikativu), *imp* (protějšek imperativu), *cdn* (protějšek kondicionálu). Rozdíl mezi kondicionálem přítomným a minulým je v tektogramatické anotaci PDT 2.0 zachycen pomocí gramatému času *tense*: kondicionál přítomný je na tektogramatické rovině reprezentován kombinací hodnoty *cdn* gramatému *verbmod* s hodnotou *sim* (pro současnost) gramatému *tense*, kondicionál minulý kombinací hodnoty *cdn* v gramatému *verbmod* s hodnotou *ant* (pro předčasnost) v gramatému *tense*.

Gramatém pro zachycování komunikačních funkcí *sentmod* náleží větě jako celku a v zásadě odpovídá gramatému *Modal*, s nímž se pracovalo již od počátku formulace FGP (Sgall, 1967b; zde srov. odd. 3.3). Gramatém *sentmod* může nabývat pěti hodnot, konkrétní hodnota je volena podle výpovědní formy příslušné výpovědi: hodnota *enunc* je přidělena tehdy, jestliže tektogramatický strom reprezentuje výpověď s výpovědní formou konstatační, hodnota *excl* u zvolacích výpovědí, hodnota *de-*

⁴⁹ Skutečnost, že tato slova modálně modifikují větu, bývá reflektována zvláštním funktorem (*MOD*).

⁵⁰ Nikoli pomocí gramatému *deontmod*, ale jako samostatné tektogramatické uzly byla modální slovesa zpracována ve speciálních případech: pokud ve spojení modálního a plnovýznamového slovesa nebylo negováno modální sloveso, ale plnovýznamový infinitiv (př. *chce nepřijít*), pokud bylo negováno jak modální, tak plnovýznamové sloveso (př. *nechce nepřijít*) nebo pokud se vyskytla kombinace více modálních sloves (př. *musí chtít přijít*).

	Sgall (1967b):	Panevová – Benešová – Sgall (1971):	PDT 2.0:
<i>voluntativní modalita</i>	gramatém Mod (hodnoty: debitiv hortativ, volitiv, posibilitiv, permisiv, fakultativ, indikativ)	gramatém Mod (hodnoty: debitiv1 debitiv2, debitiv3, hortativ1, hortativ2, volitiv, posibilitiv, permisiv, fakultativ, indikativ)	gramatém deontmod (hodnoty: deb, hrt, vol, poss, perm, fac, decl)
<i>komunikační funkce výpovědi</i>	gramatém Modal (hodnoty: enunc, interr, imper, exkl, dezid)		gramatém sentmod (hodnoty: enunc, inter, imper, excl, desid)
			gramatém verbmmod (hodnoty: ind, cdn, imp)
<i>dispoziční modalita</i>			gramatém dispmod (hodnoty: disp0, disp1)

Tabulka 2: Gramatémy pro zachycení jednotlivých typů modality a jejich hodnoty v práci P. Sgalla (1967b; v tab. sloupec 2), v práci J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla (1971; tyto autoři se věnují pouze gramatému Mod, srov. sl. 3) a v tektogramatické anotaci PDT 2.0 (sl. 4). V prvním sloupci uvádíme termíny, které pro jednotlivé typy modality používáme v této práci. U gramatému *verbmmod* není první sloupec vyplněn, protože tento gramatém neodpovídá žádnému z rozlišovaných modálních typů (na základě poznatků, které popisujeme v kap. 4, navrhuje tento gramatém částečně nahradit gramatem novým, srov. odd. 6.1). Z modálních gramatémů použitých v PDT 2.0 (sl. 4) nemají gramatémy *verbmmod* a *dispmod* v uvedených teoretických pracích žádný protějšek.

sid u pracích výpovědí, hodnota *imper* u rozkazovacích výpovědí a hodnota *inter* u výpovědí tázacích.

Dispoziční modalita zachycovaná gramatem *dispmod* se týká – obdobně jako voluntativní modalita – vztahu agentu k realizování děje, je ovšem vyjadřována zvláštní syntaktickou konstrukcí: kombinací slovesa ve tvaru reflexivního pasiva, dativního tvaru s funkcí agentu (který v povrchové podobě věty nemusí být vždy přítomen) a zpravidla příslovečného určení způsobu (vyjadřujícího vztah agentu k ději, např. *dobře*, nikoli např. *bledě*), př. (31) (srov. Dokulil, 1941, který hovoří o zvláštním případě „quale děje, způsobu jeho provádění“; dále např. Bauer – Grepl, 1975, 66nn., nebo Panevová, 1974, 20nn., a 1980, 37nn.). Uvedený gramatém může nabývat dvou hodnot: *disp1* (pokud příslušný uzel reprezentuje dispoziční konstrukci) a *disp0* (uzel reprezentuje slovesnou konstrukci bez významu dispoziční modality).

(31) *Studie se studentům četla dobře.*

Pomineme-li gramatém *dispmod*, v oblasti zachycování modality na tektogramatické rovině se pojetí uplatněné v PDT 2.0 od řešení této oblasti v teoretických pracích vycházejících z FGP nejzásadněji liší zařazením gramatému *verbmod* jako přímého protějšku slovesného způsobu. Vzhledem k tomu, že hodnoty gramatému *verbmod* odpovídají jednotlivým členům kategorie slovesného způsobu, je uvedené řešení z hlediska významové roviny nutno považovat pouze za pracovní, „technické“ – k jeho implementaci bylo přistoupeno s tím cílem, aby při tektogramatické anotaci nedošlo ke ztrátě informace, která může být významově relevantní. O teoreticky fundované řešení v intencích tektogramatické roviny se však prozatím nejedná a tato problematika vyžaduje další zpracování. Vztah modálních gramatémů, které jsou součástí tektogramatické anotace PDT 2.0, ke gramatémům, které byly pro zachycení jednotlivých typů modality uvedeny v teoretických pracích FGP, shrnuje tab. 2.

V následujících dvou kapitolách přistoupíme k vlastní analýze funkcí kondicionálu v současných českých textech. V kap. 4 se zaměříme na případy, v nichž této formě přisuzujeme primární funkci. Na vybraných typech konstrukcí se pokusíme ukázat, že kondicionál je jako prostředek vyjadřování hypotetičnosti v dnešní češtině prostředkem sémanticky relevantním. Uplatnění kondicionálu v některých z jeho sekundárních funkcí, konkrétně při indikaci komunikační funkce výpovědi, se věnuje kap. 5. Zatímco případy probírané v kap. 4 interpretujeme tak, že se zde kondicionál účastní výstavby samotné propozice, v kap. 5 představíme kondicionál jako prostředek, který se podílí na vyjadřování komunikativně-pragmatických významových složek, kterými je propozice tzv. aktualizována. Poznatky, k nimž v kap. 4 a 5 dospějeme, se v kap. 6 pokusíme formalizovat tak, aby je bylo možné začlenit do anotačního schématu tektogramatické roviny.

4

Kondicionál jako prostředek vyjádření hypotetičnosti děje

V této kapitole budeme analyzovat věty se slovesem ve tvaru kondicionálu, v nichž tomuto slovesnému způsobu připisujeme primární funkci. Sémantiku kondicionálu při jeho užití v primární funkci charakterizujeme v této práci jako hypotetičnost v širokém slova smyslu, kondicionál vyjadřuje jeden ze základních významů zahrnovaných do skutečností modalit. Kondicionál zde stojí – v souladu s dnes již tradičním pojetím této kategorie v české lingvistice (srov. zde zvl. odd. 2.2.1 a 2.3) – v protikladu k indikativu. Indikativ zde chápeme jako prostředek, jímž je propoziční obsah prostě konstatován. Volba, zda bude daný propoziční obsah prezentován jako hypotetický nebo bude prostě konstatován, přitom podle našeho pojetí nezávisí primárně na „objektivních“ charakteristikách samotného propozičního obsahu, ale je rozhodnutím mluvčího. Tak např. děje, které jsou z hlediska okamžiku promluvy následné, bývají běžně ztvárňovány jak větami s indikativními formami, tak větami se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného (srov. př. (32) vs. (33)).

(32) *Rekonstrukce bude stát půl milionu.*

(33) *Rekonstrukce by stála půl milionu.*

V souvislosti se subjektivitou, kterou kondicionálu připisujeme i v jeho primárním užití, uvažujeme také o tom, zda mluvčí tímto prostředkem zároveň nevyjadřuje odstup od prezentovaného děje, zda se od tohoto děje nedistancuje. Užití indikativu jako způsobu, s jehož pomocí mluvčí daný děj prostě konstatuje, by pak mohlo být vykládáno tak, že mluvčí daný děj uvádí jako své vlastní tvrzení a v tomto smyslu za něj „přebírá odpovědnost“. Z konstrukcí se slovesem ve tvaru kondicionálu, kterým se v této kapitole budeme věnovat podrobněji, je tento odstup nejvýrazněji vyjadřován větami reprodukcími cizí mínění. Jak ovšem při jejich rozboru v odd. 4.6 ukážeme, tento významový aspekt spíše než s užitím kondicionálové formy souvisí s jinými prostředky přítomnými v těchto větách. Pokud tedy v této kapitole budeme v souvislosti s primární funkcí kondicionálu přece jen mluvit o zaujímání odstupů, vždy budeme tento rys chápat jako rys pouze okrajový, jímž užití tohoto slovesného způsobu v jeho primární funkci může být doprovázeno.

Při popisu primární funkce kondicionálu vycházíme z jazykového materiálu uloženého v korpusech PDT 2.0 a SYN2005. Protože však není v našich silách tuto problematiku uchopit v celé její komplexnosti a předložit (více či méně) vyčerpávající popis tohoto tématu, užívání kondicionálu jako prostředku vyjádření hypotetičnosti

ilustrujeme na několika, poměrně různorodých typech konstrukcí. Nejprve se krátce zastavíme u výběru korpusového materiálu pro popisované jevy (odd. 4.1) a u substituce kondicionálu formami indikativními (odd. 4.2). Právě pomocí této substituce se v odd. 4.3 až 4.6 snažíme prokázat sémantickou relevanci kondicionálu v dnešní češtině, ukázat kondicionál jako prostředek, který se zásadním způsobem podílí na utváření větného významu. V odd. 4.3 se budeme věnovat prvnímu typu zvolených konstrukcí: větám, v nichž je daný děj ztvárňován jako závisející na jiném ději, jako tímto dějem podmíněný. Budou nás zajímat jak případy, v nichž je podmínka vyjádřena závislou klauzí a podmíněný děj klauzí řídící (tzv. podmínková souvětí; odd. 4.3.1), tak věty, v nichž je podmínka ztvárněna infinitivní nebo substantivní konstrukcí (odd. 4.3.2). Odd. 4.4 je věnován souvětím, která jsou z formálního i sémantického hlediska do jisté míry podobná souvětím podmínkovým, závislá klauze v nich ovšem zaplňuje větněčlenskou pozici subjektu kondicionálového slovesa řídící klauze, z hlediska větného významu pak zpravidla plní funkci agentu tohoto slovesa. Vedle těchto souvětěných spojení (odd. 4.4.1) se budeme zabývat i jejich nesouvětěnými variantami, v nichž v pozici subjektu vystupuje infinitiv nebo deverbativní či dějové substantivum (odd. 4.4.2). V odd. 4.5 ukážeme používání kondicionálu ve dvou typech závislých klauzí: v klauzích uvozených spojkou *aniž* (odd. 4.5.1) a v klauzích uvozených spojkou *jako* (odd. 4.5.2). Posledním typem vět, jimž se v této kapitole budeme věnovat podrobněji, jsou věty se slovesem ve tvaru kondicionálu, kterými mluvčí reprodukuje informaci pocházející ze zdroje, tento zdroj je v analyzovaných větách explicitně uveden (odd. 4.6).

Motivy, které nás vedly k volbě právě těchto konstrukcí, přitom byly značně rozdílné. Podmínková souvětí jsou nepochybně typem vět, s nimiž je užívání kondicionálových forem i jejich lingvistický popis nejen v češtině, ale i v dalších jazycích nerozlučně spjat. Souvětí se závislou klauzí podmětou jsme zvolili kvůli jejich podobnosti s podmínkovými souvětími. K výběru dalších konstrukcí nás pak inspirovala korpusová data: pomineme-li spojku *že* plnící celou řadu funkcí, ze všech českých spojek je právě po spojkách *aniž* a *jako* kondicionál užíván nejčastěji (navíc i z hlediska každé z těchto spojek je kondicionál v poměru k indikativu užíván poměrně často). Věty, v nichž je kondicionálový tvar slovesa doprovázen doplněním se sémantikou zdroje informace, se jeví jako hodné pozornosti přinejmenším z hlediska frekvence jejich zastoupení v datech PDT 2.0.

V předposledním oddílu této kapitoly, v odd. 4.7, chceme na větších textových celcích vybraných z korpusu PDT 2.0 upozornit na to, že kondicionál se jako prostředek pro vyjádření hypotetičnosti nezanedbatelným způsobem podílí na výstavbě textu. Jiný pohled na věty, v nichž se kondicionál podle naší interpretace uplatňuje ve své primární funkci, pak naznačíme v posledním oddílu této kapitoly (odd. 4.8): zastavíme se u komunikačních funkcí, které analyzované věty plní v rámci komunikačních situací, v nichž jsou pronášeny. Z tohoto pohledu se např. českými podmínkovými souvětími zabývá Karlík (1990 a 1995, 45nn.) nebo Grepl – Karlík (1998, 295 a 298n.),

při analýze jednotlivých typů konstrukcí v odd. 4.3 až 4.6 ovšem tento pohled uplatňovat nebudeme.

4.1 Práce s korpusovým materiálem

Při popisu jevů probíraných v jednotlivých oddílech kap. 4 jsme primárně vycházeli z jazykových dat uložených v korpusu PDT 2.0. Ocenili jsme především možnost vyhledávat jevy na základě hloubkově syntaktických charakteristik (vyznačených v rámci tektogramatické anotace) v kombinaci s charakteristikami povrchově syntaktickými (které jsou součástí anotace na analytické rovině). Jsme si ovšem vědomi toho, že uvedené anotace pro nás zároveň představují určité omezení – vždy jsou vyhledány právě ty případy, kterým anotátoři připsali příslušnou charakteristiku, v této souvislosti se pak např. v seznamu souvětí obsahujících závislou klauzi příslovečnou podmínkovou mohou objevit případy, které bychom sami jako podmínkové nehodnotili, na druhé straně sem nemusejí být zařazena souvětí obsahující závislé klauze, které bychom za podmínkové považovali (s cílem eliminovat případy prvního typu vyhledané doklady vždy procházíme ručně a pro jednotlivé vyhledávky uvádíme počet nerelevantních případů). Kvantitativní údaje, které v jednotlivých oddílech této kapitoly na základě dat z korpusu PDT 2.0 uvádíme, je proto vždy nutno chápat spíše ilustrativně, navíc jako obraz té oblasti češtiny, která je v korpusu PDT 2.0 zachycena, tedy žurnalistické češtiny první poloviny 90. let 20. století (podrobněji k textům zahrnutým do PDT 2.0 srov. Hajič a kol., 2006). Obdobně i závěry, k nimž na základě analýzy těchto dat – vedle reflexe názorů citovaných lingvistických prací, vlastní jazykové intuice a analýzy dat z korpusu SYN2005 – dospíváme, mohou být ovlivněny právě charakterem používaných dat a uvedenými anotacemi.

Korpusové doklady, které v jednotlivých oddílech probíráme, jsme v PDT 2.0 vyhledali na základě různých dotazů – konkrétní dotazy i vyhledané doklady popisujeme vždy v příslušném oddílu. Podoba těchto dotazů přitom nevylučuje, že věty, které jsou součástí materiálu probíraného v jednom oddílu, nejsou zahrnuty i v materiálu pro jiný oddíl. Např. pokud věta se slovesem ve tvaru kondicionálu obsahuje jak závislou klauzi příslovečnou podmínkovou, tak příslovečné určení s významem zdroje informace (srov. př. (34)), je součástí materiálu analyzovaného v odd. 4.3.1 i materiálu pro odd. 4.6.

(34) *Jestliže by při jejich penzionování porušila zákon, soud by podle Nekvasila určitě prohrála.* (PDT 2.0)

4.2 K hodnocení substituce kondicionálu indikativními formami

Sémantickou relevanci kondicionálu jako prostředku vyjádření hypotetičnosti děje se budeme v konstrukcích, které analyzujeme v následujících oddílech, snažit prokázat především pomocí substitučního testu: půjde nám o to, zda a za jakých podmínek je užitou kondicionálovou formou možné nahradit formou indikativní, aniž by se tím

zásadně změnil význam dané věty a aniž by tím byla narušena spojitelnost této věty s jejím původním kontextem. Jak změnu ve větěném významu, tak přijatelnost věty z hlediska kontextu hodnotíme na základě naší jazykové intuice.

K užívání indikativních forem místo forem kondicionálových se vyjadřují i námi používané lingvistické příručky. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 321) hovoří o indikativu na místě kondicionálu jako o použití bezpříznakové kategorie místo kategorie příznakové. Užití indikativu na místě kondicionálu přítomného přitom hodnotí jako „spisovné“, nahrazování kondicionálu minulého indikativem jako „hovorové“. *Mluvnice češtiny* (Komárek a kol., 1986, 167, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 321, také 488n.) ovšem zároveň připouští kondicionál minulý „v jednoznačných kontextech“ substituovat kondicionálem přítomným.⁵¹ Je-li kondicionál přítomný považován za vlastní prostředek pro vyjádření potenciálních dějů a kondicionál minulý za vlastní prostředek pro vyjadřování dějů ireálných (srov. Komárek a kol., 1986, 168), náhrada kondicionálu indikativem by tedy v intencích *Mluvnice češtiny* byla považována za spisovnou při vyjadřování potenciálních dějů, za hovorovou při vyjadřování dějů ireálných.

Substituce kondicionálových forem formami indikativními je jedním z aspektů, z nichž Grepl – Karlík (1998, 291nn.) popisují podmínková souvětí. Tito autoři vymezují pět typů podmínek (tedy významů vyjadřovaných primárně závislými klauzemi přísluvečnými podmínkovými),⁵² a to na základě „realnosti“ příslušného děje:

- (i) podmínka otevřená reálná,
- (ii) podmínka otevřená možná,
- (iii) podmínka kontrafaktuální / nereálná uskutečnitelná, ale neuskutečněná,
- (iv) podmínka kontrafaktuální / nereálná neuskutečnitelná, a tedy neuskutečněná,
- (v) podmínka splněná.⁵³

Podmínková souvětí, jejichž závislá klauze ztvárňuje podmínku typu (i), vyjadřují obecně platné vztahy, př. (35) (tento a další příklady přejímáme od uvedených autorů). Podmínky typu (ii) jsou v termínech, které používáme v této práci, ději potenciálními, př. (36). Podmínky označené jako (iii) a (iv) jsou v naší terminologii ději ireálními –

⁵¹ Jak jsme již zmínili v odd. 2.2.1, podobně k této substituci přistupují také Dokulil (1967, 35) nebo Šmilauer (1969, 140). Oproti tomu srov. Šmilauer (1947, 183), kde je tato náhrada označena bez výjimek jako chybná.

⁵² Mezi podmínky tito autoři dále řadí dva typy „podmínky neúčinné“ (jde o věty typu *I když se bude snažit sebevíc ... a I kdybychom ho pozvali ...*; srov. také Karlík, 1996). Těmito typy se zde zabývat nebudeme, v přehledu je proto neuvádíme.

⁵³ Obdobně klasifikuje podmínkové významy také Karlík (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 509nn., heslo „určení podmínky přísluvečné“) nebo Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 487nn.), tyto koncepce se ovšem od uvedeného pojetí Grepla – Karlíka mírně liší v označení uvedených typů, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. pak i v „jemnosti“ rozlišení. O uvedených typech hovoří Karlík jako o (i) podmínce reálné generické, (ii) reálné otevřené, (iii) kontrafaktické splnitelné, ale nesplněné, (iv) kontrafaktické nesplnitelné, a tedy nesplněné a (v) podmínce reálné splněné. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. chápou typy (i) a (ii) jako typ jediný a označují ho jako podmínku reálnou uskutečnitelnou / možnou, o dalších typech hovoří jako o (iii) podmínce nereálné / hypotetické neuskutečněné („leč tehdy, v dané chvíli uskutečnitelné“), (iv) podmínce nereálné / hypotetické neuskutečnitelné a (v) podmínce reálné uskutečněné.

rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že ireálnost dějů typu (iv) vyplývá z děje samotného (tento děj je v rozporu se stavem, fungováním, zvyklostmi apod. aktuálního světa) nebo ze sémantiky přítomného časového příslovečného určení, zatímco u dějů typu (iii) takové příslovečné určení chybí a jejich ireálnost nelze ze samotného děje vyvodit, srov. (37) jako př. typu (iii) a př. (38) a (39) k typu (iv). Podmínky typu (v) je na základě kontextu možné označit jako splněné, platné (srov. Grepl – Karlík, 1998, 300), př. (40).

Pro jednotlivé typy souvětí Grepl – Karlík (1998, 293nn.) uvádějí, jaké slovesné způsoby mohou vystupovat v závislých a řídících klauzích, dále se zaměřují např. na spojky uvozující podmínkovou závislou klauzi.⁵⁴ Slovesné způsoby mohou být v souvětích uvedených typů kombinovány následovně: podmínky typu (i) a (v) bývají v češtině vyjadřovány závislou klauzí příslovečnou podmínkovou se slovesem ve tvaru indikativu, indikativní formu pak mívá i sloveso v příslušné řídící klauzi. V souvětích, v nichž je závislou klauzí vyjádřena podmínka typu (ii), vystupují slovesa ve tvaru indikativu nebo kondicionálu přítomného, a to ve všech možných kombinacích, srov. (36a), (36b), (36c) a (36d).⁵⁵ Varianta s kondicionálem přítomným v obou klauzích (srov. (36d)) je při vyjadřování podmínky typu (ii) dvojznačná (může být i vyjádřením podmínky typu (iii)).

Pro jednoznačné ztvárnění podmínky typu (iii) je podle Grepla – Karlíka (1998, 297) nutné užít alespoň v jedné z klauzí souvětí spojení kondicionál minulý, srov. př. (37a) jako variantu s kondicionálem minulým v obou klauzích a varianty s kondicionálem minulým v jedné z klauzí a kondicionálem přítomným v druhé klauzi ((37b) a (37c)). Pro tento typ podmínky připouštějí uvedení autoři i kombinace kondicionálu minulého nebo přítomného s indikativem préterita, hodnotí je ovšem jako hovorové, srov. (37d)⁵⁶ nebo (37e). Užití kondicionálu přítomného v klauzi závislé i řídící vede k již zmíněné dvojznačnosti (v úvahu přichází vedle interpretace (iii) také interpretace (ii)), srov. (37f).

Pro identifikaci podmínky typu (iv) není – na rozdíl od typu (iii) – užití kondicionálu minulého nezbytné, souvisí to se sémantickými charakteristikami podmínky (iv), které jsme uvedli výše. Souvětí (38) se závislou klauzí vyjadřující podmínku typu

⁵⁴ Grepl – Karlík (1998, 292nn; podobně i Karlík, 1995, 53nn.) pracují s rozlišením podmínkových spojek na „spojky typu *jestliže*“ a „spojky typu *kdyby*“. Jako spojky prvního typu jsou uvedeny spojky *jestliže, pokud, -li, když, pakli(že), v případě, že, za předpokladu, že, za podmínky, že, jestli a jak*, mezi spojky druhého typu jsou řazeny spojky *kdyby, jestliže, pokud, -li, když, pakli, v případě, kdyby / že, za předpokladu, kdyby / že, jestli a jak*. Rozlišení těchto dvou spojkových skupin Grepl – Karlík zároveň používají při popisu slovesného způsobu v příslušných závislých klauzích: první skupina spojek se pojí s indikativními slovesnými formami, druhá skupina s formami kondicionálu. Tyto poznatky zařazujeme do dalšího textu, ale s rozlišením spojek na uvedené skupiny v této práci nepracujeme.

⁵⁵ Autoři přitom pro uvedené kombinace konstatují určité tendence: při indikativu v závislé klauzi se indikativ objevuje i v klauzi řídící, u budoucích dějů se v tomto případě ale v řídící klauzi užívá i kondicionál přítomný. Při vyjádření podmínky typu (ii) závislou klauzí se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného vystupuje v řídící klauzi sloveso zpravidla ve tvaru indikativu, nejčastěji indikativu futura.

⁵⁶ Obdobné souvětí se stejným hodnocením uvádějí také Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 321).

(iv) tak mohou mít např. podoby (38a) až (38c). Varianty (38d) a (38e) jsou hodnoceny jako hovorové.

- (35) *Jestliže dáme do vody cukr, rozpustí se.*
- (36) *Jestliže k nám přijdete, uvařila bych vám dobrou kávu.*
- (36a) *Jestliže k nám přijdete, uvařím vám dobrou kávu.*
- (36b) *Jestliže k nám přijdete, uvařila bych vám dobrou kávu.*
- (36c) *Kdybyste k nám přišli, uvařím vám dobrou kávu.*
- (36d) *Kdybyste k nám přišli, uvařila bych vám dobrou kávu.*
- (37) *Kdyby ses byl učil, určitě bys byl tu zkoušku udělal.*
- (37a) *Kdyby ses byl učil, určitě bys byl tu zkoušku udělal.*
- (37b) *Kdyby ses byl učil, určitě bys tu zkoušku udělal.*
- (37c) *Kdyby ses učil, určitě bys byl tu zkoušku udělal.*
- (37d) *Kdyby ses byl učil, určitě jsi tu zkoušku udělal.*
- (37e) *Kdyby ses učil, určitě jsi tu zkoušku udělal.*
- (37f) *Kdyby ses učil, určitě bys tu zkoušku udělal.*
- (38) *Kdybych byl měl tři ruce, tak bych to stihl natřít.*
- (38a) *Kdybych měl tři ruce, tak bych to byl stihl natřít.*
- (38b) *Kdybych měl tři ruce, tak bych to stihl natřít.*
- (38c) *Kdybych měl tři ruce, tak to stihnu natřít.*
- (38d) *Kdybych byl měl tři ruce, tak jsem to stihl natřít.*
- (38e) *Kdybych měl tři ruce, tak jsem to stihl natřít.*
- (39) *Kdybys mi to řekl včera, poslal bych ten dopis doporučeně.*
- (40) *Jestliže nás pozvali, tak tam půjdeme.*

V této kapitole se se podmínkovým souvětím věnujeme v odd. 4.3.1. Nezabýváme se přitom všemi uvedenými typy ((i) až (v)), ale v souladu s naším postupem od formy k funkci analyzujeme pouze ta souvětí, v jejichž řídicí klauzi vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu (okrajově pak zmiňujeme i souvětí s kondicionálem v závislé klauzi a indikativem v klauzi řídicí). Jak při analýze konkrétních korpusových dokladů ukážeme, děje ztvárňované závislými klauzemi v těchto souvětích vždy skutečně patří k typům, které jsme při popisu Greplovy – Karlíkovy koncepce označili jako (ii) a (iii), popř. (iv). S typem (iv) jako se zvláštní skupinou v této práci dále nepracujeme (pokud je tento typ v analyzovaném materiálu vůbec doložen, řadíme ho k typu (iii)), a ve výše zavedených termínech tedy významy vyjadřované závislými klauzemi příslovečnými podmínkovými rozlišujeme pouze na potenciální (vlastně typ (ii)) a ireálné (typ (iii)).

Kromě podmínkových souvětí budeme v této práci možnost náhrady kondicionálových forem formou indikativní zkoumat i ve všech dalších zvolených typech konstrukcí se slovesy ve tvaru kondicionálu. I v těchto konstrukcích budeme přijatelnost indikativního tvaru hodnotit na základě naší jazykové intuice, budeme přitom přihlížet ke kontextu věty, naší znalosti světa apod. Za přijatelné budeme považovat jak

případy hodnocené v citovaných příručkách jako spisovné, tak případy hodnocené jako hovorové. Pokud v těchto větách není přítomno doplnění s podmínkovou sémantikou, nebudeme ho rekonstruovat.⁵⁷ Tím se náš přístup liší od přístupů, v nichž je v zásadě v každé větě, v níž vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu, předpokládáno podmínkové doplnění, srov. logickou a logicky orientovanou lingvistickou literaturu, mezi českými lingvistickými pracemi např. Karlík (1983). Karlík se v uvedené práci věnoval analýze vět se slovesem ve tvaru kondicionálu minulého a s podmínkou pracoval jako s konstitutivní složkou významu těchto vět, a to v případech, kdy byla i kdy nebyla ve větě vyjádřena. O podmínce hovořil jako o antecedentu, o podmíněném ději jako o konsekventu.⁵⁸ Vedle podmínkové závislé klauze nebo substantivní konstrukce s podmínkovou sémantikou bylo za realizaci antecedentu považováno např. i časové příslovečné určení ve větě (41).

(41) *Včera bych mu byl zatelefonoval.*

Přístup obdobný přístupu Karlíkovu je naznačen rovněž v práci J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla (1971, 138, pozn. 163): v rámci tektogramatické reprezentace tuto autoři počítali se symbolem pro volné doplnění s podmínkovou sémantikou, tento symbol měl být na nižších rovinách vyjádřen podmínkovou spojkou, kondicionálovým tvarem slovesa apod. I když v této práci při analýze vět s kondicionálem takto nepostupujeme, je náš přístup, při němž sémantiku kondicionálu charakterizujeme pomocí termínu hypotetičnost, s návrhem J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla v podstatě ekvivalentní: zatímco tuto autoři hypotetičnost (podmínkový význam) osamostatňují a v rámci tektogramatické reprezentace věty s ní pracují jako s volným doplněním, my hypotetičnost chápeme jako součást sémantiky slovesného tvaru (vyjadřovanou právě kondicionálem) a navrhujeme ji zachycovat jako gramatém tektogramatického uzlu reprezentujícího příslušný slovesný tvar (srov. kap. 6, zvl. odd. 6.1).

Pro námi zkoumaná podmínková souvětí a konstrukce dalších typů ukážeme, že sledovaná substituce kondicionálu indikativem může být prováděna za různých podmínek, a tyto podmínky se pokusíme identifikovat. Můžeme zde předeslat, že podle našich pozorování, která pro jednotlivé typy vět popisujeme v odd. 4.3 až 4.6 podrob-

⁵⁷ V některých případech dokážeme nevyjádřenou podmínku rekonstruovat, popř. i jazykově ztvárnit, např. děj věty *Svatý pijan Joseph Roth by dnes oslavil rovnou stovku* (PDT 2.0) zřejmě závisí na podmínce „kdyby žil“. V jiných případech je ovšem možné příslušnou podmínku formulovat jen velmi obecně, např. „kdyby popisovaný obsah nastal / kdyby šlo o reálnou situaci“ k př. z PDT 2.0: *Hypoték by využila čtvrtina dotázaných* nebo *Proklamovaná nadstranickost by vzala za své*. K ještě vágnější (a podle našeho názoru z hlediska pochopení daných vět i jejich lingvistického popisu ještě méně přínosné) formulaci dospíváme u výpovědí, v nichž kondicionál vystupuje jako spoluindikátor komunikační funkce (viz kap. 5 v této práci): rekonstruovaná podmínka by měla podobu pouze jakési „zdvořilostní fráze“, srov. podmínku „kdybyste dovolili“ k př. ze SYN2005 *Ostatním bych ještě poradila, aby neměli obavy ...*

⁵⁸ Podle P. Karlíka by podmínku bylo dokonce možné považovat za valenční doplnění kondicionálového tvaru slovesa (viz oponentský posudek prof. Karlíka). Jednalo by se o valenční pozici, která je „otevřena“ morfologickým tvarem slovesa – srov. Karlíkovu modifikovanou valenční teorii (Karlík, 2000). Karlíkova valenční teorie se ovšem od pojetí valence ve FGP v mnoha aspektech odlišuje, proto tento návrh nezohledňujeme.

ně, souvisí možnost zkoumané substituce primárně se sémantikou daných vět, tedy zda vyjadřují děj potenciální nebo ireální. Zatímco v potenciálních kontextech je zpravidla možné substituci kondicionálu indikativem provést, ireálnost užití indikativu v zásadě vylučuje, srov. (42) a (42a) oproti (43) a (43a). Setkáme se však s řadou konkrétních dokladů vyjadřujících jak děje ireální, tak děje potenciální, které toto obecné pravidlo porušují: indikativ je v těchto případech přijatelný na místě kondicionálu vyjadřujícího ireálnost (srov. sloveso v řídící klauzi v souvětí (44) a (44a)), naopak nepřijatelný jako náhrada kondicionálu při vyjadřování dějů potenciálních (př. (45) vs. (45a)).

(42) *Vyhrát zítřejší zápas by bylo úspěchem.*

(42a) *Vyhrát zítřejší zápas bude úspěchem.*

(43) *J.-F. Lyotard by byl příští rok oslavil / by příští rok oslavil 85. narozeniny.*

(43a) *[#]J.-F. Lyotard příští rok oslaví 85. narozeniny.⁵⁹*

(44) *Kdyby byl J.-F. Lyotard před deseti lety nezemřel, příští rok by oslavil 85. narozeniny.*

(44a) *Kdyby byl J.-F. Lyotard před deseti lety nezemřel, příští rok oslaví 85. narozeniny.*

(45) *Celá zeměkoule by trpěla nedostatkem pitné vody.*

(45a) *[#]Celá zeměkoule trpí / bude trpět nedostatkem pitné vody.*

Pokud jde o vztah mezi analyzovanými doklady s kondicionálovou formou slovesa a jejich variantami s indikativním tvarem, chápeme jednotlivé dvojice vět jako významově blízké, nikoli ovšem jako synonymní. Jak ukážeme v následujících oddílech, proti hodnocení tohoto vztahu jako vztahu synonymie hovoří např. fakt, že při substituci kondicionálové formy přichází v některých případech v úvahu dvě nebo dokonce tři indikativní formy s různými časovými charakteristikami.

4.3 Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů závisících na explicitní podmínce

Jako první typ konstrukcí, v nichž chceme představit kondicionál jako prostředek vyjádření hypotetičnosti, jsme zvolili primárně souvětné konstrukce, jejichž řídící klauze obsahuje sloveso ve tvaru kondicionálu a klauze závislá na této klauzi má podmínkovou sémantiku. V odd. 4.3.1 budeme největší pozornost věnovat souvětím, v nichž v závislé i řídící klauzi vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu, a potom souvětím s kondicionálovým slovesem v řídící klauzi a indikativní formou v klauzi závislé. Na závěr odd. 4.3.1 se krátce zastavíme u podmínkových souvětí, v jejichž řídící klauzi sice vystupuje sloveso v indikativním tvaru, v závislé klauzi je ovšem užitá forma kondicionálová. Mimo náš záběr tedy zůstává typ podmínkových souvětí, v nichž v obou

⁵⁹ V této práci budeme vedle symbolu * pro věty, které z našeho hlediska (z hlediska rodilého mluvčího češtiny) hodnotíme jako negramatické („nečeské“), používat také symbol #. Křížkem # budeme označovat věty, které jsou sice českými gramatickými větami, ale nemohou být použity jako vyjádření příslušného děje.

klauzích vystupuje sloveso v indikativu.⁶⁰ Po analýze souvětných spojení s uvedenými formálními charakteristikami se v odd. 4.3.2 budeme zabývat případy, kdy je podmínkový děj vyjádřen substantivní nebo infinitivní konstrukcí.

Analyzovaná podmínková souvětí zde chápeme jako spojení klauzí vyjadřujících dva děje, děj vyjádřený závislou klauzí příslovečnou podmínkovou je ztvárněn jako podmínka pro realizaci děje prezentovaného klauzí řídící. O tomto vztahu se hovoří jako o vztahu podmínkovém. Podmínkový vztah je v české lingvistice obvykle považován za jeden z typů základního kauzálního vztahu, který je obecně definován jako vztah mezi příčinou (také jevem kauzujícím či motivujícím) a následkem této příčiny (také účinkem nebo jevem kauzovaným či motivovaným; srov. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 480, nebo Grepl – Karlík, 1998, 291, také Machová, 1972, 20nn.). V této práci budeme o sémantice závislé klauze příslovečné podmínkové hovořit jako o podmínce nebo ději podmínkovém (i když výstižnější by bylo označení děj podmiňující), o ději řídící klauze jako o ději podmíněném.

Podmínková souvětí jsou tradičně také předmětem logických, formálněsémantických či filozofických analýz. V logických pracích se k podmínkovým souvětím přistupuje jako ke složeným výrokům, spojky uvozující závislou klauzi příslovečnou podmínkovou jsou interpretovány jako protějšek materiální implikace. Tento přístup s sebou ovšem nese celou řadu problémů, souvisejících např. se samotnou definicí materiální implikace⁶¹ nebo s tím, že pravdivostní hodnota může být souvětí chápánému jako složený výrok přidělena bez ohledu na to, zda klauze, které jsou v něm spojeny, jsou v nějakém významovém vztahu,⁶² v této souvislosti vzniká v logické literatuře další zásadní otázka, a to zda potenciální a ireálná souvětí lze vykládat na tomtéž základě. Řešením těchto a řady dalších aspektů podmínkových souvětí se zabývá velké, v zásadě stěží přehledné množství prací.⁶³ Zásadní příspěvky a jednotlivé názorové proudy shrnuje Karlík (1995), srov. také Grepl – Karlík (1998, 292).

⁶⁰ A to i přes to, že data uložená v korpusu PDT 2.0 ukazují, že z hlediska kombinace slovesných způsobů se jedná o nejčastější typ podmínkových souvětí: ze 700 nalezených souvětí jsme jako relevantní pro naši analýzu vyhodnotili 684 případů. Závislá klauze příslovečná podmínková byla v nalezených souvětích uvozena následujícími spojkami: *pokud* (275 případů), *-li* (193), *když* (146), *jestliže* (57), *jestli* (10), *jak* (1), *jakmile* (1), *pakliže* (1). Pro porovnání s kvantitativními údaji pro souvětí, kterými se v tomto oddílu zabýváme, srov. tab. 3.

⁶¹ Podle definice materiální implikace jsou souvětí, jejichž závislá klauze vyjadřuje ireálnou podmínku, které je vždy přiřazena hodnota „nepravda“, jako celek vždy pravdivá, a to bez ohledu na pravdivostní hodnotu přiřazenou klauzi řídící. Jako pravdivé je tedy hodnoceno souvětí *Kdyby byli záchranáři použili jinou oživovací metodu, zachránili by ho* a zároveň souvětí *Kdyby byli záchranáři použili jinou oživovací metodu, nezachránili by ho*.

⁶² Srov. např. souvětí *Jestliže 7 a 9 je 13, Pavel odpoledne nepřijde*, které běžný mluvčí za smysluplné souvětí použitelné ve standardní komunikaci zřejmě nepovažuje.

⁶³ Např. v dnes už klasickém článku upozorňuje Goodman (1947) na to, že při interpretaci ireálných souvětí je samotná materiální implikace nedostatečná, je třeba počítat ještě s dalšími „relevantními“ podmínkami. Stalnaker (1968) pro účely logické analýzy podmínkových souvětí navrhl tzv. kondicionálovou logiku, v níž mimo jiné nahrazuje materiální implikaci tzv. kondicionálovou spojkou; Stalnakerovu teorii modifikuje Lewis (1973).

slovesný způsob v řídící + v závislé klauzi:	kond. přít.+ kond. min. /pododd.(I)/	kond. min.+ kond. přít. /(I)/	kond. přít.+ kond. přít. /(I)/	kond. přít.+ ind. /(II)/	ind.+ kond. přít. /(III)/	celkem
spojka v závislé klauzi:						
<i>jak</i>	0	0	1	0	0	1
<i>jakmile</i>	0	0	0	0	1	1
<i>jestliže</i>	0	0	2	4	2	8
<i>kdyby</i>	1	3	97	–	19	120
<i>když</i>	0	0	1	7	0	8
<i>-li</i>	0	0	0	9	0	9
<i>pokud</i>	0	0	31	16	17	64
celkem	1	3	132	36	39	211

Tabulka 3: Počet podmínkových souvětí s kondicionálovým tvarem slovesa alespoň v jedné z klauzí v datech PDT 2.0 (pouze relevantní případy). Sloupce tabulky odpovídají jednotlivým kombinacím slovesných způsobů v řídící a závislé klauzi, v jednotlivých řádcích jsou uvedeny spojky uvozující závislou klauzi v těchto souvětích.

V této práci nám o logický rozbor podmínkových souvětí nejde, ne vždy tedy budeme postupovat v souladu s logickými principy.⁶⁴ Podmínková souvětí i věty dalších typů budeme interpretovat jako ireálné nebo potenciální na základě kontextu, našich znalostí světa apod.

4.3.1 Hypotetické děje podmíněné dějem vyjádřeným závislou klauzí

V tomto oddílu se věnujeme podmínkovým souvětím, v nichž aspoň v jedné klauzi vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu. Při naší analýze vyjdeme z formálních rysů zkoumaných podmínkových souvětí: nejprve se budeme věnovat souvětím, v jejichž řídící i závislé klauzi vystupují slovesa ve tvaru kondicionálu (srov. pododdíl (I)), potom probereme souvětí s kondicionálovým slovesem v řídící klauzi a indikativní formou v klauzi závislé (pododd. (II)) a naposledy se zastavíme u souvětí s opačnou kombinací slovesných způsobů (indikativ v řídící klauzi a kondicionál v klauzi závislé; pododd. (III)).

V jazykovém materiálu uloženém v korpusu PDT 2.0 byla z těchto tří typů nejčastěji zastoupena podmínková souvětí se slovesy ve tvaru kondicionálu v obou klauzích (pododd. (I)): jednalo se o 137 případů, z toho jeden případ považujeme za nerelevant-

⁶⁴ Na jeden z rozporů mezi logicky adekvátním chápáním podmínkových souvětí a jejich chápáním běžnými mluvčími daného jazyka upozornili např. Geis – Zwicky (1971): při uvedení souvětí *Jestliže se John bude dál vyklánět z okna, vypadne* se běžně předpokládá, že zároveň platí *Pokud se John nebude dál vyklánět z okna, nevypadne*, což je ale vzhledem k materiální implikaci chybné (z čehož autoři usuzují, že běžní mluvčí podmínková souvětí jako materiální implikaci nechápou).

ní.⁶⁵ Tvar kondicionálu minulého se vyskytoval pouze ve čtyřech z těchto souvětí (tři souvětí s kondicionálem minulým v řídicí klauzi a kondicionálem přítomným v klauzi závislé, v jediném případě šlo o kombinaci opačnou; podmínkové souvětí s kondicionálem minulým v obou klauzích nalezeno nebylo), ve zbývajících 132 případech byl jak v klauzi řídicí, tak v klauzi závislé použit kondicionál přítomný. Podstatně méně případů poskytuje korpus PDT 2.0 pro typ probíraný v pododdílu (II): 41 souvětí, z nichž pět hodnotíme jako nevyhovující.⁶⁶ Pro třetí z probíraných typů pak bylo nalezeno 49 souvětí, jako nerelevantní jsme vyhodnotili deset z nich (pododd. (III)). V materiálu pro pododdíly (II) a (III) se forma kondicionálu minulého nevyskytla ani jednou – s indikativním slovesem (v klauzi závislé v pododd. (II) nebo v klauzi řídicí v pododd. (III)) se tedy vždy kombinovalo sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného. Uvedené kvantitativní údaje ke korpusovému materiálu používanému v tomto oddílu jsou shrnuty v tab. 3 – kromě kombinací slovesných způsobů je zde uvedeno i zastoupení spojek uvozujících závislé klauze příslovečné podmínkové v analyzovaných souvětích.⁶⁷

(I) Podmínková souvětí, v nichž v řídicí i závislé klauzi vystupují slovesa v kondicionálovém tvaru – 136 relevantních dokladů z PDT 2.0:

Užití kondicionálu v řídicí i závislé klauzi interpretujeme tak, že mluvčí pomocí této formy předkládá příslušné děje jako hypoteticky platné. Kondicionál minulý přítom indikuje ireálnost předkládaného děje (jak jsme ovšem uvedli, tento tvar je doložen pouze ve třech klauzích řídicích a jedné klauzi závislé), kondicionál přítomný může vyjadřovat jak potenciálnost, tak ireálnost. Vzhledem k tomu, že se zde zabýváme podmínkovými souvětími, můžeme při určování, zda jednotlivé klauze ve zkoumaných souvětích vyjadřují děj hypotetický nebo ireálný, využívat specifických vlastností těchto souvětých spojení. Z ireálnosti děje vyjádřeného závislou klauzí vyplý-

⁶⁵ V korpusu PDT 2.0 byl uzel reprezentující predikát podmínkové závislé klauze ohodnocen funktorem COND. V této vyhledávce – i v dalších, o nichž v tomto oddílu (podobně v odd. 4.4.1) referujeme – jsou zahrnuty jak konstrukce, kde je řídicí klauze zároveň větou syntakticky nezávislou (kondicionálové sloveso této věty je ohodnoceno funktorem PRED), tak konstrukce, kde uvedené spojení řídicí a závislé klauze je zapuštěno do jiné věty (první varianta je ale obvykle častější – např. pro tuto vyhledávku: 79 ze 137). Obdobnou strukturu mají také korpusová data používaná v odd. 4.3.2 (podobně v odd. 4.4.2 a 4.6): zahrnuty jsou zde jak případy, kdy sloveso ve tvaru kondicionálu, které je rozvíto podmínkovým příslovečným určením, vystupuje ve větě syntakticky nezávislé (sloveso s funktorem PRED), tak případy, kdy je součástí závislé klauze. Vždy však uvádíme celou větu či souvětí – ve složitějších souvětích umísťujeme klauze, které neanalyzujeme, do hranatých závorek [].

⁶⁶ Ve třech z těchto pěti nerelevantních případů se jednalo o spojení se závislou klauzí uvozenou spojkou *jestliže*, která mají konfrontační (nikoli tedy podmínkový) význam, př. *Jestliže v roce 1993 jich bylo 8650, což je vytížení lázní asi na 65 až 70 procent, tak v letošním roce by jich mělo být již 9745* (PDT 2.0). Konfrontační spojení se spojkou *jestliže* (a dalšími spojkami) podrobně rozebírá Daneš (1985, 124nn.).

⁶⁷ Sémantické rozdíly mezi jednotlivými spojkami (nejen z důvodu malého množství dat) v této práci neanalyzujeme. Dílčí postřehy týkající se rozdílů mezi podmínkovými spojkami uvádějí např. Grepl – Karlík (1998, 294), Karlík (1995, 56) a ve větším rozsahu Běličová – Sedláček (1990, 113nn.).

vá ireálnost děje ztvárňovaného klauzí řídící. Korpusové doklady ale ukazují, že je možné postupovat i opačně: interpretujeme-li jako ireálný děj řídící klauze (např. na základě formy kondicionálu minulého, přítomného časového příslovečného určení nebo kontextu), chápeme jako ireálný také podmínkový děj ztvárněný závislou klauzí. Kromě o ireálnosti či potenciálnosti děje vyjádřeného klauzí řídící a o ireálnosti či potenciálnosti děje vyjádřeného klauzí závislou budeme hovořit také o ireálnosti či potenciálnosti souvětí jako celku (a to nejen v tomto pododdílu, ale i pododdílech (II) a (III) a rovněž v odd. 4.4.1, kde se zabýváme souvětnými konstrukcemi se závislou klauzí podmětou).

V tomto pododdílu stejně jako v dalších dvou pododdílech vždy probereme nejdříve souvětí, která podle naší interpretace vyjadřují ireálné děje, potom souvětí vyjadřující děje potenciální. V jednotlivých dokladech budeme zkoumat možnost nahradit formu kondicionálu formou indikativní – primárně nám přitom jde o náhradu slovesné formy v klauzi řídící, o možné alternativy slovesných forem v klauzích závislých se budeme zajímat spíše okrajově.

Ireálné děje vyjadřují všechna čtyři souvětí (46), (47), (48) a (49), v nichž v jedné z klauzí vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu minulého. V souvětí (46) je formou kondicionálu minulého vyjádřena ireálná podmínka – děj řídící klauze, jehož realizace je na tuto podmínku vázána, je ztvárněn dvojznačným tvarem kondicionálu přítomného, interpretujeme ho jako ireálný. V dalších třech souvětích ((47), (48) a (49)) je tvarem kondicionálu minulého vyjádřena ireálnost děje řídící klauze, za ireálný považujeme také děj příslušných klauzí závislých vyjádřený formou kondicionálu přítomného (v případě podmínkové závislé klauze v souvětí (48) jsme ireálnost děje schopni vysoudit také z naší znalosti světa, u podmínkové závislé klauze v př. (49) pak také na základě okolního kontextu apod.).

Substituci kondicionálu indikativní formou hodnotíme jako přijatelnou v řídících klauzích všech čtyř uvedených souvětí (v souvětí (46) je přitom nahrazován kondicionál přítomný, v souvětích (47), (48) a (49) kondicionál minulý). Zatímco v souvětí (46) nedokážeme ani na základě kontextu rozhodnout, jakou časovou formu indikativu v řídící klauzi zvolit (uvažujeme o všech třech variantách, srov. (46a)),⁶⁸ v řídících klauzích dalších tří probíraných souvětí je možná pouze forma indikativu préterita (srov. (49a)). Skutečnost, že v řídící klauzi souvětí (46) přichází místo kondicionálového tvaru v úvahu hned tři indikativní tvary s různými časovými charakteristikami, je podle našeho názoru dokladem toho, že souvětí, v nichž vystupují původní kondicionálové tvary, a navrhované varianty s indikativním tvarem slovesa nejsou synonymní (s tímto jevem se setkáme i u dalších dokladů v tomto a dalších oddílech této kapitoly).

⁶⁸ Při posuzování přijatelnosti indikativních forem může hrát roli také pořadí klauzí v daném souvětí. V tomto souvětí se nám indikativní forma v řídící klauzi jeví při iniciálním postavení závislé klauze jako přijatelnější než při zachování původního pořadí klauzí (srov. *Kdyby byly existovaly diskuse předběžné, byly / jsou / budou následné diskuse zbytečné*). Původní pořadí klauzí působí při provádění zkoumané substituce podle našeho názoru rušivě také u některých dalších analyzovaných souvětí, záměnu klauzí ovšem už v dalších případech neprovádíme ani na ni neupozorňujeme.

Tuto skutečnost bude nutné zohlednit v návrhu tektogramatické reprezentace takových dvojic vět (srov. kap. 6, zvl. odd. 6.1). Z hlediska mluvčího tento fakt znamená, že při použití kondicionálu – na rozdíl od formy indikativní – nemusí vyjadřovaný děj specifikovat z časového hlediska (Kahane, 2003, 551, k obdobnému případu poznamenává, že jazyk často „nutí“ mluvčího vyjadřovat významy, které sám mluvčí nemusí chtít vyjádřit). Tento rozdíl může podle našeho názoru hrát při volbě mezi kondicionálem a indikativem určitou roli.

Uvažujeme-li o alternativních formách v závislých klauzích uvedených souvětí, indikativní formy v úvahu nepřicházejí. Pro závislou klauzi v souvětí (46) je vedle stávajícího kondicionálu minulého přijatelná pouze forma kondicionálu přítomného, pro závislé klauze v dalších třech analyzovaných souvětích pak vedle původního kondicionálu přítomného pouze forma kondicionálu minulého (souvětí (49) by mohlo mít např. podobu (49b) nebo (49c)).

(46) *Následné diskuse o vážných nedostacích významné kodifikační příručky by byly zbytečné, kdyby byly existovaly diskuse předběžné; [avšak jak známo, v Ústavu pro jazyk český se do r. 1989 o přípravě nových Pravidel nesmělo mluvit ani mezi zaměstnanci.] (PDT 2.0)*

(46a) *Následné diskuse ...byly / jsou / budou zbytečné, kdyby byly existovaly diskuse předběžné ...*

(47) *[Na závěr malý dotaz: kdo jsou ti paraziti,] kteří by se byli klidně dali k Němcům ..., kdyby pro tyto vládcy byli přijatelní? (PDT 2.0)*

(48) *[Samozřejmě, že] by byli i Češi uvažovali jinak, kdyby neprožili katastrofu, kterou na Evropu uvalil německý nacistický režim; [ale to je jen výklad možných příčin toho, co se skutečně stalo, totiž, že se komunistům masivní podpory komunistů v českém národě dostalo.] (PDT 2.0)*

(49) *Kdyby byl Izrael o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni, všechno by se bývalo bylo bez problémů vyřešilo. (PDT 2.0)*

(49a) *Kdyby byl Izrael o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni, všechno se vyřešilo bez problémů.*

(49b) *Kdyby byl Izrael býval o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni, všechno by se bývalo bylo bez problémů vyřešilo.*

(49c) *Kdyby byl Izrael býval o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni, všechno se vyřešilo bez problémů.*

Ireálné děje vyjadřují také souvětí, v jejichž obou klauzích vystupuje kondicionál přítomný. Jak jsme uvedli výše, tato souvětí jsou sama o sobě dvojznačná – v úvahu přichází jak možnost chápat vyjadřované děje jako ireálné, tak jako potenciální. Jako jedno z mála souvětíých spojení, u nichž k identifikaci ireálnosti vyjadřovaných dějů stačí nejbližší kontext, můžeme uvést souvětí (50). Z bezprostředně následujícího dodatku (*což se nestalo*) vyrozumíváme, že řídicí klauze vyjadřuje děj ireálný (*zastavil by trestní stíhání*). Na pozadí děje řídicí klauze jako ireálný interpretujeme také děj přítomné závislé klauze příslovečné podmínkové. V případě souvětí (51), které je použito

jako nadpis článku, se pro ireálnost rozhodujeme až na základě textu, který za titulem následuje.⁶⁹ Na jeho základě chápeme děj vyjádřený řídicí klauzí zkoumaného souvětí jako ireálný, ireálným je i děj klauze závislé. U souvětí (52) se při rozhodování mezi ireálnou nebo potenciální interpretací můžeme řídit nejen kontextem, ale také našimi znalostmi světa. Adresát může na základě toho, že ví, že dávno zemřelý Edison dnes nepříjde do české banky, usoudit, že se jedná o podmínku ireálnou, a jako ireálný interpretuje i děj klauze řídicí.⁷⁰

Podobně jako v případě probraných souvětí s kondicionálem minulým i ve všech řídicích klauzích souvětí, v nichž vystupuje kondicionál přítomný v obou klauzích, je substitute kondicionálu přítomného indikativní formou přijatelná. V souvětí (50) je možná pouze forma indikativu préterita (srov. (50a)), v souvětích (51) a (52) přicházejí v úvahu všechny tři časové formy, preferovali bychom ovšem indikativu přezenta nebo futura (srov. (51a) a (52a)). Ani v jednom ze souvětí (50), (51) a (52) ovšem podle našeho názoru nelze indikativní formou ztvárnit ireálný děj vyjadřovaný závislou klauzí. Jako o alternativě pro stávající tvar kondicionálu přítomného v závislé klauzi tedy lze uvažovat pouze o kondicionálu minulém (srov. např. (51b) a (51c)).

(50) *Kdyby Vrchní soud v Praze přijal názor, že Minaříkův trestný čin byl promlčen, zastavil by trestní stíhání, [což se nestalo, dodal Jaroslav Cihlář.] (PDT 2.0)*

(50a) *Kdyby Vrchní soud v Praze přijal názor, že ..., zastavil trestní stíhání.*

(51) *Kdyby Cheb proměňoval penalty, vedl by tabulku. (PDT 2.0)*

(51a) *Kdyby Cheb proměňoval penalty, vedl / vede / povede tabulku.*

(51b) *Kdyby byl Cheb proměňoval penalty, vedl by tabulku.*

(51c) *Kdyby byl Cheb proměňoval penalty, vedl / vede / povede tabulku.*

(52) *[Řekněme si otevřeně, že] kdyby dnes přišel Thomas Alva Edison do české banky se žádostí o úvěr na výrobu jakýchsi „žárovek, které změní svět“, skončil by s nepořízenou, [pokud by neměl sto rodinných domků jako zástavu.] (PDT 2.0)*

(52a) *...kdyby dnes přišel Thomas Alva Edison do české banky ..., skončil / skončí s nepořízenou.*

Další souvětí s kondicionálem přítomným v obou klauzích, která zde uvádíme, interpretujeme jako vyjádření dějů potenciálních. V případě souvětí (53) jsme se pro uvedenou interpretaci rozhodli na základě předchozího kontextu.⁷¹ Probírané souvětí chápeme jako popis potenciální situace, z kontextu také vyvozujeme, že obě klauze referují k situacím, které jsou k okamžiku promluvy následné. Za přijatelná alternativní vyjádření pak považujeme nejen souvětí s indikativem futura na místě kondi-

⁶⁹ Srov. zvláště větu *Západočeši těmito neúspěchy (vesměs na domácím trávníku) přišli o čtyři ligové body a zároveň o vedení v prvotní tabulce.*

⁷⁰ Uvědomujeme si přitom, že v tomto souvětí hraje nezanedbatelnou úlohu také druhá podmínková klauze uvozená spojkou *pokud*, tu zde ovšem nerozebíráme.

⁷¹ Srov. tři věty předcházející analyzovanému souvětí: *Bojíte se rostoucí síly fanatismu na Blízkém východě? – Myslím, že jsem vymyslel lék – smysl pro humor. Nikdy jsem neviděl fanatika se smyslem pro humor, ani člověka, který neztratil smysl pro humor, aby se stal fanatikem.*

cionálového tvaru v řídící klauzi (srov. (53a)), ale také variantu s indikativem futura v obou klauzích (srov. (53b)), popř. variantu s původním kondicionálovým tvarem v řídící klauzi a indikativem futura v klauzi závislé (srov. (53c)). Potenciální děj vyjadřuje také souvětí (54) se slovesy ve tvaru kondicionálu přítomného v klauzi řídící i závislé. Při interpretaci je podobně jako v předchozím případě možno vyjít z okolního kontextu,⁷² může postačit ale také pouze znalost příslušných „reálií“ ohledně prince Charlese a souvisejících osob k počátku 90. let 20. století, ze kdy text pochází. V tomto souvětí je děj řídící klauze vázán hned na dvě podmínky – kromě podmínky vyjádřené závislou klauzí je zde další podmínka uvedena formou předložkového příslovečného určení. Zatímco o záměru vyjádřeném závislou klauzí (ve tvaru kondicionálu zde nevystupuje plnovýznamové sloveso, ale modální sloveso *chtít*) nejsme ani na základě kontextu a jiných znalostí schopni říct, zda je vzhledem k okamžiku promluvy současný nebo následný, podmínka vyjádřená příslovečným určením se na základě kontextu ukazuje jako následná k okamžiku promluvy. Jako o přijatelných alternativách původního vyjádření lze uvažovat o souvětí se slovesem ve tvaru indikativu prézenta nebo futura v řídící klauzi (srov. (54a)) i o variantách dalších (např. (54b) nebo (54c)).

(53) *Kdyby se mi tedy podařilo dostat smysl pro humor do tabletek nebo do injekcí, a tím lidi proti fanatismu imunizovat, měl bych šanci na Nobelovu cenu ne v literatuře, ale v medicíně.* (PDT 2.0)

(53a) *Kdyby se mi tedy podařilo ..., budu mít šanci na Nobelovu cenu ...*

(53b) *Pokud se mi tedy podaří ..., budu mít šanci na Nobelovu cenu ...*

(53c) *Pokud se mi tedy podaří ..., měl bych šanci na Nobelovu cenu ...*

(54) *Princ Charles, pokud by se chtěl stát králem, by se v případě rozvodu nesměl znovu oženit.* (PDT 2.0)

(54a) *Princ Charles, pokud by se chtěl stát králem, se v případě rozvodu nesmí / nebude smět znovu oženit.*

(54b) *Princ Charles, pokud se chce / bude chtít stát králem, se v případě rozvodu nesmí / nebude smět znovu oženit.*

(54c) *Princ Charles, pokud se chce / bude chtít stát králem, by se v případě rozvodu nesměl znovu oženit.*

Jako poslední příklad potenciálního souvětí uvedeme spojení závislé klauze příslovečné podmínkové s klauzí řídící v souvětí (55). Při rozhodování mezi potenciální a ireálnou interpretací jsme stejně jako v předchozích dvou případech vycházeli z předcházejícího kontextu.⁷³ Z kontextu také vyplývá následnost dějů obou klauzí

⁷² Srov. dvě předcházející věty: *Princezna Diana žije odloučeně ve svém londýnském sídle v Kensingtonském paláci, zatímco Charles používá jako rezidenci zámek Highgrove v hrabství Gloucestershire. Experti na život u britského královského dvora soudí, že manželství princezny a prince z Walesu spěje po dvanáctiletém vztahu k rozvodu.*

⁷³ Srov. dvě předchozí věty: *Dnes je situace taková, že ani nemáme kontrolu nad jadernými zbraněmi, které se nacházejí na našem území. Ta podléhá velení strategických sil Svazu nezávislých států, a proto v tuto chvíli nelze Ukrajinu pokládat za jadernou mocnost.*

vzhledem k okamžiku promluvy. V úvahu přicházejí jako alternativní vyjádření souvětí (55a), ale také (55b) nebo (55c).

- (55) *[Z toho, co jsem řekl, je zřejmé, že] jestliže bychom se rozhodli stát jadernou zemí, musela by následovat celá řada kroků, [aby se politická deklarace stala skutečností.]* (PDT 2.0)
 (55a) *...jestliže bychom se rozhodli stát jadernou zemí, musí / bude muset následovat celá řada kroků ...*
 (55b) *...jestliže se rozhodneme stát jadernou zemí, musí / bude muset následovat celá řada kroků ...*
 (55c) *...jestliže se rozhodneme stát jadernou zemí, musela by následovat celá řada kroků ...*

Vedle souvětných konstrukcí, u nichž jsme schopni rozhodnout mezi potenciální nebo ireálnou interpretací, jsme se v analyzovaném materiálu setkali s řadou případů, u nichž se pro jednu z těchto interpretací rozhodnout nedovedeme. Jako příklad uvedeme souvětí (56), které je součástí textu kritizujícího již dříve zveřejněný článek věnující se tématu nacionalismu. Na tomto pozadí navrhuje děje v uvedeném souvětí interpretovat jako ireálné: řídící klauze se vztahuje k závěrům publikovaným v kritizovaném článku, nedostatečnost těchto závěrů souvisí s ireálností děje prezentovaného závislou klauzí. Zároveň ovšem nedokážeme vyloučit ani možnost, že mluví se chce tímto souvětím vyjádřit i k případným dalším (současným nebo budoucím) pracím kritizovaného autora – v takovém případě by se jednalo o souvětí potenciální.

- (56) *Pokud by se náš autor zabýval českým nacionalismem a jeho problémy důkladněji, než činí doposud (profesní specializací je ostatně historikem raného českého středověku), jeho zjištění by možná měla ke skutečnosti blíže.* (PDT 2.0)

Na závěr tohoto pododdílu můžeme naše pozorování týkající se podmínkových souvětí s kondicionálovým tvarem slovesa v obou klauzích stručně shrnout. V řídících klauzích všech analyzovaných souvětí bylo možné kondicionálovou formu slovesa – a to jak formu kondicionálu minulého, tak formu kondicionálu přítomného – nahradit formou indikativní, aniž by došlo k zásadní změně ve významu daného souvětí. Tato náhrada byla přijatelná jak v souvětích vyjadřujících ireálné děje, tak v souvětích s potenciálním významem. Na rozdíl od toho v závislých klauzích probíraných souvětí bylo možné kondicionál přítomný nebo minulý substituuovat indikativem pouze v případě, že závislá klauze vyjadřovala potenciální děj. Zatímco tedy v řídící klauzi zkoumaných podmínkových souvětí mohl indikativ ztvárňovat jak děj ireálný, tak děj potenciální, v závislé klauzi těchto souvětí mohl vystupovat pouze jako prostředek vyjadřující potenciálnost.

Jak v ireálných souvětích, tak v souvětích potenciálních jsme se setkali s několika případy, v nichž jsme při substituci původního kondicionálového tvaru uvažovali hned o dvou nebo třech indikativních tvarech. Stojí přitom za pozornost, že v poten-

ciálních souvětích jsme se rozhodovali mezi indikativem prézenta a futura,⁷⁴ kdežto v řídicích klauzích ireálných souvětí se v analyzovaných případech nabízely všechny tři časové formy indikativu (indikativ préterita, prézenta i futura). Zatímco potenciálnost se kombinuje s přítomností a budoucností, ireálnost je slučitelná se všemi třemi časovými plány. Jak jsme již uvedli, substituovatelnost kondicionálu hned několika indikativními tvary svědčí o tom, že původní souvětí s kondicionálovými tvary nejsou synonymní s uváděnými variantami, v nichž vystupují slovesa ve tvaru indikativu, což bude nutné reflektovat v tektogramatické reprezentaci těchto konstrukcí (srov. odd. 6.1).

(II) Podmínková souvětí, v nichž v řídicí klauzi vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného a v závislé klauzi sloveso ve tvaru indikativu – 36 relevantních dokladů z PDT 2.0:

V nalezeném korpusovém materiálu vystupovalo v řídicí klauzi ve tvaru kondicionálu přítomného častěji modální sloveso než sloveso plnovýznamové: ve 25 případech se jednalo o kondicionál přítomný modálního slovesa, v 11 případech pak o kondicionál přítomný slovesa plnovýznamového. Jak ukážeme, modální slovesa plní v jednotlivých řídicích klauzích různé funkce – vedle funkce primární, v níž vyjadřují, zda agens chce, musí, může apod. daný děj realizovat (tzv. voluntativní modalita, srov. odd. 2.2.2), zde modální slovesa vystupují také ve funkcích sekundárních, konkrétně např. jako prostředek pro vyjádření jistoty mluvčího ohledně realizace příslušného děje (modalita jistotní, srov. odd. 2.2.4).⁷⁵

Kondicionál přítomný v řídicích klauzích probíraných souvětí vystupuje jednak jako prostředek, kterým mluvčí předkládá příslušný děj jako hypotetický (jde tedy o primární funkci kondicionálu, která je vlastním předmětem této kapitoly), v některých z analyzovaných korpusových dokladů mu ovšem připisujeme funkci sekundární. Děj závislých klauzí v probíraných souvětích je vyjádřen formou indikativu a v tomto smyslu je prostě konstatován. Nicméně souvětí jako celek interpretujeme tak, že odkazují k hypotetické situaci. Ještě před analýzou konkrétních dokladů můžeme uvést, že všechna nalezená podmínková souvětí se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného v řídicí klauzi a indikativní formou v klauzi závislé referují k potenciální situaci, o ireálné interpretaci jsme neuvažovali ani u jednoho z korpusových dokladů.

Příkladem podmínkového souvětí, v jehož řídicí klauzi vystupuje ve tvaru kondicionálu přítomného plnovýznamové sloveso, je spojení druhé a třetí klauze v sou-

⁷⁴ V tomto pododdlu jsme se v potenciálních souvětích setkali se dvěma možnými indikativními variantami pouze u tvarů modálních sloves, u nichž může být rozdíl mezi prezentem a futurem méně výrazný než u sloves plnovýznamových. Potenciální souvětí s kondicionálem plnovýznamového slovesa, který lze nahradit buď indikativem prézenta, nebo indikativem futura, budeme analyzovat v pododd. (III).

⁷⁵ Pokud jde o modální slovesa, pokoušíme se jejich funkce identifikovat pouze v konkrétních probíraných případech, o komplexní rozbor funkcí modálních sloves zde – ani jinde v této práci – neusilujeme.

věti (57). Děj závislé klauze, který je vyjádřen formou indikativu futura,⁷⁶ je uveden jako podmínka realizace děje klauze řídicí. Formu kondicionálu přítomného v řídicí klauzi lze nahradit formou indikativu futura, srov. (57a).

(57) *[Poznal jsem vegetariány,] kteří by vás sežrali zaživa, pokud budete jíst maso.* (PDT 2.0)

(57a) *...kteří vás sežerou zaživa, pokud budete jíst maso.*

V dalších příkladech, které uvádíme, je v řídicí klauzi ve tvaru kondicionálu přítomného použito sloveso modální. V souvětí (58) lze podle našeho názoru modálnímu slovesu *mocť* připisovat jak primární funkci (referuje ke schopnostem či možnostem dopravních podniků), tak funkci sekundární (vyjadřuje jistotu mluvčího: podle mluvčího je pravděpodobné, že podniky vezmou věc do svých rukou). V případě primárního užití modálního slovesa chápeme kondicionál jako prostředek vyjádření hypotetičnosti: mluvčí uplatnění schopností nebo možností dopravních podniků předkládá jako pouze hypotetické, kondicionál tu tedy plní svou primární funkci. Na rozdíl od toho při sekundárním užití modálního slovesa interpretujeme kondicionál jako prostředek, pomocí kterého mluvčí svůj odhad uvádí jako oslabeně platný, kondicionál tu tedy vystupuje v jedné ze svých sekundárních funkcí (nespadá tedy mezi případy analyzované v této kapitole). V případě primárního i sekundárního užití modálního slovesa, a tedy primárního i sekundárního užití kondicionálu chápeme situaci, k níž souvětí odkazuje, jako potenciální. Náhrada kondicionálové formy formou indikativu prézenta nebo futura je rovněž slučitelná s primární i sekundární funkcí modálního slovesa v řídicí klauzi, srov. (58a). Zatímco ovšem při primárním užití slovesa *mocť* dojde záměnou kondicionálu indikativem ke ztrátě hypotetičnosti, při sekundárním užití tohoto slovesa je formou indikativu odhad mluvčího prezentován s vyšší mírou jistoty než při použití kondicionálové formy.

(58) *Pokud tu nebude zájem renomovaných producentů autobusů, pak by samotné dopravní podniky mohly vzít věc do svých rukou a vstoupit do hry.* (PDT 2.0)

(58a) *Pokud tu nebude zájem renomovaných producentů autobusů, pak samotné dopravní podniky mohou / budou mocť vzít věc do svých rukou a vstoupit do hry.*

V primární funkci, jako prostředek pro vyjádření náležitosti či záhodnosti, vystupuje modální sloveso *mít* v řídicích klauzích souvětí (59), (60) a (61) (po jednom jsme vybrali souvětí s indikativem futura, prézenta a préterita v závislé klauzi). Kondicionál přítomný ovšem v řídicích klauzích těchto souvětí nevyjadřuje hypotetičnost, ale ve spojení s lexikálním významem slovesa *mít* signalizuje komunikační funkci probíraných souvětých konstrukcí. Mluvčí uvedením těchto souvětí adresátům doporučuje, jak se mají zachovat v případě realizace děje ztvárněného závislou klauzí, popř.

⁷⁶ Čas indikativního slovesa v závislé klauzi jsme sledovali ve všech analyzovaných souvětích: nejčastěji zde vystupovalo sloveso ve tvaru indikativu prézenta dokonavého nebo nedokonavého slovesa (23 případů), v 10 případech se vyskytla forma indikativu futura nedokonavého slovesa a ve třech případech forma indikativu préterita dokonavého nebo nedokonavého slovesa.

je k vykonání těchto činností zdvořile vyzývá. Kondicionál přítomný tu tedy chápeme jako prostředek pro oslabení vyjadřovaných typů výzvy: kondicionál přítomný slovesa *mít* je zde užito jako méně direktivní alternativa k tvarům imperativním, které jsou vlastním prostředkem pro indikaci výzvoových komunikačních funkcí (srov. imperativ *pamatujme* a analytické imperativy *ať zahájí*, *ať neočekává*). Obdobnou funkci (zdvořilé výzvy / doporučení ze strany mluvčího) plní také tvar kondicionálu přítomného verbonominálního predikátu ve spojení s infinitivem plnovýznamového slovesa v souvětí (62).

Ze skutečnosti, že kondicionál přítomný se v souvětích (59), (60), (61) a (62) podílí na indikaci komunikační funkce výpovědi, musíme vycházet při úvahách ohledně náhrady kondicionálových forem v řídicích klauzích těchto souvětí. Jako prostředek funkčně odpovídající se v případě souvětí (59) nejspíše nabízí již zmíněný tvar *pamatujme* jako náhrada celého spojení modálního a plnovýznamového slovesa (s dobře patrným posunem v „síle“ direktivnosti), v souvětích (60), (61) a (62) pak analytické imperativní formy (*ať zahájí*, *ať neočekává*, *ať si srovná*). U souvětí (62) ale přichází v úvahu také spojení indikativu prézenta nebo futura verbonominálního predikátu s infinitivem plnovýznamového slovesa (srov. (62a)) jako varianta, která svou direktivností stojí mezi původní verzí s kondicionálem *bylo by dobré si srovnat* a imperativním vyjádřením *ať si srovná*. Uplatnění kondicionálu v oblasti komunikačních funkcí je vlastním tématem kap. 5, kondicionálu ve výpovědích s komunikační funkcí některých typů výzvy jsou konkrétně věnovány odd. 5.1.3 a 5.2 (kondicionálu modálních sloves ani kondicionálu verbonominálních predikátů se ovšem v uvedených oddílech nevěnujeme).

(59) *Pokud se na tyto pomůcky budeme příliš spoléhat, měli bychom pamatovat na Gogolův výrok o zrcadle a křivé hubě.* (PDT 2.0)

(60) *Jestliže vedoucím politikům Slovenska záleží na dobrém jménu jejich státu a země, měli by prostě proti Slotovi zahájit trestní řízení za propagaci fašismu.* (PDT 2.0)

(61) *Vsadil-li někdo na růstový fond, neměl by očekávat okamžitý výnos.* (PDT 2.0)

(62) *Uvidí-li věc, která je signovaná známým jménem, bylo by dobré si srovnat v publikaci, jako je třeba „Rukověť sběratele“ od Augusty, způsob podpisu.* (PDT 2.0)

(62a) *Uvidí-li věc, která je signovaná známým jménem, je / bude dobré si srovnat v publikaci ...způsob podpisu.*

Než přejdeme k poslednímu probíranému typu podmínkových souvětí, krátce shrneme, že všechna nalezená podmínková souvětí, v jejichž řídicí klauzi vystupovalo sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného a v jejich závislé klauzi sloveso ve tvaru indikativu, odkazovala k potenciální situaci. Nezanedbatelným specifikem analyzovaného korpusového materiálu přitom bylo, že v řídicí klauzi ve tvaru kondicionálu často nevystupovalo sloveso plnovýznamové, ale sloveso modální. V řídicích klauzích všech probíraných souvětí mohla být forma kondicionálu přítomného nahrazena formou alternativní, výběr konkrétní formy ovšem úzce souvisel s tím, zda jsme kon-

dicionálovému tvaru v daném dokladu připisovali funkci primární nebo sekundární. Při primárním užití kondicionálu bylo možné nahradit kondicionál indikativem (srov. formy *sežerou a mohou / budou moct vzít do svých rukou* v př. (57a) a (58a)), kdežto v případech, v nichž jsme kondicionálu připisovali některou ze sekundárních funkcí, bylo nutné vycházet z povahy této funkce (při vyjadřování jistotní modality bylo možné substituuovat kondicionál rovněž indikativní formou, srov. *mohou / budou moct vzít do svých rukou*, na rozdíl od toho v případech, kdy se kondicionál podílel na signalizaci komunikační funkce výpovědi, přicházely v úvahu formy imperativní, srov. *pamatujme nebo ať si srovná*). I v tomto pododdílu jsme se v řídících klauzích dvou souvětí setkali s tím, že při náhradě kondicionálové formy přicházely v úvahu hned dvě formy indikativní.

(III) Podmínková souvětí, v jejichž řídící klauzi vystupuje sloveso v indikativním tvaru a v jejich závislé klauzi sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného – 39 relevantních dokladů z PDT 2.0:

Na rozdíl od souvětí analyzovaných v předchozím pododdílu odkazují souvětí s indikativem v řídící klauzi a kondicionálem přítomným v závislé klauzi jak k situacím ireálným, tak potenciálním.⁷⁷ Kondicionál přítomný v závislých klauzích interpretujeme jako prostředek, kterým mluvčí signalizuje hypotetičnost daného děje, v řídících klauzích těchto souvětí jsou děje formou indikativu prostě konstatovány.

Ze souvětých spojení s uvedenou kombinací slovesných způsobů, která jsme našli v korpusu PDT 2.0, jsou ireálná jediné souvětí, v jejichž řídící klauzi vystupuje ve tvaru indikativu nikoli plnovýznamové sloveso, ale sloveso modální, jedná se přitom o tvar préterita,⁷⁸ srov. (63), (64) a (65). Ve všech třech řídících klauzích je podle našeho názoru možné uvedená modální slovesa interpretovat tak, že je jimi vyjádřena modalita voluntativní, tedy zda agens může nebo musí daný děj realizovat (modální slovesa vystupují ve své primární funkci), i tak, že vyjadřují modalitu jistotní (uplatňují se tedy v jedné ze svých sekundárních funkcí), srov. odpovídající parafráze řídících klauzí uvedených souvětí: „byli jsme schopni ušetřit ...“ vs. „jako mluvčí se domnívám, že

⁷⁷ Zjištění, že souvětí s kombinací slovesných způsobů, kterou jsme probírali v pododd. (II), vyjadřují v češtině pouze potenciálnost, zatímco souvětí probíraná v tomto pododdílu ireálnost i potenciálnost, je v souladu s výklady Grepla – Karlíka (1998, 291nn.) o podmínkových souvětích, které jsme stručně shrnuli v odd. 4.2.

⁷⁸ Jednotlivé slovesné časy byly u indikativních forem v řídících klauzích vyhledaných souvětí zastoupeny následovně: ve 27 řídících klauzích vystupovala forma indikativu prézenta dokonavého nebo nedokonavého slovesa (z toho v jednom případě šlo o sloveso modální), v osmi řídících klauzích se jednalo o indikativ préterita dokonavého nebo nedokonavého slovesa (z toho pět sloves modálních) a ve čtyřech řídících klauzích se vyskytl indikativ futura nedokonavého slovesa. Všech pět souvětí, v jejichž řídící klauzi vystupovalo modální sloveso ve tvaru indikativu préterita, vyjadřovalo ireálnost (na rozdíl od tří nalezených souvětí, v nichž ve tvaru indikativu préterita vystupovalo sloveso plnovýznamové; jedno z těchto souvětí analyzujeme níže, srov. př. (68)). Jediné souvětí, v jehož řídící klauzi se vyskytlo modální sloveso ve tvaru indikativu prézenta, vyjadřovalo potenciálnost (*Nemohu svobodně rozhodovat o čemkoli, pokud bych ohrozil svobodu jiného jednotlivce*, PDT 2.0).

bychom ušetřili ...“, „Gregory byl schopen snížit náskok“ vs. „jako mluvčí se domnívám, že Gregory by snížil náskok“, „nebylo nutné, aby to dopadlo tak tragicky“ vs. „jako mluvčí si jsem jist, že by to nedopadlo tak tragicky“. Jako ireálná chápeme tato souvětí při obou interpretacích. Substituce kondicionálové formy v závislé klauzi formou indikativní zde možná není, srov. např. (64a).

(63) *Kdybychom však hned od začátku přistoupili na osvědčený systém dražeb, mohli jsme si pár set milionů korun ve státní kase ušetřit.* (PDT 2.0)

(64) *Čtyřgólový náskok mohl hned po rozehrání snížit Gregory, kdyby jeho pokus nezlikvidoval Kouba.* (PDT 2.0)

(64a) **Čtyřgólový náskok mohl hned po rozehrání snížit Gregory, jestliže jeho pokus nezlikvidoval Kouba.*

(65) *Kdyby se dostal mimo trať bokem, nemuselo to dopadnout tak tragicky.* (PDT 2.0)

Potenciální děje vyjadřují např. souvětí spojené (66) a (67) (s indikativem futura a prézenta v řídící klauzi). Kondicionálová forma slovesa nám neumožňuje děj závislých klauzí jednoznačně časově zařadit, potřebnou informaci neposkytuje ani kontext, proto v těchto klauzích uvažujeme o substituci kondicionálu přítomného indikativem prézenta nebo indikativem futura, srov. (66a) a (67a).

(66) *Jestliže by jejich poměr byl větší než 1, gravitace převáží nad současným rozpínáním a vesmír se zase smrští.* (PDT 2.0)

(66a) *Jestliže je / bude jejich poměr větší než 1, gravitace převáží nad současným rozpínáním ...*

(67) *Kdyby někdo skutečně chtěl vyhodit budovu Krajského soudu do povětří, má k tomu dostatek prostoru, [řekl LN JUDr. Baxa.]* (PDT 2.0)

(67a) *Pokud někdo skutečně chce / bude chtít vyhodit budovu Krajského soudu do povětří, má k tomu dostatek prostoru ...*

Jako potenciální navrhuje interpretovat také podmínkové souvětí (68), v jehož řídící klauzi vystupuje sloveso ve tvaru indikativu préterita. Ankarská hrozba, ačkoli byla z hlediska okamžiku promluvy učiněna v minulosti (což plyne nejen ze slovesné formy, ale také z časového příslovečného určení v řídící klauzi), se podle našeho názoru může vztahovat jak na případné rozhodnutí Atén, které z hlediska okamžiku promluvy leží rovněž v minulosti (z hlediska hrozby je ovšem budoucí), tak na případná rozhodnutí vzhledem k okamžiku promluvy současná i následná. Pokud uvažujeme o substituci kondicionálové formy v závislé klauzi formou indikativní, jako přijatelná se jeví pouze forma indikativu futura, srov. (68a) (vs. nepřijatelná varianta (68b)).

(68) *Ankara v minulosti hrozila Řecku dokonce i válkou, jestliže by Atény takové rozhodnutí učinily.* (PDT 2.0)

(68a) *Ankara v minulosti hrozila Řecku dokonce i válkou, jestliže Atény takové rozhodnutí učiní.*

(68b) **Ankara v minulosti hrozila Řecku dokonce i válkou, jestliže Atény takové rozhodnutí učinily.*

V tomto pododdílu jsme se tedy setkali jak se souvětími, která referují k situaci ireálné, tak se souvětími potenciálními. Jednalo se přitom o souvětí, v nichž se sloveso ve tvaru kondicionálu, konkrétně kondicionálu přítomného, vyskytovalo pouze v klauzích závislých. V probíraných korpusových dokladech se potvrdila souvislost mezi přijatelností substituce kondicionálu formou indikativní a typem hypotetičnosti: zatímco v závislých klauzích s ireálním dějem náhrada kondicionálu indikativem v úvahu nepřicházela, v závislých klauzích s potenciálním dějem bylo tuto náhradu možné provést (v několika případech přitom přicházel v úvahu jak indikativ přítomný, tak indikativ futura) – ke srovnatelnému závěru jsme dospěli v pododd. (I).

4.3.2 Hypotetické děje podmíněné dějem vyjádřeným substantivní nebo infinitivní konstrukcí

V přímé návaznosti na analýzu podmínkových souvětí v odd. 4.3.1 se v tomto oddílu zaměříme na věty se slovesem ve tvaru kondicionálu, v nichž je podmínkový děj vyjádřen substantivní nebo infinitivní konstrukcí. Infinitivní konstrukce s podmínkovou sémantikou je v mluvnických příručkách hodnocena většinou jako syntakticky nezávislá věta (hovří se o ní jako o větě hlavní nebo větě infinitivní), která je s větou vyjadřující podmíněný děj spojena asyndeticky, srov. např. Šmilauer (1969, 323), Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 489) nebo Grepl – Karlík (1998, 294 a 298).⁷⁹ V této práci ovšem infinitivní konstrukce s podmínkovou sémantikou probíráme společně s příslovečnými určeními podmínky, která jsou vyjádřena substantivy uvozenými primárními i sekundárními předložkami – z hledisek, která nás zajímají, totiž u obou uvedených typů předpokládáme obdobné chování.

V korpusu PDT 2.0 bylo nalezeno 82 vět, v nichž je sloveso ve tvaru kondicionálu rozvíto doplněním s podmínkovou sémantikou (funktor COND), které bylo v povrchové stavbě věty realizováno substantivní nebo infinitivní konstrukcí.⁸⁰ Nejčastěji byla podmínka vyjádřena genitivním substantivem uvozeným sekundární předložkou *v případě* (16 případů, př. *v případě nedostatečné kapacity*) a substantivem v lokálu s předložkou *při* (také 16 případů, př. *při nevýrazně rostoucích mzdách*), následovala genitivní substantiva s předložkou *za* (10 případů, př. *za určitých okolností*) a substantiva v loká-

⁷⁹ Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 489) počítají vedle uvedeného typu, který je připojován asyndeticky (jako příklad uvádějí větu *Nebýt těch raket, byl byste se tu utopil*), ještě anteponovanou infinitivní konstrukcí, která je s následující větou spojena spojkou *a* apod., př. *Všechny tyhle boudy vyhlázet do povětří a bylo by po válce* (srov. také Karlík, 1983, 19, Grepl – Karlík, 1998, 294, nebo Svoboda, 1962, 45nn.); spojeními tohoto typu se v této práci nezabýváme. Grepl – Karlík (1998, 294) dále odlišují užití infinitivní konstrukce ve výpovědích *Byl bys hloupý, jezdit za ním*, které hodnotí jako hovorové a v nichž infinitivu přisuzují roli volného doplnění (v termínech citovaných autorů: cirkumstantu); s tímto typem jsme se v analyzovaném materiálu nesetkali.

⁸⁰ Ve srovnání se zkoumanou kombinací je kombinace indikativního tvaru slovesa a substantivní nebo infinitivní konstrukce s podmínkovou sémantikou v datech PDT 2.0 zhruba sedmkrát častější (582 vět).

lu s předložkou *v* (10 případů, př. *v opačném / každém případě, v současných podmínkách*) a infinitivní konstrukce (8 případů), v jediném případě se jednalo o substantivum v lokálu s předložkou *po* (*po případně vyhraných volbách*). Dále sem řadíme i čtyři případy, kdy je podmínka vyjádřena závislou klauzí uvozenou spojením *v případě, že ...* nebo *za předpokladu, že ...*⁸¹ Jako nerelevantní jsme vyhodnotili 17 z vyhledaných případů. Pokud jde o tvar slovesa v probíraných větách, kondicionál minulý se vyskytl v jediném z nalezených případů, ve zbývajících 64 relevantních případech bylo použito sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného.

V analyzovaných větách opět představíme kondicionál jako prostředek, pomocí kterého mluvčí předkládá danou propozici jako hypoteticky platnou. U jednotlivých případů se přitom budeme snažit určit, zda se jedná o děj ireálný nebo potenciální. I v těchto větách nás bude zajímat, zda lze formu kondicionálu nahradit formou indikativní, a pokusíme se identifikovat okolnosti, které tuto substituci umožňují nebo naopak znemožňují. Podobně jako v předchozím oddílu nejprve uvedeme věty s ireálným dějem, potom věty s dějem potenciálním. Z vět s ireálným významem nejdříve probereme ty, které indikativní formu nepřipouštějí, a potom ty, v nichž substituci kondicionálu indikativem považujeme za přijatelnou. Ve stejném pořadí budeme uvádět i věty s ději potenciálními.

Ireálný děj je vyjadřován větou (69) (jedná se o jediný nalezený doklad s kondicionálem minulým). Ireálnost je zde jednoznačně indikována formou kondicionálu minulého, přítomné podmínkové příslovečné určení je sémanticky vágní – jako ireálné je lze ovšem interpretovat na základě okolního kontextu. Náhrada kondicionálové formy formou indikativní zde možná není, srov. (69a). Jako jediná alternativa ke stávajícímu kondicionálu minulému tu podle našeho názoru přichází v úvahu tvar kondicionálu přítomného, při užití této formy by bylo možné vyloučit potenciální interpretaci a danou větu interpretovat jako ireálnou pouze na základě kontextu (srov. (69b)).

(69) *Většina bangladéšského muslimského obyvatelstva by za normálních okolností inkriminované interview samozřejmě vůbec bývala nezaznamenala.* (PDT 2.0)

(69a) **Většina bangladéšského muslimského obyvatelstva za normálních okolností inkriminované interview samozřejmě vůbec nezaznamenala.*

(69b) *Většina bangladéšského muslimského obyvatelstva by za normálních okolností inkriminované interview samozřejmě vůbec nezaznamenala.*

K ireálným dějům referují také věty (70), (71) a (72), jejichž jádrem je sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného. Ani v jedné z vět není ireálnost jednoznačně signalizována slovesnou formou, v první z nich ovšem ani sémantikou přítomného podmínkového příslovečného určení, ireálnost tohoto příslovečného určení plyne až ze

⁸¹ Pro zařazení těchto vět do tohoto oddílu jsme se rozhodli na základě použitých předložkových spojení, z hlediska realizace podmínky závislou klauzí ovšem tato čtveřice vět spadá do odd. 4.3.1.

širšího kontextu.⁸² Ve větách (71) a (72) lze infinitivní konstrukce interpretovat na základě našich znalostí o světě, svou roli zde hrají také přítomná časová příslovečná určení (*v minulosti a po listopadu*). Pokud jde o náhradu tvaru kondicionálu přítomného formou indikativní, ve všech těchto větách je podle našeho názoru přijatelná forma indikativu préterita, srov. (70a), (71a) a (72a). Ve větě (70a) přítom indikativní formu považujeme za méně přijatelnou než ve větách (71a) a (72a). Tento rozdíl spojujeme právě se sémantikou přítomného podmínkového příslovečného určení (infinitivní konstrukce vyjadřují ireálnost explicitněji než příslovečné určení *v případě neúspěchu*), případně také s nepřítomností časového příslovečného určení. Analogicky by bylo možné zdůvodnit také nepřijatelnost indikativní formy ve větě (69) se slovesem ve tvaru kondicionálu minulého, kterou jsme analyzovali výše: přítomné podmínkové příslovečné určení (*za normálních okolností*) lze jako ireálné hodnotit až na základě širšího kontextu, časové příslovečné určení ve větě chybí, kondicionálový tvar je pak jediným, a tedy nepostradatelným prostředkem vyjádření ireálnosti.

(70) *V případě neúspěchu by byly zastaveny i další, již dříve naplánované kosmické lety chystané na příští dva roky.* (PDT 2.0)

(70a) *V případě neúspěchu byly zastaveny i další, již dříve naplánované kosmické lety chystané na příští dva roky.*

(71) *Nebýt církevních beneficií, nevznikly by v minulosti mnohé umělecké skvosty, nemohla by se rozvíjet vzdělanost a školství, nebylo by čím financovat rozsáhlé charitativní a sociální akce, založené na postulátech křesťanské etiky.* (PDT 2.0)

(71a) *Nebýt církevních beneficií, nevznikly v minulosti mnohé umělecké skvosty, nemohla se rozvíjet vzdělanost a školství ...*

(72) *Nebýt ruských tanků, vystřízlivění by nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dřív.* (PDT 2.0)

(72a) *Nebýt ruských tanků, vystřízlivění nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dřív.*

Další čtyři věty, které zde budeme probírat, vyjadřují děje potenciální, srov. (73), (74), (75) a (76).⁸³ Zatímco ve větách (73) a (74) je substituce kondicionálu přítomného formou indikativní podle našeho názoru nepřijatelná, ve větách (75) a (76) ji považujeme za neproblematickou. Rozdíl v přijatelnosti indikativní formy zde spojujeme s tím, zda je v daném případě únosná ztráta hypotetičnosti (konkrétně potenciálnosti), k níž v souvislosti s prověřovanou substitucí dochází. Věty (73) a (74) ztvárňují děj, s jehož realizací mluvčí nepočítá, považuje ho za čistě potenciální – pokud bychom tedy k této substituci přistoupili, prostá konstatování s indikativním slovesem by se od původních vět s formou kondicionálu významově zásadně lišila a v původních kon-

⁸² Věta je součástí článku, který popisuje úspěšnou kosmickou operaci a případné důsledky jejího neúspěchu, který už je z hlediska okamžiku promluvy ireálný.

⁸³ Uvádíme pouze příklady se substantivními konstrukcemi s podmínkovou sémantikou, všech osm podmínkových infinitivních konstrukcí, které byly součástí analyzované vyhledávky, referovalo k ireálnému ději.

textech by vystupovat nemohla (srov. (73a) a (74a)).⁸⁴ Na rozdíl od toho ve větách (75) a (76) vyjadřuje mluvčí děj, který může jako jedna z možných variant nastat, takový děj pak může být i prostě konstatován indikativní formou slovesa; srov. (75a) a (76a).

(73) *V každém případě by vypukla v Polsku vážná politická krize.* (PDT 2.0)

(73a) *#V každém případě vypukne v Polsku vážná politická krize.*

(74) *Při současných cenách by si vyžádaly téměř dvě miliardy Kč.* (PDT 2.0)

(74a) *#Při současných cenách si vyžádají téměř dvě miliardy Kč.*

(75) *V případě, že se soudkyně Alena Hudcová dohodne s odborníkem na soudní lékařství L. Neoralem, konalo by se líčení i další den.* (PDT 2.0)

(75a) *V případě, že ..., bude se líčení konat i další den.*

(76) *[Stínový kabinet,] který by převzal moc v případě vítězství SPD v říjnových parlamentních volbách, [včera představil šéf německých sociálních demokratů (SPD) Rudolf Scharping.]* (PDT 2.0)

(76a) *Stínový kabinet, který převeze moc v případě vítězství SPD v říjnových parlamentních volbách, včera ...*

Na závěr odd. 4.3.2 můžeme shrnout: mluvčí slovesem ve tvaru kondicionálu, které je jádrem analyzovaných vět obsahujících substantivní nebo infinitivní konstrukci s podmínkovou sémantikou, ztvárňuje příslušný děj jako hypotetický. Mezi větami vyjadřujícími ireálné děje jsme se setkali jak s případy, v nichž jsme substituci kondicionálu indikativem považovali za přijatelnou, tak s případy, kdy tato substituce v úvahu nepřicházela. Přijatelnost či nepřijatelnost této substituce zde spojujeme především se sémantikou přítomného podmínkového příslovečného určení: pokud je ireálnost jasně vyjádřena podmínkovým příslovečným určením, kondicionálovou formu – jako další prostředek signalizující ireálnost děje – lze nahradit formou indikativní. Oproti tomu, pokud je přítomné podmínkové příslovečné určení sémanticky vágní, tj. samo o sobě ireálnost nesignalizuje, kondicionál, který je v těchto větách zpravidla jediným indikátorem ireálnosti, indikativem být nahrazen nemůže. Tomuto závěru odpovídá i skutečnost, že jsme mezi řídicími klauzemi ireálných podmínkových souvětí nenašli ani jedinou, ve které by kondicionálovou formu nebylo možné nahradit formou indikativní (srov. pododd. (I) v odd. 4.3.1): ireálnost těchto řídicích klauzí byla vždy dostatečně jasně explikována přítomnou závislou klauzí příslovečnou podmínkovou.⁸⁵

⁸⁴ Srov. předcházející a následující kontext věty (74): *O existenci většiny z 39 českých cukrovarů rozhodne letošní kampaň. Konstatoval to včera ředitel Cukrovaru Hořonín Jindřich Vičar. Státní investice do tohoto závodu se v minulých letech pohybovaly kolem 800 miliónů korun. <Při současných cenách by si vyžádaly téměř dvě miliardy Kč.> Jeden z největších cukrovarů v ČR ztrácí perspektivu, protože má mj. potíže se získáním úvěru na zahájení kampaně ...*

⁸⁵ Obdobně (v jiných termínech) zdůvodňuje možnost náhrady kondicionálu minulého indikativní formou v řídicích klauzích ireálných podmínkových souvětí a ireálných vět Karlík (1983, 16nn.). Jako možnou indikativní variantu ke kondicionálovým formám ovšem zvažuje pouze indikativ préterita, kdežto my se domníváme, že v úvahu přicházejí i další dvě časové formy indikativu, srov. větu (51a) na s. 48.

Také v některých potenciálních větách analyzovaných v tomto oddílu bylo možné nahradit kondicionál indikativem, v jiných tato substituce přijatelná nebyla. Za přijatelnou považujeme indikativní formu tam, kde se jedná o děj, s nímž mluvčí počítá jako s možnou variantou. Na rozdíl od toho ve větách, jejichž děj je mluvčím za dané situace považován za čistě potenciální, indikativ nepřipouštíme.

4.4 Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve větách se subjektem s dějovou nebo stavovou sémantikou

Jako další typ vět, na nichž chceme ukázat užívání kondicionálu jako prostředku, kterým mluvčí předkládá propoziční obsah jako hypotetický, jsme zvolili věty se slovesem v kondicionálovém tvaru, jehož subjekt je vyjádřen závislou klauzí podmětnou (odd. 4.4.1) nebo odpovídající nominalizovanou konstrukcí, tedy infinitivem nebo deverbativním či dějovým substantivem (odd. 4.4.2). Ve větách, které nás zde zajímají, má tedy subjekt charakter děje nebo stavu, srov. př. (77), (78) a (79).

(77) *Skutečně vážné by bylo, kdyby organismus na zevní podnět nereagoval.* (PDT 2.0)

(78) *Bylo by lehkomyšlné se na ně neobrátit.* (PDT 2.0)

(79) *[Domníváme se, že] jejich zrušení by nebylo ani správné a jednoduše ani možné, [prohlásil Kukan].* (PDT 2.0)

4.4.1 Věty se subjektem vyjádřeným závislou klauzí

Souvětná podoba těchto vět je do určité míry blízká podmínkovým souvětím, kterým jsme se věnovali v odd. 4.3.1: např. závislá klauze podmětná je často uvozena spojkou *kdyby*, vztah mezi významem řídicí klauze a významem klauze závislé může být chápán jako podmínkový (např. Šmilauer, 1969, 145n., také sémantiku těchto závislých klauzí jako podmínkovou hodnotí). Souvětí se závislou klauzí podmětnou lze rovněž snadno přeformulovat právě do podmínkového souvětí, srov. (80) jako alternativu k př. (77). Podíváme-li se však na uvedená souvětí pozorněji, lze poukázat hned na několik podstatných rozdílů, jimiž se od podmínkových souvětí liší. Zatímco v závislých klauzích příslovečných podmínkových volí mluvčí z několika podmínkových spojek, podle dokladů z korpusu PDT 2.0⁸⁶ konkuruje v souvětích, v nichž je sloveso ve tvaru kondicionálu rozvíto závislou klauzí podmětnou, spojce *kdyby* spojka *aby*. Tyto spojky jsou často zaměnitelné, srov. dvojice (81) a (81a), (82) a (82a).⁸⁷ Specifická je rovněž sémantika predikátu řídicí klauze: v dokladech z korpusu PDT 2.0 je pozice

⁸⁶ V PDT 2.0 jsme vyhledali souvětná spojení, v jejichž řídicí klauzi je sloveso ve tvaru kondicionálu a jejich závislá klauze je hodnocena jako *agens* (ACT); hledali jsme tedy jak případy, kdy je řídicí klauze zároveň větou syntakticky nezávislou, tak i případy, kdy je celé spojení součástí složitějšího souvětí. Získali jsme tak 45 spojení, z toho 13 jsme vyloučili jako nerelevantní (nebudeme se zde zabývat např. doklady s modálními predikáty *bylo by možné* / *zapotřebí*).

⁸⁷ I když v materiálu z PDT 2.0, který jsme vyhledali na základě dotazu popsaného v předchozí poznámce, jiná spojka než *kdyby* a *aby* doložena není (kromě několika nerelevantních souvětí se spojkou *že*), do-

predikátu v těchto klauzích většinou obsazena spojením slovesa *být* s nominativem neutra adjektiva s hodnotící sémantikou (v širokém smyslu slova), př. *bylo by nerozumné / nejdůležitější / ideální / vážné* (srov. také př. (83), který uvádí Šmilauer, 1969, 146).⁸⁸ Méně často se pak vyskytlo plnovýznamové sloveso nebo spojení slovesa *být* se substantivem v instrumentálu, v zásadě vždy však také tyto predikáty vyjadřovaly hodnocení mluvčího, př. *nedělalo by dobrotu, neškodilo by, necitlivým zásahem by bylo*. Spíše než jako podmínkový děj, na který je realizace děje řídící klauze vázána, tedy děj vyjadřovaný podmětovou klauzí ve zkoumaném typu souvětí interpretujeme jako předmět hodnocení vyjadřovaného klauzí řídící.

(80) *Skutečně vážná by situace byla, kdyby organismus na zevní podnět nereagoval.*

(81) *Bylo by asi neradostné, kdyby současná vláda prohrála hned příští parlamentní volby.*
(PDT 2.0)

(81a) *Bylo by asi neradostné, aby současná vláda prohrála hned příští parlamentní volby.*

(82) *Nejlepší by podle jeho názoru bylo, aby si jedna z republik začala budovat své tajné služby včetně BIS zcela znovu.* (PDT 2.0)

(82a) *Nejlepší by podle jeho názoru bylo, kdyby si jedna z republik začala budovat své tajné služby včetně BIS zcela znovu.*

(83) *Bylo by směšné, abychom se o to hádali.*

Kromě uvedených souvětých spojení typu (81), v nichž je na tektogramatické rovině PDT 2.0 závislé klauzi podmětné připisována – odlišně od Šmilauerova pojetí – sémantická role agentu (funktor ACT), se budeme zabývat také obdobnými souvětými strukturami, které se však od výše uvedených liší tím, že v řídící klauzi je pozice subjektu obsazena zájmenem *to* a závislá klauze je vedle spojky *kdyby* uvozována – podle materiálu z PDT 2.0⁸⁹ – také spojkami *pokud* nebo *-li*, př. (84).⁹⁰ Ačkoli souvětá spojení tohoto typu mají k podmínkovým souvětím (přínejmenším formálně) ještě blíže než typ (81) a v rámci tektogramatické anotace korpusu PDT 2.0 byla v těchto spojeních závislá klauze hodnocena skutečně jako podmínková (funktor COND), k tomu, abychom souvětí typu (84) probírali v rámci tohoto oddílu společně s typem (81), nás podle našeho názoru opravňuje jednak sémantika subjektového *to*⁹¹

mníváme se, že jsou ve zkoumaných souvětích dobře použitelné i spojky jako *pokud* nebo *-li*, srov. např. *Skutečně vážné by bylo, pokud by organismus na zevní podnět nereagoval, Bylo by asi neradostné, prohraje-li současná vláda hned příští parlamentní volby.*

⁸⁸ Ve 32 souvětích, která považujeme za relevantní, se jako predikát řídící klauze uplatnilo spojení slovesa *být* s adjektivem 24krát, čtyřikrát plnovýznamové sloveso, třikrát sloveso *být* s instrumentálem substantiva a v jednom případě se vyskytlo spojení *bylo by s podivem*.

⁸⁹ V korpusu PDT 2.0 jsme našli pouze osm takových dokladů. Ve čtyřech z nich byla závislá klauze uvozena spojkou *kdyby*, ve třech případech spojkou *pokud* a v jediném případě spojkou *-li*.

⁹⁰ Na rozdíl od souvětí typu (81), v nichž je vedle spojky *kdyby* často užíváno *aby* (a podle našeho názoru jsou přijatelné i spojky jako *pokud* nebo *-li*), v tomto typu souvětí spojkou *aby* užít nejspíš nelze.

⁹¹ Toto zájmeno chápeme jako odkaz k závislé klauzi. Našemu pojetí v zásadě odpovídá také tektogramatická anotace těchto souvětých konstrukcí v PDT 2.0, v níž je sémantická souvislost mezi subjektivním *to* a řídícím slovesem závislé klauze vyznačena koreferenční šipkou (srov. Mikulová a kol., 2005, 935nn.).

v řídící klauzi a vypustitelnost tohoto zájmena při záměně pořadí klauze závislé a řídící (srov. (84a)),⁹² jednak skutečnost, že i v souvětích tohoto typu má predikát řídící klauze často hodnotící sémantiku (př. *bylo by to výborné, byla by to bomba, byla by to ostuda, svědčilo by to o křeči*). Další doklady k oběma typům souvětí, mezi nimiž už dále nerozlišujeme, jsme vyhledali v korpusu SYN2005. Nejprve budeme uvádět souvětí, která vyjadřují ireálnost, potom souvětí vyjadřující potenciálnost. Primárně nám opět půjde o náhradu kondicionálové formy v řídících klauzích.

(84) *Pokud by etické komise fungovaly v takovém složení a tak, jak popisuje autorka situaci na svém pracovišti, bylo by to obdivuhodné.* (PDT 2.0)

(84a) *Bylo by obdivuhodné, pokud by etické komise fungovaly v takovém složení a tak, jak ...*

Ireálnost vyjadřují souvětí, v jejichž řídící klauzi vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu minulého – v souvětí (85) je v tomtéž tvaru i sloveso závislé klauze, v souvětí (86) je v závislé klauzi použit tvar kondicionálu přítomného (obě souvětí pocházejí z korpusu SYN2005; v analyzovaném materiálu z PDT 2.0 případ s kondicionálem minulým doložen nebyl). V řídících klauzích těchto souvětí hodnotí mluvčí ireálné děje vyjádřené příslušnými závislými klauzemi. Děje vyjádřené závislými klauzemi nenastaly a nastat nemohou, i jejich hodnocení je ireálné. V řídících klauzích považujeme náhradu kondicionálu minulého formou indikativní za nepřijatelnou, srov. (85a) a (86a). Za jedinou alternativu k formě kondicionálu minulého v řídících klauzích považujeme tvar kondicionálu přítomného (srov. (85b) a (86b)), při užití tohoto tvaru je ovšem souvětí (86b) homonymní, v úvahu přichází i interpretace potenciální.⁹³

(85) [*„Mně se dnes zdá, že*] *by bylo bývalo lepší, kdybyste se vy dva nebyli nikdy setkali,“* [*poznamenala Džogmája.*] (SYN2005)

(85a) **...bylo lepší, kdybyste se vy dva nebyli nikdy setkali ...*

(85b) *...bylo by lepší, kdybyste se vy dva nebyli nikdy setkali ...*

(86) *Ovšemže by bylo bývalo nejrozumnější, kdybych nečekal na manželčinu neohlášenou návštěvu a navštívil ji sám ...* (SYN2005)

(86a) **Ovšemže bylo nejrozumnější, kdybych nečekal na manželčinu neohlášenou návštěvu a navštívil ji sám ...*

(86b) *Ovšemže by bylo nejrozumnější, kdybych nečekal na manželčinu neohlášenou návštěvu a navštívil ji sám ...*

⁹² Souvislost mezi přítomností subjektového zájmena *to* a pořadím závislé a řídící klauze lze prokázat také záměnou závislé a řídící klauze v souvětích typu (81): na rozdíl od původní podoby souvětí (81) je řídící klauze v souvětí s opačným pořadím klauzí bez subjektového *to* nepřijatelná (srov. **Kdyby současná vláda prohrála hned příští parlamentní volby, by bylo asi neradostné* vs. *Kdyby současná vláda prohrála hned příští parlamentní volby, by bylo to asi neradostné*).

⁹³ Domníváme se však, že pokud bychom sémantiku těchto souvětí vyjádřili souvětími podmínkovými (např. *Kdybych nečekal na manželčinu neohlášenou návštěvu a navštívil ji sám, byl bych si zachoval svou důstojnost*), indikativní formu v řídící klauzi bychom – jako v obdobných případech v odd. 4.3.1 – hodnotili jako přijatelnou (srov. *Kdybych nečekal na manželčinu neohlášenou návštěvu ..., zachoval jsem si svou důstojnost*).

Doklady s kondicionálem přítomným v řídicí klauzi, které by referovaly k ireálné situaci, jsme nenašli mezi doklady z PDT 2.0 ani v příkladech získaných z korpusu SYN2005. Ve všech následujících souvětích vystupuje v řídicí klauzi sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného a tato souvětí interpretujeme jako potenciální hodnocení potenciálních dějů. Nejdříve uvedeme souvětí, v nichž kondicionál přítomný v řídicí klauzi podle našeho názoru nelze nahradit indikativem, potom souvětí, v nichž tato substituce možná je.

Příkladem souvětí, v nichž uvedenou substituci považujeme spíše za nepřijatelnou, jsou souvětí spojení (87) a (88) (druhé z nich je součástí složitějšího souvětí). Souvětí, která získáme náhradou kondicionálu přítomného formou indikativní v řídicích klauzích, jsou podle našeho názoru negramatická, srov. (87a) a (88a). Ovšem ani varianty těchto souvětí, v nichž kromě slovesa řídicí klauze změním také spojku *kdyby* uvozující závislou klauzi na spojku *když*, nepovažujeme vzhledem k původnímu kontextu za přijatelné (srov. (87b) a (88b)). Nepřijatelnost indikativní formy zde spojujeme se ztrátou hypotetičnosti (konkrétně potenciálnosti), k níž užitím indikativu dochází: z původně potenciálních souvětí se stala prostá konstatování, která v daném kontextu působí rušivě.⁹⁴

(87) *Jistě by bylo ideální, kdyby nám korektor automaticky opravil větu Zbytečné používání zbitečných slova je zbytečná na Nadměrné používání nevýznamných slov je zbytečné.* (PDT 2.0)

(87a) **Jistě je / bude ideální, kdyby nám korektor automaticky opravil větu ...*

(87b) #*Jistě je / bude ideální, když nám korektor automaticky opraví větu ...*

(88) *[Ani ve snu si neumím představit,] proč by vadilo, kdyby bratr zdědil část domu, [ale otce to znervózňuje, nemohl by v klidu umřít.]* (SYN2005)

(88a) **...proč vadí / bude vadit, kdyby bratr zdědil část domu ...*

(88b) #*...proč vadí / bude vadit, když bratr zdědí část domu ...*

Naopak v souvětích (89), (90), (91) a (92) lze tvar kondicionálu přítomného v řídicí klauzi ve všech případech nahradit indikativem prézenta nebo futura, aniž by se změnil význam příslušných souvětí nebo byla snížena jejich kompatibilita s okolním kontextem, srov. (89a), (90a), (91a) a (92a).

(89) *[V Jablonci se však objevil teprve den před utkáním a] bylo by neuvážené, aby hned nastoupil.* (PDT 2.0)

(89a) *...je / bude neuvážené, aby hned nastoupil.*⁹⁵

(90) *Neškodilo by, kdybych Vás prohlédla pořádně.* (SYN2005)

(90a) *Nebude škodit (popř. neuškodí), kdybych Vás prohlédla pořádně.*

⁹⁴ Srov. větu následující za souvětím (87): *Až na opravu zbitečných od něj zatím nic čekat nemůžeme*; pokračování souvětí (88): *ale otce to znervózňuje, nemohl by v klidu umřít*.

⁹⁵ I v tomto typu konstrukcí se tedy setkáváme s asymetrií, na kterou jsme upozorňovali už u podmínkových souvětí v odd. 4.3.1: jako náhrada tvaru kondicionálu přítomného se zde nabízejí hned dvě indikativní formy.

- (91) *Potvrdí-li se pokus o úplatu náměstka Kalouska, jenž lpěním na soutěžích zpřetrhal zbytky vazeb generality na podnikatelské kruhy, svědčilo by to o křeči.* (PDT 2.0)
 (91a) *Potvrdí-li se pokus o úplatu náměstka Kalouska ..., svědčí to / bude to svědčit o křeči.*
 (92) *„Kdyby Robert neudělal dneska osm tisíc, byla by to ostuda,“ [směje se Imrich Bugár a dodává: „Je fantasticky vyhecovaný.“] (PDT 2.0)*
 (92a) *Kdyby Robert neudělal dneska osm tisíc, bude to ostuda ...*

Nepřijatelnost indikativní formy v řídicích klauzích souvětí (87) a (88) a přijatelnost této formy v souvětích (89), (90), (91) a (92) tedy nemá spojitost s typem hypotetičnosti vyjadřovaného děje (všechna souvětí vyjadřují děj potenciální), ale podle naší interpretace souvisí s tím, zda je v jednotlivých případech únosná ztráta hypotetičnosti (zde potenciálnosti), která záměnu kondicionálu indikativem doprovází. Zatímco řídicí klauze v souvětích (87) a (88) uvádějí potenciální hodnocení děje, jehož brzkou realizaci mluvčí nepředpokládá (je z jeho pohledu čistě potenciálním), v souvětích (89), (90), (91) a (92) je řídicími klauzemi hodnocen děj, který je z pohledu mluvčího jednou z přípustných variant. Užitím indikativní formy v řídicí klauzi je tedy původně potenciální hodnocení prostě konstatováno, což se v těchto případech ukazuje jako přijatelné. Obdobně by pak podle našeho názoru bylo možné zdůvodnit i nemožnost užití indikativní formy v souvětích s kondicionálem minulým v řídicích klauzích, která jsme uvedli na začátku odd. 4.4.1: děje vyjadřované závislými klauzemi se neuskutečnily ani se uskutečnit nemohou, zůstávají čistě hypotetickými (ireálnými), proto nemohou být hodnoceny klauzí s indikativní formou.

4.4.2 Věty se subjektem vyjádřeným nominalizovanou konstrukcí

V tomto oddílu budeme primární funkci kondicionálu a možnost substituce této formy formou indikativní zkoumat ve větách s kondicionálovým slovesem, jehož subjekt je vyjádřen nikoli závislou klauzí podmětnou, ale infinitivem nebo deverbativním či dějovým substantivem. Ve větách se subjektivním infinitivem, které jsme našli v korpusu PDT 2.0, se – podobně jako v příslušných souvětích – ve většině případů setkáváme s predikáty s hodnotící sémantikou (př. *bylo by lehkomyšlné / dobré / krátkozraké, bylo by úspěchem / nošením sov do Atén, potěšilo by*),⁹⁶ a sémantický vztah mezi subjektivním infinitivem a tímto predikátem tedy podle našeho názoru rovněž není výstižné charakterizovat jako podmínkový. Stav nebo děj vyjadřovaný infinitivem je zde předmětem hodnocení, z hlediska větné sémantiky mu pak opět připisujeme roli agentu.

Ve větách, v nichž je pozice subjektu obsazena deverbativním nebo dějovým substantivem, se vedle hodnotících predikátů (př. *by nebylo správné, bylo by drahé, bylo*

⁹⁶ V PDT 2.0 bylo nalezeno 81 vět se slovesem v kondicionálu, jehož agens je vyjádřen infinitivem. Z tohoto výsledku jsme 41 případů vyhodnotili jako nerelevantní, ze zbývajících 40 případů byla ve 23 pozice kondicionálového predikátu obsazena spojením slovesa *být* s adjektivem, v 11 případech plnovýznamovým slovesem, ve čtyřech případech spojením slovesa *být* se substantivem v instrumentálu, v jedné větě bylo použito sloveso *být* s nominativním substantivem a v jedné větě bylo predikátem spojení *by mělo být v jejich zájmu*.

by výhodou, pomohlo by) často setkáváme také s predikáty (hlavně plnovýznamovými slovesy), které jako hodnotící označit nelze, srov. př. (93), (94) a (95). Ze všech typů, které jsme dosud v odd. 4.4.1 a 4.4.2 uvedli, je ze sémantického hlediska vztah mezi (predikátovým) slovesem s nehodnotící sémantikou a deverbativním či dějovým substantivem (v pozici subjektu) nejvýrazněji podmínkový. Tyto věty však lze bez významnějších významových posunů přeformulovat do typů probíraných v odd. 4.4.1 (do obou souvětných typů, v nichž závislou klauzi hodnotíme jako podmětnou) nebo do vět se subjektivním infinitivem, srov. (93a), (94a) a (95a). Věty s deverbativním nebo dějovým substantivem v pozici subjektu tedy probíráme společně s větami se subjektivním infinitivem, tato substantiva pak budeme analogicky hodnotit jako subjekt plnící sémantickou roli agentu.

(93) *Zachování tohoto trendu by snižovalo hypotetický růst české ekonomiky o dvě procenta.* (PDT 2.0)⁹⁷

(93a) *Pokud by byl tento trend zachován, snižovalo by to hypotetický růst české ekonomiky o dvě procenta.*

(94) *Zrušení embarga na prodej zbraní do Bosny by bylo impulsem pro těžkou a nekompromisní válku, [varoval ruský ministr obrany Pavel Gračov.]* (PDT 2.0)

(94a) *Impulsem pro těžkou a nekompromisní válku by bylo, kdyby bylo zrušeno embargo na prodej zbraní do Bosny ...*

(95) *[Siemens tvrdí, že] zvýšení platů by stálo 1,2 miliardy marek.* (PDT 2.0)

(95a) *...zvýšit platy by stálo 1,2 miliardy marek.*

Ve větách s kondicionálovým slovesem, jehož subjekt je vyjádřen infinitivem nebo deverbativním či dějovým substantivem, se možnost záměny kondicionálu indikativní formou řídí obdobnými principy jako v odpovídajících souvětích, v nichž je subjekt slovesa řídící klauze vyjádřen závislou klauzí. Ireální děj vyjadřují věty (96), (97) a (98). Náhrada kondicionálu minulého ve větách (96) a (97) ani kondicionálu přítomného ve větě (98) formou indikativní zde nepřichází v úvahu – mluvčí nemůže prostě konstatovat hodnocení k situacím, k nimž nedošlo (srov. (96a), (97a) a (98a)).⁹⁸

⁹⁷ Jazykový materiál z PDT 2.0, k němuž v souvislosti s větami obsahujícími deverbativní nebo dějové substantivum odkazujeme, jsme získali na základě následujícího dotazu: hledali jsme věty obsahující sloveso ve tvaru kondicionálu, jehož agentem je substantivum s tektogramatickým lemmatem končícím na *-ní* nebo *-tí*. Výsledky tohoto dotazu jednak zahrnují substantiva, která pro nás nejsou relevantní (např. *zákonná ustanovení*), jednak v nich nejsou zastoupena např. deverbativní substantiva jako *nákup*, *výměna* apod. Deverbativní a dějová substantiva ovšem nejsou v korpusu PDT 2.0 značkována, dotaz, který by lépe pokrýval případy, které popisujeme, jsme proto nebyli schopni formulovat. Výsledky tohoto dotazu doplňujeme jinými příklady z korpusu PDT 2.0 a příklady z korpusu SYN2005.

⁹⁸ Doklady s kondicionálem minulým pocházejí z korpusu SYN2005, v materiálu, který jsme k tomuto typu vět vyhledali v korpusu PDT 2.0 (srov. předchozí dvě pozn.), nebyla forma kondicionálu minulého použita ani jednou.

- (96) *[V tom kufru jsem totiž také našel snímky, na nichž byla vyfotografována s otcem v do-
bách, kdy jsem byl já ještě malý chlapec; zřejmě je sem uložila, aby na ty časy zapomněla,
protože] připomínat si je by bylo bývalo bolestivé.* (SYN2005)
- (96a) *#...připomínat si je bylo bolestivé.*
- (97) *[Mým ochráncem je malý, ale neobyčejně mocný bůh, jehož zásluhou jsem nepřišel
včera, neboť] má návštěva by byla bývala marná.* (SYN2005)
- (97a) *#...má návštěva byla marná.*
- (98) *[Škoda, že Slavia vyhrála v Brně,] remíza by byla spravedlivější [a nám by pomohla.]*
(PDT 2.0)
- (98a) *#...remíza byla spravedlivější ...*

Náhrada kondicionálu indikativní formou není přijatelná ani ve větách (99) a (100), které ovšem na rozdíl od vět (96), (97) a (98) vyjadřují děje potenciální. Ztráta potenciálnosti spojená s uvažovanou substitucí (srov. (99a) a (100a)) odporuje tomu, že mluvčí realizaci hodnoceného děje nepředpokládá, o čemž svědčí i okolní kontext.⁹⁹

- (99) *[Ověřili jsme si, že] znovupostavení zázemí pro naše oddíly, o něž nás fotbalový klub
při rekonstrukci svého stadionu připravil, by nás přišlo minimálně na 50 milionů korun.*
(PDT 2.0)
- (99a) *#...znovupostavení zázemí pro naše oddíly ...nás přijde minimálně na 50 milionů
korun.*
- (100) *Výměna na tomto místě by v dnešní situaci byla vnímána jako politický neúspěch
strany.* (PDT 2.0)
- (100a) *#Výměna na tomto místě bude v dnešní situaci vnímána jako politický neúspěch
strany.*

Naopak za přijatelnou považujeme náhradu kondicionálu indikativem např. ve větách (101) a (102). Děj vyjádřený infinitivem ve větě (101) a substantivem ve větě (102) je variantou, která je z hlediska mluvčího variantou reálně možnou, její hodnocení pak může být formulováno jak pomocí kondicionálu přítomného, tak formou indikativní (srov. (101a) a (102a)). Ačkoli z hlediska kontextu bychom zřejmě prefero-

⁹⁹ Srov. předcházející a následující kontext k větě (99): *Asociace Sparta se rozhodla, že nepřijme návrh šéfa fotbalového klubu AC Sparta Praha a.s. Petra Macha, který jí nabízel milion korun jako odškodné za ztrátu prostor v areálu letenského stadionu. <Ověřili jsme si, že znovupostavení zázemí pro naše oddíly, o něž nás fotbalový klub při rekonstrukci svého stadionu připravil, by nás přišlo minimálně na 50 milionů korun.> Přijetím návrhu pana Macha bychom sice pomohli fotbalovému klubu, ale sami bychom skončili podle hesla za dobrotu na žebrotu, řekl nám předseda Asociace Sparta Jiří Kučera.*
Kontext věty (100): *Místopředsedové Pavel Bratinka, Daniel Kroupa a Libor Kudláček včera LN shodně sdělili, že jsou odhodláni v Hradci plně podpořit současného předsedu. <„Výměna na tomto místě by v dnešní situaci byla vnímána jako politický neúspěch strany.> Proto by změna byla krajně nevhodná,“ řekl Kroupa. Dodal ale, že kandidátů bude bezpochyby navrženo více.*

vali původní věty, ani indikativní varianty nepůsobí podle našeho názoru v kontextu rušivě.¹⁰⁰

(101) *Uhrát tu remízu by bylo úspěchem.* (PDT 2.0)

(101a) *Uhrát tu remízu bude úspěchem.*

(102) *[„Myslím, že] dabování by filmu neprospělo,“ [míní autorka.]* (PDT 2.0)

(102a) *...dabování filmu neprospěje ...*

4.5 Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve dvou typech závislých klauzí

V tomto oddílu se budeme zabývat uplatněním kondicionálu ve dvou typech závislých klauzí: v klauzích uvozených spojkou *aniž* (odd. 4.5.1, tam i k chápání těchto klauzí jako závislých) a v klauzích uvozených spojkou *jako* (odd. 4.5.2). Spojky *aniž* a *jako* jsme zvolili proto, že podle jazykového materiálu uloženého v korpusu SYN2005 je po obou těchto spojkách sloveso ve tvaru kondicionálu používáno často – a to jak ve srovnání s jinými českými spojkami, tak z hlediska každé z těchto spojek. V korpusu SYN2005 jsme nejprve vyhledali případy, v nichž za libovolnou spojkou bezprostředně následuje kondicionálový morfém.¹⁰¹ Frekvenční seznam spojkových lemmat vytvořený nad výsledky tohoto dotazu ukázal, že kondicionálový morfém následuje nejčastěji za (funkčně nevyhraněnou) spojkou *že*, spojky *aniž* a *jako* se umístily na druhém a třetím místě. Pro prvních deset spojek z uvedeného seznamu jsme pak zjišťovali, v jakém poměru je zjištěný počet případů s následujícím kondicionálovým morfémem vůči celkovému počtu výskytů příslušné spojky v korpusu SYN2005. Tyto kvantitativní údaje jsou shrnuty v tab. 4.

Podobně jako v souvětných i nesouvětných konstrukcích probíraných v předchozích oddílech i v klauzích uvozených spojkou *aniž* a *jako* chápeme kondicionál jako prostředek vyjádření hypotetičnosti děje, kondicionálu zde tedy připisujeme primární funkci. Domníváme se, že za častým používáním kondicionálu v klauzích uvozených těmito spojkami stojí skutečnost, že sémantika, kterou kondicionálu připisuje-

¹⁰⁰ Srov. kontext věty (102): *Špendlík na motýla přichází do našich kin v anglické verzi s českými titulky. „Myslím, že <dabování by filmu neprospělo>“, míní autorka. „Diváci, kteří jsou toto pojetí schopni přijmout, brzy přestanou jazykovou bariéru vnímat.“*

¹⁰¹ Dotaz měl následující podobu: ([tag="J. *"] [word="bych|bys|byl|bychom|byste"]), bylo nalezeno celkem 113 734 dokladů. Vědomě jsme přitom zanedbali případy, kdy mezi spojkou a kondicionálovým morfémem stojí další slovo (např. zájmeno); v případě spojky *aniž* s kondicionálem tak např. opomíjíme tři případy. Rovněž jsme si vědomi toho, že v uvedeném dotazu není rozlišeno mezi spojkami podřadícími a souřadícími, i když se ze zkoumaného aspektu, tedy z hlediska souvýskytu s kondicionálovým slovesem, chovají různě.

¹⁰² Údaje pro spojkou *jako* je třeba chápat jako předběžné. Ve druhém sloupci je – stejně jako pro všechny ostatní spojky v tabulce – uveden celkový počet výskytů v korpusu SYN2005, což ovšem v případě spojky *jako* zahrnuje velký počet případů, v nichž za touto spojkou následuje substantivní, adverbialní aj. konstrukce a kondicionálový tvar slovesa (ani jiný slovesný tvar) v nich nevystupuje. Podrobnější údaje týkající se zastoupení kondicionálu ve větách s *jako* uvedeme v odd. 4.5.2.

spojka	počet výskytů, v nichž za spojkou následuje kondicionálový morfém	celkový počet výskytů spojky	podíl případů z 2. sloupce na celkovém počtu výskytů (v %)
<i>že</i>	48 093	955 936	5,0 %
<i>jako</i> ¹⁰²	36 687	415 378	8,8 %
<i>aniž</i>	6 604	11 693	56,5 %
<i>pokud</i>	6 377	69 260	9,2 %
<i>než</i>	2 202	171 497	1,3 %
<i>jestli</i>	2 059	39 467	5,2 %
<i>zda</i>	1 627	28 256	5,8 %
<i>protože</i>	1 557	98 882	1,6 %
<i>když</i>	1 015	293 264	0,3 %
<i>nebo</i>	935	230 689	0,4 %

Tabulka 4: Prvních deset spojek, za nimiž v datech korpusu SYN2005 nejčastěji bezprostředně následoval kondicionálový morfém.

me, koresponduje se sémantikou takto uvozených klauzí: oba probírané typy klauzí vyjadřují děje, jejichž platnost je pouze hypotetická.¹⁰³

Mezi klauzemi uvozenými spojkou *aniž* a *jako* jsou samozřejmě nezanedbatelné sémantické i formální rozdíly, liší se i z hlediska užívání kondicionálu. Nejprve se tedy budeme věnovat klauzím se spojkou *aniž*, potom se zaměříme na klauze se spojkou *jako*.

4.5.1 Klauze uvozené spojkou *aniž*

Klauzím uvozeným spojkou *aniž* byla v české jazykovědě věnována značná pozornost (srov. např. Trávníček, 1943, Šmilauer, 1969, Svoboda, 1972b, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, Grepl – Karlík, 1998, Mikulová a kol., 2005). Diskuze se týkaly především klasifikace těchto klauzí jako vět syntakticky závislých nebo nezávislých (a s tím souvisejícího chápání spojky *aniž* jako spojky podřadicí nebo souřadicí), přijatelnosti iniciálního postavení těchto klauzí v souvětňných konstrukcích a užívání indikativních a kondicionálových forem v uvedených klauzích. V těchto bodech ovšem nebylo dosaženo konsenzu a i novější práce se v pojetí klauzí uvozených spojkou *aniž* liší. V tomto oddílu nám však nejde o teoretické řešení uvedených otázek, spojkou *aniž* zde pro jednoduchost budeme ve všech případech považovat za spojkou podřadicí a klauze uvozené touto spojkou za klauze závislé, jimiž je příslušný děj prezentován jako

¹⁰³ V případě vět se spojkou *aniž* na tuto souvislost upozornil už Svoboda (1972b, 100), připouští ji také Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 499). Používání kondicionálu v klauzích uvozených spojkami *aniž* a *jako* tedy nespojujeme např. ani se sémantikou řídící klauze nebo celého souvětěného spojení, ani se slovesným způsobem slovesa v řídící klauzi apod.

nerealizovaná, pouze hypotetická okolnost děje vyjadřovaného příslušnou klauzí řídicí.¹⁰⁴

Zastavíme se tu pouze u názorů týkajících se užití kondicionálu v klauzích s *aniž*. Ještě Šmilauer (1969, 328 nebo 378) požaduje po spojce *aniž* užívat indikativ (a to jak v klauzích, které chápe jako syntakticky nezávislé, tak ve větách interpretovaných jako závislé; srov. také Šmilauer, 1947, 183). Také Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 499) uvádějí, že se v klauzích s *aniž* – konkrétně jde o vyjádření ke klauzím hodnoceným jako závislé – užívá indikativ, zvláště v souvislosti s kondicionálovým tvarem slovesa v řídicí klauzi se však i v klauzi s *aniž* často objevuje kondicionál, užívání kondicionálu v klauzi s *aniž* se pak rozšiřuje i na případy, kdy je v řídicí klauzi indikativ. Šíření kondicionálu „na úkor indikativu“ v klauzích uvozených spojkou *aniž* konstatují rovněž Běličová – Sedláček (1990, 190, pozn. 200). Naopak podle Grepla – Karlíka (1998, 289) je v klauzích s *aniž* používán jak indikativ, tak kondicionál, a to bez sémantického rozdílu.

Data uložená v korpusech SYN2005 a PDT 2.0 ukazují, že se v současné češtině v klauzích uvozených spojkou *aniž* užívá převážně kondicionál, a to kondicionál přítomný.¹⁰⁵ Jak jsme uvedli v tab. 4, z celkem 11 693 výskytů této spojky v korpusu SYN2005 následoval kondicionálový morfém v 6 604 případech (tedy v 56,5 %), pro zbývajících 43,5 % případů pak v klauzi s *aniž* předpokládáme indikativ.¹⁰⁶ V datech PDT 2.0 je doloženo sice pouze 50 klauzí uvozených touto spojkou, kondicionál se ovšem vyskytoval ve 39 z nich (78 %), v deseti případech pak indikativ (jeden z dokladů byl chybný).

Zajímali jsme se také o způsob slovesa v klauzi, na níž klauze uvozená spojkou *aniž* (podle našeho pojetí) závisí. Doklady z obou korpusů ukázaly, že v řídicí klauzi je většinou užíván tvar indikativní, a to bez ohledu na to, zda v klauzi uvozené spojkou *aniž* vystupuje kondicionál nebo indikativ. Z 6 604 dokladů z korpusu SYN2005, v nichž je spojka *aniž* bezprostředně následována kondicionálovým morfémem, jsme ručně

¹⁰⁴ Takový přístup odpovídá např. pojetí H. Běličové – J. Sedláčka (1990, 146) nebo M. Grepla – P. Karlíka (1998, 289), je ovšem v rozporu s tektogramatickou anotací PDT 2.0, kde je *aniž* považováno výhradně za spojku souřadící (Mikulová a kol., 2005, 237nn.). S podřadící i souřadící interpretací spojky *aniž* – v závislosti na kontextu – počítá např. Šmilauer (1969, 281 a jinde k podřadícímu *aniž*, 328 k souřadícímu *aniž*) nebo Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 498n.). Vývoj spojky *aniž* ze souřadící v podřadící popisuje Svoboda (1972b; tam i podobněji k lingvistické diskuzi ohledně této spojky).

¹⁰⁵ V dokladech z korpusu PDT 2.0 není v klauzi uvozené spojkou *aniž* kondicionál minulý doložen ani jednou, v korpusu SYN2005 jsme na základě dotazu ([wor d="[Aa] ni ž "] [wor d="by. *"] [wor d="byl. *"] [tag="Vp. *"]) našli dva doklady, jeden z nich probíráme níže.

¹⁰⁶ Kromě kondicionálu a indikativu lze po spojkce *aniž* uvažovat také o imperativu (což by ovšem hovořilo proti jejímu podřadícímu charakteru). Tuto možnost jsme ověřili jednoduchým dotazem a zjistili jsme, že v korpusu SYN2005 po spojkce *aniž* imperativní slovesný tvar bezprostředně následuje pouze ve dvou případech (které jsou součástí jediného souvětí). Případy, v nichž se hledaná slova nenacházejí v bezprostředním sousedství, zanedbáváme.

Zjištěný poměr indikativních a kondicionálových forem v datech SYN2005 po spojkce *aniž* jsme se snažili ověřit ještě ruční analýzou: ve 100 dokladech, které jsme náhodně vybrali ze všech 11 693 dokladů s touto spojkou, byl po *aniž* v 52 případech použit kondicionál a ve 48 případech indikativ.

analyzovali vzorek o velikosti 100 dokladů: v 90 případech se v řídící klauzi vyskytl indikativ, v devíti případech kondicionál (jeden doklad byl nerelevantní; pro klauze s *aniž* a slovesem v indikativu jsme obdobnou analýzu ohledně slovesného způsobu v řídící klauzi na základě dat ze SYN2005 neprovedli).¹⁰⁷ Ze 39 dokladů z PDT 2.0, v nichž je v klauzi uvozené spojkou *aniž* použito sloveso v kondicionálu, vystupuje v řídící klauzi sloveso v indikativu ve 38 případech, pouze v jediné řídící klauzi kondicionál. Na klauzi se slovesem v indikativu záviselo i všech deset klauzí se spojkou *aniž* a indikativní slovesnou formu, které jsme v PDT 2.0 našli. Souvětným spojením se spojkou *aniž* tedy mluvčí nejčastěji vyjadřuje dva děje, z nichž jeden je řídící klauzí prostě konstatován a druhý je závislou klauzí s touto spojkou uveden jako pouze hypotetická okolnost prvního děje.

Ve všech korpusových dokladech, které jsme analyzovali, lze v klauzích uvozených spojkou *aniž* nahradit kondicionál formou indikativní, aniž by se změnil význam této klauze nebo celého souvětného spojení. V př. (103) je děj závislé klauze vyjádřen formou kondicionálu minulého jako ireálný. Klauzi, v níž místo kondicionálu vystupuje indikativ, uvádíme v př. (103a). Další souvětí reprezentují nejčastější typ souvětných spojení se závislou klauzí uvozenou spojkou *aniž*, tedy těch, v jejichž řídící klauzi vystupuje indikativní sloveso a v závislé klauzi sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného. Závislá klauze v souvětí (104) vyjadřuje podle našeho názoru děj ireálný, závislé klauze v souvětích (105) a (106) spíše děje potenciální (tvary indikativní uvedeny v př. (104a), (105a) a (106a)). Zkoumanou substituci je v závislé klauzi se spojkou *aniž* možné provést také v souvětných spojeních, v nichž je kondicionálový tvar užit i v klauzi řídící – v př. (107) a (108) hodnotíme děj závislé klauze jako potenciální; k náhradě kondicionálu indikativem srov. (107a) a (108a).

(103) [K němu však došlo teprve poté, co nový asistent velké intelektuální potence začal tlačit Saint-Simona dál po cestě,] kterou tento naznačil, *aniž by byl měl sílu se jí ubírat.* (SYN2005)

(103a) ...po cestě, kterou tento naznačil, *aniž měl sílu se jí ubírat.*

(104) Program totiž začal až s několikahodinovým zpožděním, *aniž by se někdo obtěžoval s vysvětlením.* (PDT 2.0)

(104a) Program totiž začal až s několikahodinovým zpožděním, *aniž se někdo obtěžoval s vysvětlením.*

(105) Může ale česká vláda prosazovat v Bruselu reformy, *aniž by se stejně chovala doma?* (SYN2005)

(105a) Může ale česká vláda prosazovat v Bruselu reformy, *aniž se stejně bude chovat / chová doma?*¹⁰⁸

¹⁰⁷ Jak u tohoto náhodného vzorku, tak u náhodného vzorku popsaného v předchozí poznámce jsme si vědomi, že se jedná o vzorky velmi malého rozsahu, a zjištěné výsledky proto nemusejí být reprezentativní.

¹⁰⁸ V tomto souvětí podobně jako v souvětí (107), které uvádíme dále, zvažujeme při substituci kondicionálu dvě indikativní formy. S touto asymetrií jsme se setkali už v předchozích oddílech kap. 4.

- (106) *Komunikujeme, aniž bychom si to uvědomovali.* (SYN2005)
 (106a) *Komunikujeme, aniž si to uvědomujeme.*
 (107) *[Ve dnech, kdy klesal na mysli, se utěšoval myšlenkou, že kdyby Fermina Dazová zemřela,] zpráva o její smrti by se k němu v každém případě dostala, aniž by po ní pátral.* (SYN2005)
 (107a) *...zpráva o její smrti by se k němu v každém případě dostala, aniž po ní bude pátrat / pátrá.*
 (108) *Aniž bych se v tuto chvíli chtěl pouštět do teoretických definic, rád bych hned na úvod zdůraznil, že pod tímto pojmem nemyslím v žádném případě literaturu hrabalovského typu.*¹⁰⁹ (SYN2005)
 (108a) *Aniž se v tuto chvíli chci pouštět do teoretických definic, rád bych hned na úvod zdůraznil, že ...*

V méně častém typu závislých klauzí se spojkou *aniž*, v nichž vystupuje sloveso ve tvaru indikativu, jsme prověřovali možnost provést náhradu opačnou, tedy nahradit indikativní tvar tvarem kondicionálu. I tato substituce se ukázala jako přijatelná ve všech probíraných korpusových dokladech. Výše uvedené tvrzení M. Grepla – P. Karlíka (1998, 289), že mezi kondicionálem a indikativem není v klauzích uvozených spojkou *aniž* významový rozdíl, se tedy na základě analýzy korpusového materiálu ukazuje jako oprávněné. Záměnu indikativního tvaru kondicionálem v závislých klauzích uvozených spojkou *aniž* ilustrujeme na dvou souvětých spojeních, v jejichž řídicí klauzi vystupuje sloveso ve tvaru indikativu (př. (109) a (110)), a na jednom příkladu málo zastoupeného typu souvětí, ve kterém je v řídicí klauzi užit kondicionál (př. (111)); klauze, v nichž jsme indikativ substituovali kondicionálem, uvádíme v př. (109a), (110a) a (111a).

- (109) *A aniž si vybavím jediné slovo, znova mě lehounce mrazí [a je to zase tady, kouzlo toho dnes už neexistujícího textu i nadále trvá.]* (SYN2005)
 (109a) *A aniž bych si vybavil jediné slovo, znova mě lehounce mrazí ...*
 (110) *Zvláštní zasedání společného výboru ČSFR – ES bylo včera přerušeno, aniž účastníci dospěli ke shodě.* (PDT 2.0)
 (110a) *Zvláštní zasedání společného výboru ČSFR – ES bylo včera přerušeno, aniž by účastníci dospěli ke shodě.*
 (111) *[Musela jsem si vyvzpomenout nějaké zaměstnání, něco,] co by omlouvalo mou několikahodinovou nebo také několikadenní nepřítomnost, aniž to vzbudí podezření.* (SYN2005)
 (111a) *...co by omlouvalo mou několikahodinovou nebo také několikadenní nepřítomnost, aniž by to vzbudilo podezření.*

¹⁰⁹ Kondicionál v řídicích klauzích souvětí (107) a (108) interpretujeme následovně: v řídicí klauzi souvětí (107) vyjadřuje kondicionál potenciální děj, jehož realizace je vázána na podmínkový děj ztvárněný předcházející závislou klauzí příslovečnou podmínkovou (jedná se tedy o případ probíraný v odd. 4.3.1), zatímco v řídicí klauzi souvětí (108) interpretujeme kondicionál jako součást tzv. explicitní performativní formule, tedy jako jeden z prostředků podílejících se na signalizaci komunikační funkce příslušné výpovědi (zde srov. odd. 5.1, zvl. 5.1.2).

Na závěr tohoto oddílu shrneme, že v případě klauzí uvozených spojkou *aniž* jsme nedokázali identifikovat formální či sémantické rysy, které by vedly k nepřijatelnosti zkoumané substituce kondicionálové formy indikativem,¹¹⁰ ani jsme neobjevili konkrétní korpusový doklad, v němž by tato substituce nemohla být provedena. Zkoumaná substituce je podle našeho názoru přijatelná proto, že hypotetičnost děje vyjadřovaného klauzemí se spojkou *aniž* je vedle kondicionálu dostatečně signalizována sémantikou této spojky. Časté užívání kondicionálu v klauzích uvozených spojkou *aniž* nicméně spojujeme právě s tím, že kondicionál je uživateli češtiny chápán jako prostředek pro vyjádření hypotetičnosti, a v klauzích, které vyjadřují hypotetický děj, tedy preferován před indikativem.

4.5.2 Klauze uvozené spojkou *jako*

Spojka *jako* se v češtině podílí na vyjadřování celé řady doplnění, která mají z hlediska povrchové stavby věty i z hlediska její významové struktury různý status. Vedle větněčlenské funkce způsobového příslovečného určení (nebo specifičtěji: příslovečného určení přirovnání, srov. př. uvedené pod číslem (112)) a příslovečného určení míry (př. (113)) může doplnění uvozené spojkou *jako* plnit např. funkci přívlastku (př. (114)), doplňku (př. (115)), přístavku (př. (116)), predikátu (př. (117)) a funkce další (např. při uvádění příkladů, srov. (118); úplnější a podrobnější výčet srov. Šmilauer, 1969). V tomto oddílu nás ovšem v souvislosti s popisem funkcí kondicionálu budou zajímat pouze případy, kdy jsou tyto větné členy vyjádřeny závislou klauzí.¹¹¹

(112) *Tváří se jako nevinátka. Spí jako zabitý. Spí, jako by ho do vody hodil.*

(113) *V lese zahlédl zvíře velké jako pes.*

(114) *Měl pocit, jako by tu už někdy předtím byl.*

(115) *Líčení se může zúčastnit jako svědek.*

(116) *Nemůže od svého syna jako průměrného studenta čekat oslnivé výsledky.*

(117) *Bylo to, jako by hrách na stěnu házel.*

(118) *Filmy jako např. Terminátor ho nikdy nedokážou zaujmout. Na řadu přišla i aktuální témata, jako je problém menšin.*

Při naší analýze se zaměříme především na závislé klauze, které jsou uvozeny spojkou *jako* a obsahují sloveso ve tvaru kondicionálu – z větněčlenského hlediska při-

¹¹⁰ Kromě popsaných pozorování, zda v klauzi s *aniž* vystupuje kondicionál minulý nebo přítomný a jaký slovesný způsob je užit v příslušné řídící klauzi, jsme v této souvislosti prověřovali také další vlastnosti sloves v závislé i řídící klauzi: morfologický čas indikativního slovesa v řídící klauzi, zda sloveso v závislé či řídící klauzi není v záporu, zda není doprovázeno modálním slovesem apod. Žádný z těchto rysů ovšem k nepřijatelnosti zkoumané substituce kondicionálové formy v klauzi uvozené spojkou *aniž* nevedl.

¹¹¹ Z vět, které jsme uvedli v př. (112), (115), (116) a (117), se tedy budeme zabývat pouze klauzí *jako by ho do vody hodil* z př. (112) a klauzemí typu (117). Ačkoli by další věty z př. (112) bylo možné považovat za výsledky elidování finitního slovesa z původně větných struktur *jako se tváří nevinátka* a *jako spí zabitý*, takto zde nepostupujeme a tyto příklady neanalyzujeme.

tom jde o klauze příslovečné způsobové, přívlastkové, přísudkové i podmětne, srov. př. (119), (120), (121) a (122). Zajímat se budeme i o tzv. osamostatněné závislé klauze se spojkou *jako*, v nichž má sloveso tvar kondicionálu. Tyto klauze chápeme tak, že byly parcelovány od svých řídících klauzí (srov. př. (123), v němž klauzi s *jako* a kondicionálem, o kterou nám zde jde, uvádíme i s předcházejícím kontextem) nebo že jejich řídící klauze byla elidována (srov. př. (124), její možnou podobu po doplnění řídící klauze rekonstruujeme v př. (124a)). Osamostatněné závislé klauze se spojkou *jako* mohou vystupovat jako klauze řídící i závislé, srov. (124) a (125).¹¹²

Vedle závislých klauzí se spojkou *jako* a osamostatněných závislých klauzí s touto spojkou se zastavíme také u závislých klauzí (různého větněčlenského charakteru) se slovesem v kondicionálu, které jsou uvozeny spojkou *jako kdyby* jakožto variantou spojky *jako*, př. (126) a (127). Jak v závislých klauzích uvozených spojkou *jako* a *jako kdyby*, tak v osamostatněných závislých klauzích obsahujících spojku *jako* připisujeme kondicionálu primární funkci a interpretujeme ho jako prostředek, kterým mluvčí vyjadřuje děj jako hypoteticky platný. Na konkrétních korpusových dokladech budeme opět zkoumat možnost náhrady této slovesné formy formou indikativní.

(119) *Vypadá to, jako by šlo o něco nového, [ale ve skutečnosti už takových grémií bylo v minulosti několik, jenomže pod jiným názvem, a to pravopisná komise.]* (PDT 2.0)

(120) *Po několika letech této školní docházky by takové dítě působilo dojmem, jako by i ono samo bylo retardováno.* (PDT 2.0)

(121) *Je to, jako byste poslali někoho s dvackou pro svačinu a on by vám přinesl jídlo za padesát a vynucoval si doplacení.* (PDT 2.0)

(122) *Zdá se, jako by značná část uměleckého publika toužila po čemsi primitivním, archetypálním, [a zároveň už nebyla ochotna totéž akceptovat v syrové podobě.]* (PDT 2.0)

(123) *(Působil jako podivuhodně nezasažený vážností situace.) Jako by se ho všechno, co se kolem něj dělo, vůbec netýkalo.* (SYN2005)

(124) *Když se Viktorii nepodařilo dát rychle gól, jako by vyprchalo její nadšení.* (PDT 2.0)

(124a) *Když se Viktorii nepodařilo dát rychle gól, vypadala / hrála, jako by vyprchalo její nadšení.*

(125) *Kvartetisté odkazují k pocitům, které jako by byly kdesi za hudbou.* (PDT 2.0)

(126) *Vy o něm často mluvíte ve třetí osobě, jako kdyby šlo o někoho jiného.* (PDT 2.0)

¹¹² Od uvedených osamostatněných závislých klauzí, v nichž se vyskytuje spojka *jako* a analytická kondicionálová forma slovesa a jimiž se v tomto oddílu zabýváme, pak odlišujeme případy, v nichž se spojka *jakoby* vztahuje k predikátu v indikativním tvaru nebo k jakémukoli jinému větnému členu – případy těchto typů se zde nezabýváme (srov. př. ze SYN2005: *Pokud má bob ještě opěradlo, dítě se o něj jakoby přelomí, Všichni jakoby brali v úvahu pouze umístění na mapě ...*, *Byla to spíš pouhá kostra pokrytá světle žlutou, jakoby pergamenovou kůží ...*, *Jakoby v odpověď na můj nevyřčený dotaz komorník tleskl*). Případy, v nichž jde o spojení spojky *jakoby* a slovesa ve tvaru indikativu préterita, se ovšem od případů, v nichž se jedná o spojení spojky *jako* s kondicionálem, liší právě jen způsobem psaní *jakoby* vs. *jako by*. Vzhledem k tomu, že pracujeme s autentickým jazykovým materiálem, je nutno počítat s tím, že mluvčí se při psaní takto obtížného jevu mohli dopustit chyby a že některé z korpusových dokladů s *jakoby* mohou vlastně patřit mezi případy s *jako by* a opačně. Nalezené případy ovšem z tohoto hlediska nepřehodnocujeme a s korpusovými doklady pracujeme v té podobě, v jaké jsou v korpusech uloženy.

(127) *To je, jako kdyby si stěžovali, že ve Zlíně neteče Vltava.* (PDT 2.0)

Vzhledem k množství struktur, v nichž spojka *jako* v češtině vystupuje, a k množství způsobů, jak jsou tyto struktury zachyceny v korpusu PDT 2.0 (k pravidlům tekto-gramatické anotace jednotlivých struktur srov. Mikulová a kol., 2005, 273nn., 670nn. nebo 923nn.), bylo vyhledávání a vyhodnocování korpusových dokladů náročnější než u klauzí se spojkou *aniž* v předchozím oddílu. Při práci s korpusem PDT 2.0 jsme proto výjimečně nevycházeli ze syntaktických anotací, ale z povrchové podoby vět. Z korpusu SYN2005 jsme materiál pro analýzu získali na základě několika dotazů, které popíšeme níže – vedle těchto dotazů ale přicházely v úvahu i dotazy jiné, které by pravděpodobně vedly k jiným výsledkům.

Abychom zjistili, v jakém poměru jsou v korpusovém materiálu zastoupeny závislé klauze s *jako* a kondicionálovým slovesem oproti osamostatněným závislým klauzím obsahujícím spojku *jako* a kondicionál, z případů z korpusu SYN2005, v nichž za spojkou *jako* bezprostředně následuje kondicionálový morfém (celkem 36 687 dokladů; srov. tab. 4), jsme náhodně vybrali 100 vět a ty ručně analyzovali. V 75 případech se vyskytovala závislá klauze, ve 24 případech se jednalo o osamostatněnou závislou klauzi (jeden z nalezených případů byl nerelevantní). V korpusu PDT 2.0 je spojka *jako* následována kondicionálovým morfémem ve 36 dokladech, z toho v 15 případech uvozuje spojka *jako* závislou klauzi s kondicionálovým slovesem a ve 21 případech je *jako* součástí osamostatněné závislé klauze se slovesem v kondicionálu. Spojka *jako kdyby* (*jako kdybych / kdybys* atd.) se v korpusu SYN2005 vyskytuje 5 147krát, v PDT 2.0 pouze čtyřikrát. Nejprve se zde zaměříme na závislé klauze uvozené spojkou *jako*, potom na závislé klauze se spojkou *jako kdyby* a na závěr oddílu se zastavíme u osamostatněných závislých klauzí.

Při zjišťování, jak často je v závislých klauzích uvozených spojkou *jako* užíván kondicionál, je dotaz stanovující celkový počet výskytů spojky *jako* příliš obecný (celkem 415 378 výskytů v korpusu SYN2005, srov. tab. 4). Jako výchozí údaj jsme si proto stanovili počet případů, v nichž spojce *jako* bezprostředně předchází čárka (68 428 dokladů v SYN2005).¹¹³ Za čárkou a spojkou *jako* následuje kondicionálový morfém ve 34,6 % z těchto případů (konkrétně ve 23 963 případech). Na základě dat uložených v korpusu PDT 2.0 se výskyt kondicionálu v závislých klauzích s *jako* jeví jako podstatně nižší: ze 137 případů, v nichž spojce *jako* bezprostředně předchází čárka, za čárkou a spojkou následoval kondicionálový morfém jen ve 20 případech (14,6 %). Jak ovšem ukazuje tab. 4, při srovnání s údaji pro jiné spojky (tyto údaje vycházejí pouze z korpusu SYN2005) se oba procentuální údaje (34,6 % i 14,6 %) ukazují jako relativně vysoké. Užívání kondicionálu v závislých klauzích uvozených spojkou *jako* souvisí podle našeho názoru – podobně jako v případě klauzí uvozených spojkou *aniž* – s tím, že sémantika těchto klauzí koresponduje se sémantikou, kterou kondicionálu v jeho primárním užití připisujeme.

¹¹³ Uvedeným dotazem vědomě zanedbáváme případy, kdy je závislá klauze v iniciálním postavení.

Obdobně jako u klauzí se spojkou *aniž* jsme se i v případě závislých klauzí uvozených spojkou *jako* zajímali o způsob slovesa v řídící klauzi. Z uvedených 23 963 případů, v nichž v SYN2005 za čárkou a spojkou *jako* bezprostředně následoval kondicionálový morfém, jsme vybrali náhodný vzorek o velikosti 100 dokladů. V 94 z těchto dokladů vystupovalo v řídící klauzi sloveso v indikativním tvaru, v jediném případě pak sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného (pět případů jsme hodnotili jako ne-relevantní). Ve 20 dokladech z korpusu PDT 2.0 obsahujících uvedenou sekvenci je indikativ použit v 18 řídících klauzích, kondicionál ve dvou zbývajících případech. V naprosté většině probíraných souvětých konstrukcí se závislou klauzí uvozenou spojkou *jako* je tedy prostě konstatovaný děj přirovnáván k jinému ději, který je předkládán jako hypotetický.

Uvažujeme-li v závislých klauzích uvozených spojkou *jako* o náhradě kondicionálu indikativem, zjistíme, že se změnou slovesného způsobu je nezbytně nutné zároveň zaměnit spojkou *jako* spojkou *jako když* (popř. *jako že*), srov. (128) a (128a) vs. (128b), (129) a (129a) vs. (129b). Závislé klauze se spojkou *jako* a slovesem v indikativním tvaru jsou totiž v češtině používány k uvádění příkladů (př. (130)) a v případech, kdy se přirovnáváný děj řídící klauze a děj závislé klauze, k němuž je děj řídící klauze přirovnáván, z podstatné části překrývají. V těchto případech je tedy zpravidla přirovnávána jen vybraná entita řídící klauze k vybrané entitě klauze závislé – to, v čem se řídící a závislé klauze překrývají (*tertium comparationis*), bývá v obou větách vyjádřeno stejným nebo obdobným lexikem. Srov. př. (131), (132) a (133), v nichž v klauzi řídící i závislé vystupuje totéž sloveso nebo sloveso sémanticky blízké.¹¹⁴ Na rozdíl od toho závislá klauze se spojkou *jako* a slovesem ve tvaru kondicionálu je používána v případech, kdy rys, který řídící a závislé klauze sdílejí, explikován není.

(128) *Opravdu, voda klesala, jako by se propadala.* (SYN2005)

(128a) *...voda klesala, jako když se propadá.*

(128b) **...voda klesala, jako se propadá.*

(129) *Nora vypadala, jako by se zase modlila.* (SYN2005)

(129a) *Nora vypadala, jako když / jako že se zase modlí.*

(129b) **Nora vypadala, jako se zase modlí.*

(130) *Od té doby už nikdy nediskutovali o tak ožehavých otázkách, jako byly ženské, fotbal a politika.* (SYN2005)

(131) *Takovou „jarskou“, jako umí naše maminka, neumí nikdo jiný.* (SYN2005)

¹¹⁴ Opakující se výrazy mohou být v některých případech ze závislé klauze vypuštěny a k ději, k němuž je děj řídící klauze přirovnáván, se referuje pouze substantivní konstrukcí, srov. k př. (131): *Takovou „jarskou“ jako naše maminka neumí nikdo jiný*, k př. (132): *Doktoři čtou chorobopisy pacientů jako věšticky budoucnost z čajových lístků*. V dalších příkladech je přirovnávanou entitou řídící klauze samotný děj, srov. př. ze SYN2005: *Není možné, aby se krásná žena dokázala chovat dostatečně dlouho stejně krásně, jako vypadá, ...tak pravidelně, jako kane voda, se zvedá a klesá bílá pokrývka na prsou bezvědomého* – do obou závislých klauzí lze doplnit stejné adverbium, jaké vystupuje v příslušných klauzích řídících (srov. *...stejně krásně, jako krásně vypadá ...*, *...tak pravidelně, jako pravidelně kane voda ...*).

- (132) *Doktoři čtou chorobopisy pacientů tak, jako čtou věštkyně budoucnost z čajových lístků.* (SYN2005)
 (133) *Hněv v něm bude vibrovat ještě dlouho, jako zní struna ještě dlouho poté, co se o ni zavádilo.* (SYN2005)

Možnost náhrady kondicionálové formy indikativem spolu se změnou spojky jsme prověřovali jak v dokladech z korpusu SYN2005 (95 relevantních dokladů z náhodně vybraného vzorku o velikosti 100 vět; srov. výše), tak i v dokladech z korpusu PDT 2.0 (20 dokladů). Ačkoli i v těchto klauzích vede uvedená substituce ke ztrátě hypotetičnosti, kvůli čemuž v některých případech preferujeme původní spojku *jako* se slovesem ve tvaru kondicionálu,¹¹⁵ považujeme zvažovanou záměnu slovesných způsobů doprovázenou změnou spojky za přijatelnou ve všech analyzovaných korpusových dokladech. Na přijatelnost indikativní formy přitom nemá vliv ani to, zda bylo v závislé klauzi původně užito tvaru kondicionálu přítomného nebo minulého (mezi analyzovanými 95 doklady z korpusu SYN2005 se kondicionál minulý vyskytuje v závislé klauzi ve dvou dokladech, v materiálu z PDT 2.0 není doložen ani jednou).

Nejprve uvádíme dva příklady závislé klauze s *jako*, v níž vystupuje kondicionál minulý, děj těchto klauzí hodnotíme na základě slovesné formy jako ireálný, srov. (134) a (135) a jejich varianty s indikativními tvary v závislých klauzích (134a) a (135a). Další příklady ((136), (137) a (138)) obsahují v závislé klauzi se spojkou *jako* sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného (mezi ireálnou a potenciální interpretací zde nerozhodujeme); ani zde není náhrada kondicionálu indikativem problematická (srov. (136a), (137a) a (138a)).

- (134) *Z tváří mu zmizela všechna krev, jako by ho byl někdo surově praštil.* (SYN2005)
 (134a) *Z tváří mu zmizela všechna krev, jako když ho někdo surově praštil.*
 (135) *[Vandrák tiše seděl a čekal, až dostane jídlo, a když mu ho pak za pár minut Brandon přinesl,] naházal ho do sebe, jako by už byl pár dní nejedl.* (SYN2005)
 (135a) *...naházal ho do sebe, jako když už pár dní nejedl.*
 (136) *Na protějším chodníku mi srdce bušilo, jako by potřebovalo vyměnit baterky.* (SYN2005)
 (136a) *Na protějším chodníku mi srdce bušilo, jako když potřebuje vyměnit baterky.*
 (137) *Tu je mi, jako bych sám přicházel do varu, jako bych bublal, kypěl a sršel.* (SYN2005)
 (137a) *Tu je mi, jako když sám přicházím do varu, jako když bublám ...*
 (138) *Slunce pražilo, jako by ho za to někdo platil, [a já se už nemohl dočkat, až ponořím své tělo do chladivé vody.]* (SYN2005)
 (138a) *Slunce pražilo, jako když ho za to někdo platí ...*

¹¹⁵ Srov. př. ze SYN2005: *Pan Brenske se usmál, jako by šlo o jeho vlastní rodinu. Zachovat závislou klauzi v její původní podobě je v některých případech vhodné také z kontextových důvodů, př. z PDT 2.0: Po několika letech této školní docházky by takové dítě působilo dojmem, jako by i ono samo bylo mírně retardováno – kondicionál tu vystupuje nejen v závislé klauzi, ale i v klauzi řídicí a v dalších větách, které vytvářejí vlastní hypotetickou dějovou linii; více srov. v odd. 4.7.*

V závislých klauzích uvozených spojkou *jako kdyby* je změna slovesného způsobu rovněž nutně doprovázena změnou spojky. Obdobně jako v případě závislých klauzí s *jako* jsme ani mezi klauzemi se spojkou *jako kdyby* nenarazili na případ, kdy by záměna kondicionálu indikativem doprovázená záměnou spojky *jako kdyby* spojkou *jako když* zásadně měnila význam příslušné závislé klauze nebo celého souvětí. Ztrátu hypotetičnosti tu však hodnotíme jako ještě citelnější než v klauzích se spojkou *jako*. Ani zde mezi potenciální a ireálnou interpretací nerozhodujeme. Srov. př. (139) a jeho variantu (139a) s indikativem v závislé klauzi.

(139) *Arno se rozzářil, jako kdyby to opravdu tak skvěle bylo.* (SYN2005)

(139a) *Arno se rozzářil, jako když to opravdu tak skvěle je.*

V zásadě neomezenou možnost substituovat kondicionál v závislých klauzích uvozených spojkou *jako* nebo *jako kdyby* indikativní formou vysvětlujeme podobně jako u klauzí uvozených spojkou *aniž*, kterým jsme se věnovali v předchozím oddílu. Hypotetičnost děje závislé klauze, k němuž je děj řídící klauze přirovnáván, je kromě formy kondicionálu signalizována také sémantikou spojek *jako* a *jako kdyby*. Pokud tedy v těchto klauzích současně se změnou slovesného způsobu zaměníme tyto spojky spojkou *jako když* (popř. *jako že*), v jejímž významu je rovněž zahrnuta hypotetičnost, nedochází ke změně sémantiky dané závislé klauze ani se zásadně nemění vyznění celého souvětí.

Nyní se dostáváme k větám, o nichž zde hovoříme jako o osamostatněných závislých klauzích se spojkou *jako* a slovesem ve tvaru kondicionálu. Tyto věty interpretujeme jako původně závislé klauze, jejichž řídící klauze byla vypuštěna, nebo jako závislé klauze, které byly od řídící klauze parcelovány. O pouhé náhradě kondicionálu indikativní formou v těchto větách uvažovat nelze (obdobně jako o ní nelze uvažovat v závislých klauzích probíraných výše), srov. (140) a (140a). Jako přijatelnou hodnotíme tuto substituci tehdy, pokud současně změníme spojku *jako* na spojku *jako když*, srov. (140b). Substituce kondicionálu indikativem doprovázená náhradou spojky *jako* spojkou *jako když* přichází podle našeho názoru v úvahu ve všech korpusových dokladech, s nimiž jsme pracovali. Možnost provádět tuto substituci zdůvodňujeme stejně jako u závislých klauzí se spojkami *jako* a *jako kdyby*.

(140) *Neblahé stigma Ježíšova zrádce jako by se nad církevním majetkem vznášelo dodnes.* (PDT 2.0)

(140a) **Neblahé stigma Ježíšova zrádce jako se nad církevním majetkem vznášá dodnes.*

(140b) *Neblahé stigma Ježíšova zrádce jako když se nad církevním majetkem vznášá dodnes.*

Na závěr tohoto oddílu se krátce zamyslíme nad možností provádět záměnu opačnou, tedy nad možností zaměnit indikativní formu formou kondicionálu v závislých klauzích se spojkou *jako* a *jako když* (namísto spojky *jako kdyby*). Ačkoli – jak se dá očekávat – v závislých klauzích uvozených spojkou *jako když* se sloveso ve tvaru kondicionálu vyskytuje skutečně pouze okrajově (v korpusu SYN2005 byla tato spojka

nalezena 4 386krát, kondicionálový morfém následoval ve třech případech), náhrada indikativu kondicionálem je v těchto klauzích přijatelná, srov. (141) a (141a). Lze ovšem nalézt závislé klauze, v nichž je užívání spojky *jako když* s indikativním tvarem slovesa ustálené a formální změny by mohly být pocíťovány jako rušivé. Jedná se o závislé klauze, o nichž Šmilauer (1969, 122) hovoří jako o „lidových přirovnáních“, př. *jako když ho do vody hodí, jako když utne, jako když bičem mrská*. Pokud jde o závislé klauze se spojkou *jako* a slovesem v indikativu, nepřijatelné je použití kondicionálu v těch klauzích, jimiž je uváděn příklad, srov. (142) a (142a). Pokud závislé klauze uvozené spojkou *jako* neuvádějí příklad, je substituce indikativu kondicionálem v některých případech možná, v jiných však nikoli, srov. větu (143) vztahující se k př. (132) a větu (144) k př. (131), které jsme uvedli na s. 75. Přijatelnost či nepřijatelnost této substituce by v těchto případech mohla souviset právě s tím, zda mluvčí děj vyjadřovaný závislou klauzí chápe jako hypotetický nebo ho chce prostě konstatovat. Tyto souvislosti zde ovšem blíže analyzovat nebudeme.

(141) *Ozval se varovný zvuk, jako když se nějaký kus kamene uvolňuje ze zdi.* (SYN2005)

(141a) *Ozval se varovný zvuk, jako když by se nějaký kus kamene uvolňoval ze zdi / jako kdyby se uvolňoval ... / jako by se uvolňoval ...*

(142) *Ale do takového prvotřídního podniku, jako je hotel Majestic, se to nehodilo.*

(SYN2005)

(142a) **Ale do takového prvotřídního podniku, jako by byl hotel Majestic, se to nehodilo.*

(143) *Doktoři čtou chorobopisy pacientů tak, jako by / jako kdyby věštkyně četly budoucnost z čajových lístků.*

(144) **Takovou „jarskou“, jako by uměla naše maminka, neumí nikdo jiný.*

4.6 Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve větách obsahujících doplnění označující zdroj informace

Než přejdeme k závěrečným oddílům této kapitoly, v nichž věty vyjadřující hypotetické děje krátce probereme z hlediska jejich podílu na výstavbě textu (odd. 4.7) a z hlediska jejich komunikačních funkcí (odd. 4.8), zastavíme se u vět se slovesem ve tvaru kondicionálu, kterými mluvčí reprodukuje informaci pocházející z určitého zdroje. Budeme analyzovat pouze věty, v nichž je tento zdroj explicitně uveden, zdrojem informace přitom není nutně osoba, může jím být rovněž text zákona, výsledky průzkumu apod. (srov. př. (145) a (146)). Tyto věty se jeví jako hodné pozornosti přinejmenším z hlediska dat uložených v korpusu PDT 2.0. Jsme si přitom vědomi toho, že relativně vysoký počet vět, v nichž k souvýskytu kondicionálového slovesa s do-

plněním s významem zdroje informace dochází,¹¹⁶ může souviset s tím, že se jedná o korpus textů žurnalistických.

Ve větách se slovesem ve tvaru kondicionálu a doplněním se sémantikou zdroje informace mluvčí uvádí nepůvodní propoziční obsah, který se dozvěděl z uvedeného zdroje. Ke ztvárnění nepůvodního, pouze reprodukováného obsahu je kromě vět, kterými se v tomto oddílu chceme zabývat, v češtině používána celá řada dalších konstrukcí, srov. (145a), (145b) apod. Věty reprodukující nepůvodní obsahy chápou Grepl – Karlík (1998, 485n.) jako výpovědi ztvárňující jeden typ postojů mluvčího, konkrétně hovoří o vyjadřování cizího mínění jako o jednom z postojů jistotně modálních (vedle vyjadřování naděje a obavy). Postoje mluvčího k obsahu výpovědi jsou považovány za jednu ze složek komunikační funkce výpovědi (srov. např. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 312; zde zvl. odd. 2.2.3).

(145) *Podle generálního ředitele by se to rovnalo pohřbu České televize.* (PDT 2.0)

(145a) *Generální ředitel uvedl, že se to bude rovnat pohřbu České televize.*

(145b) *Prý se to bude rovnat pohřbu České televize.*

(145c) *Podle generálního ředitele se to bude rovnat pohřbu České televize.*

(146) *Podle další navrhované zásady by se nejpozději od 1. 1. 1996 oddělilo financování sociálního pojištění od státního rozpočtu.* (PDT 2.0)

Pokud jde o funkci, kterou ve zkoumaném typu vět připisujeme kondicionálu, snažili jsme se nejprve prověřit, zda se tento slovesný způsob podílí na indikaci toho, že je danou větou předkládáno cizí mínění. Pro to, že kondicionál takovou funkci plní, hovoří např. věta (147). Pokusíme-li se totiž rekonstruovat větu, která je předlohou námi analyzované věty, můžeme např. na základě našich znalostí stylu zákonodárných textů usuzovat, že příslušná pasáž navrhované zásady byla formulována v indikativu (srov. (147a)). V jiných případech ale tuto funkci u kondicionálu prokázat nejde. Např. v původním vyjádření, o němž vypovídá souvětí (148), je v řídící klauzi myslitelný jak kondicionál, tak indikativ (srov. (148a) a (148b)). Spíše kondicionál než indikativ je pak podle našeho názoru možné předpokládat v řídící klauzi původního vyjádření, které je předlohou souvětí (149) (srov. (149a)). Kondicionál nemá v probíraných větách zásadní podíl ani na vyjadřování odstupu, který je výrazným rysem vět vyjadřujících cizí mínění (srov. např. Grepl – Karlík, 1998, 485). Při náhradě kondicionálu indikativem v probíraných větách se totiž ukazuje, že spíše než slovesným způsobem je tento odstup vyjadřován přítomným doplněním s významem zdroje uváděné informace a modálním slovesem *mít*, pokud je přítomno, srov. dvojice (145) a (145c) nebo (151) a (151a). Přisuzovat kondicionálu funkci prostředku, který je užíván pro indi-

¹¹⁶ Jako relativně vysoký hodnotíme počet vět s kondicionálovým slovesem a doplněním se sémantikou zdroje informace (162 relevantních vět v PDT 2.0; podrobněji srov. dále v textu) např. vůči počtu vět s kondicionálovým slovesem a doplněním s podmínkovou sémantikou (237 relevantních vět v PDT 2.0 – tento údaj zahrnuje podmínková souvětí s kondicionálem v řídící klauzi, která jsme probírali v odd. 4.3.1 v pododd. (I) a (II), a věty s kondicionálovým slovesem a podmínkou vyjádřenou substantivní nebo infinitivní konstrukcí, které jsme analyzovali v odd. 4.3.2).

kaci toho, že se jedná o cizí mínění,¹¹⁷ nebo pro vyjadřování odstupu mluvčího od tohoto propozičního obsahu, tedy na základě uvedených pozorování nepovažujeme za oprávněné.¹¹⁸

(147) *Podle další navrhované zásady by se nejpozději od 1. 1. 1996 oddělilo financování sociálního pojištění od státního rozpočtu.* (PDT 2.0)

(147a) *„Nejpozději do 1. 1. 1996 se financování sociálního pojištění oddělí od státního rozpočtu.“*

(148) *Podle KDU-ČSL by tím byly poškozeny například matky, které zůstanou doma do šesti let věku jejich dětí, [což je trend, který by měl stát spíše podporovat, nikoliv znevýhodňovat.]* (PDT 2.0)

(148a) *„Byly by tím poškozeny například matky ...“*

(148b) *„Budou tím poškozeny například matky ...“*

(149) *Sestupný trend by podle jeho slov nastal i bez uvedení novinek na trh, protože český trh je za ostatními novými trhy o krok pozadu v cenovém vývoji.* (PDT 2.0)

(149a) *„Sestupný trend by nastal i bez uvedení novinek na trh ...“*

(150) *Podle generálního ředitele se to bude rovnat pohřbu České televize.*

(151) *Podle rozhodnutí vlády z 30. června by důchody měly být valorizovány v listopadu.* (PDT 2.0)

(151a) *Podle rozhodnutí vlády z 30. června mají být důchody valorizovány v listopadu.*

Porovnáme-li probírané věty s variantami, v nichž jsme kondicionál nahradili indikativní formou, domníváme se, že kondicionálu můžeme i v těchto větách (stejně jako v konstrukcích probíraných v předchozích oddílech této kapitoly) přisuzovat primární funkci a považovat ho za prostředek, kterým mluvčí ztvárňuje příslušný propoziční obsah jako hypotetický. Tuto hypotézu podporuje podle našeho názoru i skutečnost, že substituce kondicionálu indikativem – jak ukážeme dále při analýze konkrétních korpusových dokladů – se v těchto větách řídí obdobnými principy, jaké jsme sledovali v oddílech předchozích.

V korpusu PDT 2.0, z jehož dat v tomto oddílu vycházíme, bylo možné věty obsahující vedle kondicionálového tvaru slovesa také doplnění s významem zdroje, odkud informace pochází, jednoduše vyhledat: v rámci tektogramatické anotace byl doplně-

¹¹⁷ Funkce reprodukovat cizí mínění je spojována např. s německým konjunktivem (v současné němčině je konjunktiv na tuto funkci v zásadě specializován). Bybee (1985, 184n.) uvádí další jazyky, v nichž je pro tuto funkci vyhrazen zvláštní slovesný způsob (tento způsob nazývá „evidential“; podrobnější analýzu lze najít u Palmera, 2001, 35nn., který hovoří o „evidential modality“).

¹¹⁸ Podle Grepla (1964, 143n.) plnil tuto funkci v době počátků národního obrození i český kondicionál po slovesech mluvení (zřejmě právě pod vlivem němčiny a latiny), tuto funkci ovšem brzy ztratil. Výčet prostředků, které jsou používány k vyjádření cizího mínění v současné češtině, uvádějí Grepl – Karlík (1998, 485n.). Jedná se o souvětne konstrukce se slovesy mluvení nebo percepce (př. *Říkají / Slyšel jsem, že bude dražší nájemné*), některé částice (např. *prý*) a modální sloveso *mít* (př. *Má / Mělo by být dražší nájemné*). Ačkoli kondicionál se zde objevuje jako alternativa k indikativnímu tvaru slovesa *mít*, jako zvláštní prostředek pro vyjadřování cizího mínění uveden není – což odpovídá našemu závěru.

ním s touto sémantikou přidělován funktor CRIT.¹¹⁹ V PDT 2.0 jsme našli celkem 185 vět se slovesem ve tvaru kondicionálu, mezi jehož doplněními je doplnění ohodnocené uvedeným funktorem.¹²⁰ Ve 36 z těchto vět vystupovalo ve tvaru kondicionálu plnovýznamové sloveso, ve 126 případech bylo predikátem spojení kondicionálového tvaru modálního slovesa s infinitivem plnovýznamového slovesa, 23 případů bylo z hlediska tohoto oddílu nerelevantních. Z modálních sloves bylo nejčastěji zastoupeno sloveso *mít* (109 případů), potom sloveso *mocet* (16 případů), v jediném případě se vyskytlo sloveso *muset*. Modální sloveso *mít* v těchto větách vystupuje jak v primární funkci, tak ve funkcích sekundárních. Jednotlivé funkce však lze od sebe odlišit velmi těžko. Primární funkci, tedy vyjadřování náležitosti či záhodnosti, tomuto slovesu připisujeme např. v řídicí klauzi souvětí (152). Interpretaci slovesa *mít* jako prostředku pro vyjádření odstupu mluvčího od prezentovaného propozičního obsahu – jednalo by se tedy o funkci sekundární – preferujeme např. ve větě (153). Sloveso *mocet* je ve většině nalezených případů užito v sekundární funkci pro vyjádření míry jistoty, s níž reprodukovanou informaci uvedl nikoli mluvčí, ale sám citovaný zdroj, srov. (154). Sloveso *muset* je v nalezeném dokladu užito ve funkci primární (srov. (155)).

(152) *Podle Dolea by se měl prezident soustředit na vytvoření koalice, jež by vyvíjela tlak na Castrovo odstoupení.* (PDT 2.0)

(153) *Podle předlohy by se měl například státní vyrovnávací příspěvek (SVP) pro děti žijící v rodině s příjmem do 1,5násobku životního minima zvýšit o 100 korun na částku 320 korun měsíčně.* (PDT 2.0)

(154) *Palestinské volby by podle Rabina mohly být opět odloženy.* (PDT 2.0)

(155) *Podle vyjádření zástupců společnosti by RDP musela podávat žádost znovu, protože původní ještě s novým zákonem nepočítala.* (PDT 2.0)

Ve větě, v níž je vyjadřován ireálný děj, je náhrada kondicionálu indikativem nepřijatelná, srov. řídicí klauzi souvětí (156). Jako ireálný neinterpretujeme tento děj na základě slovesné formy (kondicionál přítomný¹²¹ připouští i interpretaci potenciální), ani na základě jiných prvků samotného souvětí, ale na základě okolního kontextu, v němž se objasňuje, proč byla navrhovaná podoba zákona změněna (v tomto kontextu je věta (156a) nepřijatelná).

(156) *Přijetí zákona o restitucích židovského majetku v podobě, jakou navrhoval Viktor Dobal (ODA), by podle mluvčí ODS J. Petrové znamenalo faktické prolomení restituční hranice dané rokem 1948.* (PDT 2.0)

¹¹⁹ Funktor CRIT byl kromě doplnění s významem zdroje informace přiřazován i doplněním vyjadřujícím „způsob uvedením měřítka (kritéria, normy, pravidla)“ (př. doplnění *v souhlase s předpisy* ve výpovědi *Byl odsouzen v souhlase s předpisy*; Mikulová a kol., 2005, 507). Doklady, v nichž doplnění ohodnocené uvedeným funktorem nemá význam zdroje informace, řadíme v tomto oddílu mezi nerelevantní.

¹²⁰ Oproti probíraným větám se věty s indikativním tvarem slovesa a doplněním s funktorem CRIT vyskytují v korpusu PDT 2.0 téměř desetkrát častěji (1 540 vět; podíl vět, v nichž uvedené doplnění nemá význam zdroje informace, jsme ovšem nezjišťovali).

¹²¹ Forma kondicionálu minulého nebyla v analyzovaném materiálu z PDT 2.0 doložena.

(156a) *#Přijetí zákona ...podle mluvčí ODS J. Petrové znamenalo faktické prolomení restituční hranice dané rokem 1948.*

Substituce kondicionálu indikativem je oproti tomu možná ve větách s dějem potenciálním. V souvětích (157) a (158) vystupuje v kondicionálovém tvaru sloveso plnovýznamové (věty, v nichž jsme kondicionál zaměnili indikativem, uvádíme jako (157a) a (158a)). Zkoumaná substituce je přijatelná i v případech, kdy je potenciální děj vyjadřován větou s kondicionálovou formou modálního slovesa. Ve větách, v nichž modální sloveso *mít* podle naší interpretace vyjadřuje odstup mluvčího od sdělovaného propozičního obsahu, je vedle náhrady kondicionálu indikativem zároveň možné uvažovat i o náhradě spojení slovesa *mít* s plnovýznamovým slovesem pouze slovesem plnovýznamovým (o vypuštění slovesa *mít*), srov. dvojice (159) a (159a), (160) a (160a). Naopak jestliže modální sloveso (sloveso *mocť*) indikuje míru jistoty, s níž danou informaci uvedl původní zdroj informace, přijatelná je pouze substituce kondicionálu indikativem, nikoli vypuštění modálního slovesa, srov. (161) a (161a) (vs. varianta (161b), kterou jistota zdroje vyjádřena není).

(157) *Ve zkušebním tříletém období by si podle Rabina Sýrie a Izrael vyměnily velvyslance, umožnily by volné cestování a obchod.* (PDT 2.0)

(157a) *Ve zkušebním tříletém období si podle Rabina Sýrie a Izrael vymění velvyslance, umožní volné cestování a obchod.*

(158) *Podle A. Röschové (ODS) by pro Kozlův návrh byla asi polovina klubu ODS, ale osobně by byla spíš proti.* (PDT 2.0)

(158a) *...bude pro Kozlův návrh asi polovina klubu ODS, ale osobně bude spíš proti.*

(159) *Drážní doprava by se podle návrhu zákona měla přeměnit v regulovaný obor podnikání.* (PDT 2.0)

(159a) *Drážní doprava se podle návrhu zákona má přeměnit / přemění v regulovaný obor podnikání.*

(160) *Podle McBrida by mělo být veškeré vysílání a naprostá většina činností rádií v Praze do června.* (PDT 2.0)

(160a) *Podle McBrida má být / bude veškeré vysílání a naprostá většina činností rádií v Praze do června.*

(161) *Palestinské volby by podle Rabina mohly být opět odloženy.* (PDT 2.0)

(161a) *Palestinské volby mohou být podle Rabina opět odloženy.*

(161b) *Palestinské volby budou podle Rabina opět odloženy.*

Na závěr tohoto oddílu uvádíme stručné shrnutí. Věty se slovesem ve tvaru kondicionálu a doplněním s významem zdroje informace jsou v češtině používány k reprodukci cizího mínění. Užívání kondicionálu v těchto větách nás vedlo k hypotéze, že se kondicionál na realizaci této funkce podílí – korpusový materiál ovšem tuto hypotézu nepotvrdil. Ve zkoumaném typu vět tedy kondicionálu připisujeme jeho primární funkci, kondicionál se tu uplatňuje jako prostředek, kterým je vyjadřována hypotetičnost v širokém slova smyslu. Kondicionál může být v těchto větách nahra-

zen indikativem v případě, že je danou větou ztvárňován děj potenciální. Na rozdíl od toho, pokud věta vyjadřuje děj ireálný, tato substituce v úvahu nepřichází.

4.7 Podíl kondicionálu na výstavbě textu

Věty, v nichž kondicionálu připisujeme primární funkci, jsme v předchozích oddílech této kapitoly zkoumali většinou bez ohledu na širší kontext. Naším cílem bylo ukázat kondicionál jako sémanticky relevantní prostředek, který mluvčí volí v případě, že chce příslušný propoziční obsah předložit jako hypoteticky platný. Za určitých podmínek, které – jak jsme se snažili ukázat – se pro jednotlivé typy vět více či méně liší, může být kondicionál v této své funkci nahrazen indikativem jakožto formou, která je z hlediska vyjadřování hypotetičnosti nepříznaková. Věty, které probíranou větu obklopují, jsme dosud brali v úvahu pouze u vybraných korpusových dokladů při posuzování přijatelnosti zkoumané substituce.

Podíváme-li se ovšem na probírané typy vět se slovesem ve tvaru kondicionálu jako na součást textových celků, zjišťujeme, že v řadě z těchto textů vystupuje kondicionálová forma hned v několika větách. Tyto věty pak mohou vytvářet vlastní textovou linii, v níž je prezentován hypotetický děj. Forma kondicionálu zde vystupuje jako jeden z prostředků odlišujících tuto dějovou linii od okolního textu, ve kterém je popisován např. faktický stav. I když se náhrada kondicionálu indikativem může ve vybrané izolované větě jevit jako přijatelná, z hlediska struktury příslušného textového celku by tato substituce působila rušivě, protože by tím byla rozbita přítomná hypotetická dějová linie. Tuto textotvornou funkci kondicionálu se pokusíme ilustrovat na třech textech, které jsme vybrali z korpusu PDT 2.0 (jednotlivé věty čísujeme, kondicionálové tvary sloves jsou v textech podtrženy).

První, nejkratší text je jednou z odpovědí v anketě, v níž byli podnikatelé dotazováni na případné změny, které by jim ulehčily podnikání. V první a druhé větě konstatuje mluvčí, čím se zabývá, a označuje stávající stav za nesprávný. Ve třetí větě doporučuje konkrétní změnu a ve zbývajících dvou pak líčí hypotetické, přesněji potenciální důsledky této změny. Součástí čtvrtého větného celku je podmínkové souvětí (*při tak velkém množství aut by silniční daň mohla být nižší, když by ji platilo více osob*), které kombinací slovesných způsobů spadá mezi případy probírané v odd. 4.3.1 (pododd. (I)):

Bohumír Duží, ETS Praha: (i) Zabývám se mezinárodní kamionovou přepravou. (ii) Domnívám se, že není správné, když silniční daň platíte za vozidla, která využíváme pro podnikání. (iii) Podle mne by měla být rozšířena na všechna vozidla, vždyť i ta ostatní ničí silnice a vozovky. (iv) Navíc by to mělo jednu výhodu, že při tak velkém množství aut by silniční daň mohla být nižší, když by ji platilo více osob. (v) Získalo by se i dost prostředků na zlepšení silniční sítě.

Jako další jsme zvolili článek s nadpisem *Na život a na smrt – nejlépe po americku*, v němž je popsáno šetření redaktorů ohledně nejvhodnějšího životního pojištění na trhu. Podnětem pro toto šetření byl dotaz, který do redakce poslala jedna ze čtenářek

(věta (i)). Situace, že čtenářka některý z pojistných produktů zvolí, je v celém textu prezentována jako hypotetická, podle naší terminologie se konkrétně jedná o situaci potenciální. Při jazykovém ztvárnění této potenciální dějové linie, která se prolíná celým textem, jsou kromě kondicionálových tvarů sloves použity i tvary indikativní, hypotetičnost vyjadřovaného děje je ale v takových případech signalizována jiným prostředkem (srov. např. podmínkové příslovečné určení v souvětí (viii) nebo závislou klauzi příslovečnou podmínkovou v souvětí (x)). Od této potenciální dějové linie jsou pak odlišeny pasáže popisující postup redaktorů, výsledky jejich šetření nebo ohlasy, které do redakce poslaly samy pojišťovny a v nichž jsou popisovány vlastnosti pojistných produktů (srov. (iv) až (vi), (xi) až (xviii) a (xxi) až (xxiii)). Pomocí indikativních sloves jsou pak prostě konstatována i doporučení, která redaktoři adresují čtenářce (srov. (iii) a (xxiv)):

(i) V článku jsme odpovídali na dotaz naší pardubické čtenářky, kde by měla uzavřít životní pojištění, aby platila co nejméně a získala co nejvíce. (ii) Při výběru pojišťovny jsme zvažovali, kolik by musela zaplatit ročně na pojistném, zda by se mohla připojistit na úraz, zda by byla okamžitě po uzavření pojistné smlouvy pojištěna na sjednanou pojistnou částku a konečně zda si bude moci v případě náhlé potřeby vypůjčit větší sumu peněz z dosud zaplaceného pojistného, aniž by to mělo vliv na výši pojistné částky. (iii) Čtenářce jsme doporučili pojistit se u První americko-české pojišťovny, u které jsme zjistili druhé nejlevnější pojištění, možnost úrazového připojištění a výběru peněz prostřednictvím půjčky a pojištěna by byla okamžitě z titulu životního pojištění i úrazového připojištění na sjednané pojistné částky. (iv) Do redakce nám přišly ohlasy. (v) Z dopisu Bedřicha Kováře, ředitele úseku pojištění osob v České pojišťovně, vyjímáme: (vi) Podíl na zisku je v článku zmíněn, avšak v případě pojištění nabízeného Českou pojišťovnou je důležitou skutečností, že pojištěný má mimo sjednanou pojistnou částku zaručenou zoláštní prémii a navíc valorizaci. (vii) V případě dožití se podle uvedeného příkladu by naše hypotetická pojištěná měla zaručen nárok na zoláštní prémii ve výši 25 %. (viii) V případě smrti je rovněž zaručena zoláštní premie, jejíž výše je závislá na délce trvání pojištění. (ix) V uvedeném příkladu by byla minimálně 30 % a maximálně 50 %. (x) Pojistíme-li tedy naši zákaznici na Kč 100 tisíc, je ve skutečnosti pojištěna pro případ smrti na Kč 130–150 tisíc a na dožití na Kč 125 tisíc. (xi) Obě tyto částky se zvyšují o každoroční valorizaci. (xii) O valorizaci jsme psali, informace o prémiech se v článku neobjevila. (xiii) Z jednoduchého důvodu. (xiv) V pojišťovnách jsme vystupovali záměrně v pozici zákazníka, tedy ve stejném postavení, v jakém by byla naše čtenářka, kdyby se přišla do pojišťovny informovat. (xv) O prémiech jsme se bohužel u přepážky ve Spálené ulici v Praze nedozvěděli, úřednice se po dotazu na zhodnocení peněz zmínila pouze o valorizaci. (xvi) Vedení Pojišťovny Investiční a Poštovní banky nás upozornilo, že jejich pojišťovna nebyla zařazena mezi ty, které umožňují úrazové připojištění, ač tuto službu poskytují. (xvii) Omlouváme se za toto nedopatření, dotyčná redaktorka byla pokutována. (xviii) Informaci o úrazovém připojištění v Pojišťovně Investiční banky tedy doplňujeme: (xix) Naše čtenářka, která by uzavřela životní pojištění na 20 let na pojistnou částku 100 tisíc s měsíčním pojistným 310 korun, by se mohla úrazově připojistit na dalších 100 tisíc za 32 korun měsíčně, zároveň by tím byla připojištěna i na úraz s trvalými následky na 200 000. (xx) Ročně by tedy zaplatila na pojistném, včetně úrazového připojištění, 4104 korun. (xxi) Vedení pojišťovny nás dále požádalo, abychom upřesnili informaci o možnosti výběru části pojistného. (xxii) Výběr kapitálové hodnoty pojistného nemá vliv na výši sjednané pojistné částky. (xxiii) Jak je vidět, ne vždy se zákazníkovi dostane skutečně fundovaných informací. (xxiv) Po zvážení nových skutečností nám pro naši čtenářku vychází jako nejvýhodnější pojistit se u Pojišťovny IB.

Jako poslední zde uvedeme článek nazvaný *A co kdyby Maastricht v neděli neprošel?*, v němž mluvčí po úspěšném referendu, v němž Francie ratifikovala Maastrichtskou smlouvu (srov. větu (i)), zvažuje hypotetické důsledky opačného výsledku tohoto referenda. Z pohledu francouzského referenda se tedy tyto úvahy vztahují k dějům ireálným. I když se text o celkovém stavu ratifikace nezmiňuje (zda smlouva francouzským referendem již vstoupila v platnost nebo zda ratifikační proces pokračuje apod.), na základě znalostí historického kontextu víme, že po francouzském referendu musela být smlouva schválena ještě v referendu v Dánsku. Na tomto pozadí lze pak daný text interpretovat také tak, že uvažuje o dějích potenciálních, které by nastaly v případě záporného výsledku dánského referenda.¹²² Hypotetickou dějovou linií (aniž jsme schopni ji specifikovat jako potenciální nebo ireálnou), která je v zásadě hlavní linií tohoto článku (srov. také nadpis), se prolínají věty referující k současnému stavu – ty jsou pak kontrastně k větám s hypotetickým dějem formulovány v indikativu (srov. např. (i), (xiii) nebo (xv)).

(i) *Evropa s úlevou vítá výsledek galského referenda, pro samé ulehčení si však zapomíná zodpovědět důležitou otázku.* (ii) *Co by se stalo, kdyby ve Francii Maastricht neprošel?* (iii) *Pohled tímto směrem přináší mrazivá zjištění.* (iv) *Současně ukazuje, co vše je při schvalování Maastrichtu ve hře.* (v) *Optimisté tvrdí, že vlak evropské integrace by se nezastavil, jen by bylo třeba vypracovat jiný jízdní řád – nový Maastricht.* (vi) *Možná ale, že tomu ani sami nevěří.* (vii) *Spíše je pravděpodobné, že kdyby dnes proces integrace kontinentu selhal, stalo by se založení jednotné Evropy starostí až následující generace politiků.* (viii) *A ještě hůře: v mezidobí by se mohlo přihodit tolik věcí, že místo k jednotě by Evropa šla ke staré nedůvěře, zvýšené rivalitě a fragmentaci.* (ix) *Poznání, že partnerství v ES má nepřekročitelné meze, by členské země vedlo k tomu, aby začaly více sledovat a prosazovat vlastní zájmy.* (x) *To by ale znamenalo popření základní myšlenky integrace, postupné oslabování spojení a obnovení soupeření.* (xi) *Stalo by se tak nikoliv proto, že by si to v evropských metropolích přáli, nýbrž proto, že by k tomu tlačil vývoj událostí.* (xii) *Důvod je zřejmý a rozkládá se na východ od Rýna.* (xiii) *Zatímco motorem evropské jednoty byla zprvu existence komunistického bloku, po jeho krachu se pobídkou stala obava z moci spojeného Německa.* (xiv) *Ukotvením uvnitř Evropské unie měli být Němci plně pacifikováni.* (xv) *Když západoevropské státy zjistily, že na případného budoucího rivala nemusí stačit, rozhodly se jej, podle moudrosti de Gaulla, sevřít v náručí.* (xvi) *Ted' se však bojí, že jejich náruč je příliš malá, a naopak on by v unii svíral je.* (xvii) *Proto Západoevropané nad integrací náhle váhají.* (xviii) *Avšak pokud by pokus o jednotu končil na mrtvém bodě, výsledek by byl stejný.* (xix) *Jak by Evropa byla stále méně evropská, stávala by se více německou.* (xx) *Jako první by trosky západoevropského domu začaly opouštět Británie a Francie.* (xxi) *Obě mocnosti jsou stále dostatečně silné, aby se mohly pokusit žít na vlastní pěst, nemají však tolik síly, aby vyrovnaly německý oliv.* (xxii) *Současně ale nemají ani chuť spokojit se s vedlejší rolí.* (xxiii) *Paříž, znervoznělá vzrůstajícím vlivem historického soupeře a dezorientovaná ztrátou vlastního postavení, by se obrátila do minulosti a utekla by se pod iluzorní ochranu oprášené strategie obrany na všech polednících.* (xxiv) *Londýn by se stáhl zpět za La Manche.* (xxv) *A Německo, zoufale se snažící udržet upadající jednotu, by náhle zjistilo, že je kontinentálním suverénem.* (xxvi) *Výsledkem by nebylo opakování třicátých let s neodvratitelným náběhem ke konfrontaci, s čím však*

¹²² Jako o budoucím vzhledem k době, kdy byl článek napsán, tu přitom hovoříme již o druhém dánském referendu. První referendum k Maastrichtské smlouvě se v Dánsku konalo necelé čtyři měsíce před referendem francouzským a smlouva v něm schválena nebyla. Ve světle těchto skutečností se nám ani potenciální interpretace uvedených úvah proto nejeví jako nepravděpodobná.

by bylo nutno počítat, by byl pocit frustrace, vlna obezřetnosti a vyvedení Evropy z rovnováhy, jež by další Maastricht odsunuly na neurčito. (xxvii) Otázkou je, zda by potom USA chtěly v rozdělující se Evropě zůstat a nést všechna případná rizika spolu s ní. (xxviii) Obnovené soupeření by mohlo Americe dodat poslední podnět, aby se stáhla zpět za Atlantik. (xxix) Jestliže by se Američané rozhodli v tomto nejistém čase odejít, tím však hůř pro Evropu.

4.8 Analyzované věty vyjadřující hypotetické děje z hlediska komunikačních funkcí

Dalším aspektem, který jsme při analýze konstrukcí, v nichž jsme kondicionál interpretovali jako prostředek vyjádření hypotetičnosti (tedy jednoho z významů skutečnostní modality), dosud většinou zanedbávali (určitou výjimkou je pododd. (II) v odd. 4.3.1), je funkce, kterou probírané věty plní v konkrétní komunikační situaci, hovoří se o komunikační funkci výpovědi. V souvislosti s komunikační funkcí je pak náležité místo označení věta používat termínu výpověď (srov. pozn. 10 na s. 4).

Jako komunikační funkce výpovědi se – velmi zjednodušeně řečeno – označuje cíl, který mluvčí pronesením této výpovědi sleduje, s nímž tuto výpověď v komunikaci pronáší: zda chce pronesením výpovědi příslušný propoziční obsah adresátovi pouze sdělit, zda se chce od adresáta dozvědět novou informaci, zda chce adresáta přimět k nějaké činnosti apod. (o uvedených cílech lze hovořit např. jako o funkci oznamovací, tázací a výzvolé). Komunikační funkce je z hlediska komunikace konstitutivním rysem výpovědi a v této souvislosti dokonce bývá považována za rys důležitější než vlastní propoziční obsah (srov. zde odd. 2.2.3).

V konkrétních komunikačních situacích plní věty, které jsme probírali v této kapitole, určitou komunikační funkci. Vedle komunikační funkce oznámení, kterou na základě znalosti kontextů můžeme podle našeho názoru připsat velké části uvedených korpusových dokladů, mohou tyto výpovědi signalizovat také komunikační funkce další. Podmínkovým souvětím, jejichž některé typy jsme probírali v odd. 4.3.1, se z hlediska komunikačních funkcí věnuje Karlík (1995, 45nn., srov. také Karlíkovo heslo „určení podmínky příslovečné“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 509n., a Grepl – Karlík, 1998, 295 a 298n.). Z podmínkových souvětí vyjadřujících potenciální děje jsou jako vyjádření komunikačních funkcí, jako je rada nebo varování, uváděna hlavně souvětí s indikativními tvary v klauzi závislé i řídící, kterými jsme se v této práci nezabývali (př. (162) nebo (163); tyto i další příklady přejímáme z uvedených prací).¹²³ Ireálná podmínková souvětí mluvčí podle Karlíka prakticky vždy uvádí s jiným cílem než pouze oznámit příslušný propoziční obsah (srov. (164) jako poučení nebo výtku). Těchto komunikačních funkcí ovšem uvedená podmínková souvětí na-

¹²³ Karlík hovoří o podmínkových souvětích v souvislosti s jejich komunikační funkcí také jako o pragmatických kondicionálech. Vedle uvedených potenciálních podmínkových souvětí jsou podle Grepla – Karlíka (1998, 295) pro ztvárnění komunikační funkce rady, varování a funkcí dalších používána souřadná souvětí slučovací, vylučovací a odporovací (do nichž lze uvedená souvětí podřadná přeformulovat), př. *Musíš se dobře učit a dostaneš vyznamenání, Nesmíš toho psa dráždit, nebo tě kousne, Ten pes tě nekousne, ale nesmíš ho dráždit.*

bývají až zapojením do konkrétního situačního kontextu, vlastními prostředky, kterými jsou tyto funkce v češtině pravidelně signalizovány, podle našeho názoru nejsou. V této souvislosti ani kondicionál v podmínkových souvětích nepovažujeme za vhodné chápat jako prostředek, který je užíván pro signalizaci jejich komunikační funkce, ale – jak jsme uváděli v průběhu celé této kapitoly – jako prostředek vyjadřující hypotetičnost vyjadřovaného děje. Podobně jako v případě podmínkových souvětí také dalšími konstrukcemi, kterými jsme se v této kapitole zabývali, podle naší interpretace mluvčí předně vyjadřuje potenciální nebo ireálné děje, až druhotně jimi může ztvárňovat nějakou specifickou komunikační funkci.¹²⁴

(162) *Jestli se budeš učit, dostaneš vyznamenání.*

(163) *Jestliže budeš toho psa dráždit, tak tě kousne.*

(164) *Kdybys pořádně brala ty léky, už dávno bys byla zdravá.*

Vedle konstrukcí, kterým jsme se věnovali v této kapitole, ovšem v češtině existuje celá řada jiných konstrukcí, v nichž se kondicionál přímo podílí na indikaci komunikační funkce dané výpovědi. Některými z těchto konstrukcí se budeme zabývat v následující kapitole.

¹²⁴ Např. věty obsahující kondicionálový tvar slovesa a spojku *jako*, o nichž jsme hovořili jako o osamostatněných závislých klauzích (odd. 4.5.2), mohou při iniciálním postavení této spojky, stoupavě-klesavé intonaci a opačném užití kladu a záporu, než odpovídá dané situaci, signalizovat námitku nebo protest mluvčího (př. *Jako by nás neviděl!*; Grepl – Karlík, 1998, 398).

5

Kondicionál přítomný v oblasti komunikačních funkcí výpovědi

Mezi případy analyzované v předchozí kapitole, v nichž jsou podle naší interpretace kondicionálové formy použity pro vyjádření hypotetičnosti sdělovaného propozičního obsahu, a patří tak k samotnému propozičnímu jádru větného významu, nelze zařadit všechna užití kondicionálu v češtině. V případech, které budeme probírat v této kapitole, interpretujeme kondicionálovou formu jako prostředek podílející se na vyjádření významových složek komunikativně-pragmatických, kterými je propoziční jádro tzv. aktualizováno. Oproti předchozí kapitole, v níž jsme zkoumali jak kondicionál minulý, tak kondicionál přítomný, se zde z hlediska komunikačních funkcí výpovědi zabýváme pouze kondicionálem přítomným (kondicionál minulý se v této oblasti uplatňuje okrajově, srov. Karlík, 1983, 14n.). Konkrétně se zaměříme na případy, kdy je forma kondicionálu přítomného součástí komplexnějších konstrukcí, které jako celek indukují komunikační funkci příslušné výpovědi (k tomuto termínu a jeho vztahu k termínům jako postojová modalita, komunikační záměr mluvčího a dalším srov. odd. 2.2.3). Vedle kondicionálu přítomného jako morfologického prostředku se na výstavbě těchto konstrukcí podílejí prostředky lexikální (slovesa mluvení, modální částice apod.), intonace a případně ještě prostředky další.¹²⁵

V prvním oddílu této kapitoly budeme analyzovat kondicionálové formy některých sloves, které lze podle našeho názoru považovat za konstitutivní prvek explicitních performativních formulí jako jednoho z prostředků pro přímé vyjádření komunikačních funkcí. V odd. 5.2 se budeme zabývat formami kondicionálu přítomného při nepřímém vyjadřování jednoho typu komunikační funkce výzvy formou zjišťovacích otázek. V odd. 5.3 se pak krátce zastavíme u několika sloves, jejichž kondicionálový tvar vystupuje ve výpovědích tematizujících postoje mluvčího – tyto výpovědi jsou interpretovány jako další možnost nepřímé indikace komunikačních funkcí. Zatímco uplatnění kondicionálu přítomného v explicitních performativních formulích

¹²⁵ Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 319) upozorňují, že je třeba mít na paměti, že kondicionál (ani indikativ – na rozdíl od imperativu) „nejdou primárně prostředky signalizace komunikativních funkcí, a nemohou být proto samy o sobě (izolovaně) spojovány s nějakými určitými typy komunikativních funkcí jako jejich bezprostřední indikátory. [...] Na specifikaci komunikativní funkce se podílejí zprostředkovaně jako konstituenty výpovědních forem, tedy vždy jen ve spojení s elementy jinými (částice, modální výrazy, intonace, negace aj.).“ Kondicionál a indikativ se často vyskytují ve výpovědích se stejnou komunikační funkcí – volba mezi těmito dvěma slovesnými způsoby zde (na rozdíl od skutečnostní modality) zpravidla nemá distinktivní platnost, Dokulil (1967, 27nn.) v této souvislosti hovoří o jediné kategorii neimperativu.

připouští jen okrajově, jako s prostředkem podílejícím se na nepřímém ztvárnění komunikačních funkcí s touto formou počítají poměrně běžně.

5.1 Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích

Jako jeden z prostředků pro přímé vyjádření komunikační funkce výpovědi jsou nejen v češtině, ale i v dalších jazycích používány tzv. explicitní performativní formule. Explicitní performativní formule jsou primárně souvětné výpovědi sestávající z klauze řídící a závislé. Řídící klauzí, jejíž součástí je performativně užitý tvar slovesa, je explicitně vyjádřena komunikační funkce, s níž mluvčí danou výpověď pronáší. Závislá klauze vyjadřuje vlastní propoziční obsah příslušné výpovědi. Propoziční obsah může být u některých performativně užitých sloves vyjádřen rovněž substantivní konstrukcí nebo konstrukcí, jejímž jádrem je infinitiv.

Obecně se má za to, že neexistují performativní slovesa, tedy slovesa, jejichž jakákoli forma by příslušnou činnost nejen označovala, ale zároveň byla rovněž realizací této činnosti, ale že vybraná slovesa nabývají performativní platnosti v určitých formách. Pokud se přece jen hovoří o performativních slovesech (např. i v této práci), jsou tím myšleny konkrétní formy příslušných sloves s performativní funkcí nebo ta slovesa jako lexikální jednotky, jejichž tvary se uplatňují performativně. Kompletní výčet sloves, která mohou být užitá performativně, však podle našich znalostí pro češtinu k dispozici není.¹²⁶ Zřejmě nejčastěji jsou performativně užívána slovesa mluvení. Ovšem i mezi slovesy mluvení lze v souvislosti s performativním užitím pozorovat rozdíly: u některých z nich je performativní užití obvyklejší než u jiných sloves mluvení (srov. např. *prohlašuji* oproti *dodávám*), častěji jsou performativně užívána slovesa pro vyjádření různých druhů výzev než slovesa pro vyjádření oznámení nebo otázky.¹²⁷

Za základní formu s performativní platností je považována forma 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta aktiva nedokonavého slovesa, např. *prohlašuji*, *slibuji* apod. Důvody, proč právě tato slovesná forma má performativní platnost, vysvětlují Daneš – Hlavsa a kol. (1987, 170n., srov. rovněž Daneš, 1973, 118): „jedině indikativ je kompatibilní s performancí, nedok. prézens (jakožto výraz empirického slovesného času zahrnujícího okamžik promluvy) zajišťuje ztotožnění sdělované situace s pro-

¹²⁶ Zřejmě nejobsáhlejší seznam pro češtinu uvádí Hirschová (1988). Jak ovšem sama upozorňuje (s. 14n.), slovesa byla do seznamu vybírána intuitivně a „uživatel jazyka je schopen, přinejmenším ve svém rodném jazyce, rozeznat, na základě znalosti lexikálních významů, které užití určitého predikátoru je performancí, tj. realizuje tu činnost, kterou vyjadřuje“. Pokud tedy např. některé ze sloves, které dále v práci analyzujeme, v tomto seznamu nenalezneme, tuto skutečnost neinterpretujeme tak, že se nejedná o performativně užívané sloveso. Jsme si vědomi toho, že vytvoření úplného seznamu performativně užívaných sloves není úkolem snadným, pokud vůbec může být takový seznam vymezen.

¹²⁷ Jedním z důvodů, proč jsou explicitní performativní formule pro indikaci jednotlivých typů výzev používány častěji než pro jiné komunikační funkce, může být skutečnost, že další z prostředků pro přímé vyjádření výzvové komunikační funkce (výpovědní forma imperativní, školsky: věta rozkazovací) neumožňuje mezi jednotlivými typy výzev rozlišovat (srov. Daneš – Hlavsa a kol., 1987, 337, nebo Grepl – Karlík, 1998, 436).

mluvovým aktem, a 1. os. akt. zajišťuje nadto totožnost levointenčního participantu (tj. podavatele) s mluvčím aktuálního promluvového aktu“.

Kromě uvedeného indikativního tvaru jako základního performativního tvaru mohou být ve specifických kontextech performativně užity i další tvary indikativu přezenta nedokonavých sloves (Daneš – Hlavsa a kol., 1987, 171, Daneš, 1973, 118n., Hirschová, 1988, 14): pasivní tvary 2. nebo 3. os. sg. nebo pl. (př. (165) a (166)) a aktivní tvar 3. os. sg. nebo pl., např. na tištěných oznámeních (př. (167)), případy jako (168) chápou Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 316) jako realizaci komunikační funkce prostřednictvím zprostředkovatele. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 316), Grepl (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 412, heslo „sloveso ilokuční“) a Grepl – Karlík (1998, 436) rovněž uvádějí, že zcela výjimečně může mít performativně užitá slovesa také tvar kondicionálu přítomného. Cílem tohoto oddílu ovšem bude ukázat, že tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného se jako součást explicitních performativních formulí užívá v současné češtině běžně.

(165) *Jste žádáni, abyste ...*

(166) *Cestující jsou žádáni, aby ...*

(167) *Jana Nováková a Pavel Holý oznamují, že budou oddáni ...*

(168) *Vedení podniku vám tímto sděluje, že ...*

Skutečnost, že tvar kondicionálu přítomného může být v češtině důvodně považován za součást explicitních performativních formulí, se v tomto oddílu pokusíme ukázat na základě analýzy materiálu získaného z korpusů PDT 2.0 a SYN2005. Způsoby vyhledávání analyzovaného materiálu v těchto korpusech blíže popíšeme v odd. 5.1.1. V dalších dvou oddílech budeme probírat tvar kondicionálu přítomného vystupující v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí oznámení (jedná se o tvary sloves mluvení jako *uvést, dodat, zdůraznit* ad.; srov. odd. 5.1.2) a kondicionálové tvary uplatňující se v explicitních performativních formulích indikujících některé typy výzvy (slovesa mluvení *doporučit / doporučovat, radit* apod.; odd. 5.1.3). Z korpusového materiálu vyhledaného pro jednotlivá slovesa jsme nejprve vybrali případy, v nichž byl zkoumaný tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného užit performativně. Pro prokázání performativní platnosti kondicionálových forem aplikujeme na korpusové doklady kritéria, jimiž je v probíraných pracích performativní užití sloves charakterizováno. U jednotlivých sloves nás dále zajímalo, jak je při performativním užití jejich kondicionálového tvaru formálně ztvárněn propoziční obsah.

Další vlastností, které si u zkoumaných sloves, jejichž tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného interpretujeme jako součást explicitních performativních formulí, všimneme, je jejich vid. V rozporu s požadavkem nedokonavosti jako základní charakteristikou, která je pro performativně užitá slovesná tvary v probíraných teoretických pracích uváděna,¹²⁸ totiž korpusový materiál ukazuje, že performativní platnost je

¹²⁸ Srov. formulace „performativně užitá ilokuční slovesa mají **zpravidla** formu 1. os. indikativu přezenta; jsou vždy nedokonavá; často se po nich klade výraz *tímto* [...] nemohou mít většinou **zápornou** po-

u sloves, která budeme zkoumat v odd. 5.1.2, možné připisovat pouze kondicionálovým formám dokonavých sloves. Jako alternativa k základnímu tvaru indikativu přezenta nedokonavého slovesa tedy v explicitních performativních formulích vystupuje kondicionál přítomný dokonavého protějšku tohoto slovesa, zatímco forma kondicionálu přítomného nedokonavého slovesa ani forma indikativu přezenta dokonavého slovesa performativně užity být nemohou (srov. základní performativní formu *nyní uvádím* a kondicionálovou formu *nyní bych uvedl* vs. *@nyní bych uváděl* a *@nyní uvedu*).¹²⁹ U sloves, kterými se zabýváme v odd. 5.1.3, je k indikaci komunikační funkce užívána forma kondicionálu přítomného jak nedokonavých sloves, tak jejich dokonavých protějšků (*doporučoval bych vám* i *doporučil bych vám*), forma indikativu přezenta příslušného dokonavého slovesa však performativní platnost nemá (*@doporučím vám*).

Užití kondicionálové formy v explicitních performativních formulích místo základní formy indikativní chápeme jako oslabení vyjadřované komunikační funkce: v odd. 5.1.2 budeme hovořit o oslabení oznamovací funkce (oslabení asertivnosti), v odd. 5.1.3 o oslabení výzvové funkce (oslabení direktivnosti). Konstrukce, které zkoumaným explicitním formulím při oslabování komunikační funkce konkurují, stručně zmíníme v odd. 5.1.4. V odd. 5.1.4 se krátce zastavíme i u konstrukcí, které probíraným explicitním performativním formulím jako prostředkům oslabení komunikační funkce konkurují.

5.1.1 Výběr korpusového materiálu

Při vyhledávání jazykového materiálu pro popis předpokládaného uplatnění forem kondicionálu přítomného v explicitních performativních formulích jsme vyšli z popisu základních charakteristik těchto formulí v probíraných teoretických pracích: má jít o oznamovací výpovědi, v nichž v pozici predikátu řídící klauze vystupuje nejčastěji tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta aktiva nedokonavého slovesa. Pro účely naší analýzy nás místo indikativu přezenta zajímal tvar kondicionálu přítomného. Při formulaci dotazu jsme neomezovali ani vid vyhledávaných forem, což se ukázalo jako užitečné. V korpusu PDT 2.0 jsme v trénovací části dat anotovaných na všech třech rovinách (srov. odd. 3.6.1) takto formulovaným dotazem vyhledali celkem 123 dokladů. Jejich ruční analýza alespoň dílčím způsobem potvrdila hypotézu, že je o performativním užití možné u kondicionálových forem uvažovat, a získali jsme tak i základní představu o lexikálním významu sloves, jejichž tvar kondicionálu přítomného může v češtině nabývat performativní platnosti.

dobu ...“ (Grepl – Karlík, 1998, 436; zvyrazněno autory) nebo „performativně užitá ilokuční slovesa (i) mají zpravidla formu 1. os. ind. prez.; (ii) často se u nich klade (je použitelný) výraz tímto [...]; (iii) nemohou mít většinou zápornou podobu; [...]; (vi) v češtině musejí být nedokonavá ...“ (Greplovo heslo „sloveso ilokuční“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 412). Na rozdíl od nedokonavosti jsou ostatní rysy (např. forma indikativu přezenta nebo nemožnost takovou slovesnou formu negovat) uváděny jako charakteristiky do určité míry relativní.

¹²⁹ Symbolem @ u těchto případů signalizujeme, že uvedený tvar nemá performativní platnost (nejedná se tedy např. o indikaci negramatičnosti uvedených příkladů).

Pro získání přesnější představy o slovesech, jejichž kondicionálová forma může být v češtině užita performativně, jsme data získaná z korpusu PDT 2.0 doplnili doklady z korpusu SYN2005. Dotaz jsme formulovali velmi „hrubě“: v korpusu SYN2005 jsme hledali výpovědi, v nichž se vyskytuje slovesný tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu (zda jde o tvar kondicionálu přítomného nebo minulého, jsme při formulaci dotazu nespecifikovali). Abychom pokryli obě možné slovosledné varianty, zadali jsme dva dílčí dotazy: prvním dotazem jsme hledali l-ové přičestí slovesa, za nímž bezprostředně následuje kondicionálový morfém *bych* nebo *bychom*, druhým dotazem jsme hledali kondicionálový morfém *bych* nebo *bychom*, za nímž ve vzdálenosti až tří slov následuje l-ové přičestí slovesa.¹³⁰ Na základě výsledků obou těchto dotazů jsme vytvořili frekvenční seznam lemmat sloves, která byla ve tvaru kondicionálu nalezena.

Frekvenční seznam ukázal, že v korpusu SYN2005 se ve tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu nejčastěji vyskytují modální slovesa *mocť*, *mít*, *chtít*, potom následují slovesa *být*, *řít*, šesté místo patří modálnímu slovesu *muset*.¹³¹ Ovšem vzhledem k tomu, že jsme se zajímali o uplatnění tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného v explicitních performativních formulích, uvedený frekvenční seznam jsme procházeli ručně a vybírali z něj ta frekventovaná slovesa, jejichž lexikální význam připouští performanci. Z vybraných sloves jsme pak zvolili slovesa mluvení s významem verbální činnosti konstatování (oznamování) a slovesa mluvení, která vyjadřují nějaký typ výzvy – slovesa těchto dvou skupin popisujeme v odd. 5.1.2 a 5.1.3. Ani v jednom z těchto oddílů však nejde o vyčerpávající seznam sloves, jejichž kondicionálový tvar může popisovanou komunikační funkci plnit. Naším cílem není ani komplexně popsat všechny dílčí komunikační funkce, při jejichž indikaci se může kondicionálová forma v češtině uplatnit.

Pro každé ze sloves, která jsme výše popsaným způsobem zvolili pro podrobnější analýzu, jsme následně v korpusu SYN2005 vyhledali tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu. Pro každé sloveso jsme přitom pracovali se dvěma dílčími dotazy: hledali

¹³⁰ Dotazy měly následující podobu: ([tag="Vp. *"] [word="bycho?m?"]) a ([word="bycho?m?"] [] 0, 3 [tag="Vp. *"]). Prvním dotazem bylo nalezeno 24 168 výskytů, druhým dotazem 60 883 výskytů. Abychom posoudili podíl nerelevantních výsledků v nalezených datech, provedli jsme ruční analýzu vzorku o velikosti 100 výpovědí náhodně vybraných z výsledků prvního dotazu a stejně velkého vzorku náhodně vybraného z výsledků druhého dotazu. U vzorku z první vyhledávky jsme zjistili, že o slovesný tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu se jedná ve všech 100 případech, u vzorku z výsledků druhého dotazu se ukázalo, že o tento tvar se nejedná pouze ve čtyřech případech (dotazu totiž odpovídala např. i vyznačená sekvence ve výpovědi *Řekl <bych, že většinu dalo> muzeum pryč*).

¹³¹ Zde jsou frekvenční údaje k uvedeným slovesům (z frekvenčního seznamu vytvořeného nad výsledky obou dotazů popsaných v předchozí poznámce, tedy nad 85 051 výskyty): *mocť* 10 392, (*mít* – viz komentář níže), *chtít* 7 122, *být* 6 996, *řít* 4 217, *muset* 1 279.

U slovesa *mít*, které se mezi výsledky vyskytlo 11 583krát, jsme ruční analýzou dvou stovek výpovědí (100 výpovědí náhodně vybraných z výsledku dotazu na l-ové přičestí slovesa *mít* bezprostředně následované *bych* nebo *bychom* a 100 výpovědí náhodně vybraných z výpovědí, v nichž tomuto přičestí ve vzdálenosti až tří slov předchází *bych* nebo *bychom*) zjišťovali, kdy jde o modální *mít* a kdy o *mít* plnovýznamové nebo o *mít* ve verbonominálních predikátech typu *mít chuť* apod. Ve více než 80 % případů jde o modální *mít* (78 % v prvním vzorku, 84 % ve druhém vzorku), ve zbytku případů jde o *mít* nemodální – proto *mít* uvádíme až na druhém místě za slovesem *mocť*.

jsme jednak l-ové přičestí příslušného slovesa bezprostředně následované kondicionálovým morfémem *bych* nebo *bychom*, jednak l-ové přičestí téhož slovesa, před nímž kondicionálový morfém *bych* nebo *bychom* předchází ve vzdálenosti až tří slov. Získaná data ovšem jasně ukazují, že u většiny probíraných sloves je tvar 1. os. sg. kondicionálu výrazně častější než odpovídající forma plurálová. Počet nalezených výskytů se pro vybraná slovesa pohyboval v řádu desítek (s výjimkou slovesa *říct* – viz níže), všechny výskyty jsme proto mohli analyzovat ručně. V odd. 5.1.2 a 5.1.3 uvádíme kvantitativní údaje jednak v přehledu pro jednotlivá slovesa dané skupiny (formou tabulky, srov. tab. 5 a 7), jednak v odstavcích věnovaných konkrétním slovesům (zde popisujeme vždy hlavně formální ztvárnění propozičního obsahu u daného slovesa; ke způsobu ztvárnění propozičního obsahu srov. také tab. 6 a 8).

5.1.2 Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí oznamovací

V tomto oddílu se zaměříme na tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného vybraných sloves mluvení s významem konstatování. Budeme analyzovat jednak kondicionálový tvar slovesa *uvést* jako slovesa mluvení s širokým významem konstatování,¹³² jednak kondicionálové tvary sloves mluvení se specifickějším významem: kondicionálový tvar sloves *dotat*, *připomenout*, *poznamenat*, *zmínit se* a *zmínit* jako sloves mluvení, jimiž je příslušná informace uváděna jako okrajová, a kondicionálový tvar sloves *zdůraznit* a *upozornit* jako sloves mluvení, kterými je naopak důležitost uváděné informace podtrhována.¹³³ Všechna tato slovesa jsou dokonavá, a odporují tak základnímu předpokladu, který je v probíraných lingvistických pracích uváděn, totiž že v češtině je performativní užití kompatibilní pouze s nedokonavostí (srov. např. Daneš, 1973, 118, Grepl – Karlík, 1998, 436). Chceme-li tedy v tomto oddílu prokázat performativní platnost tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného uvedených sloves, polemizujeme tím hned se dvěma charakteristikami, které jsou performativně užitým tvarům češtině připisovány (nedokonavost a indikativní tvar).

Kromě základních charakteristik (jedná se o tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu prezenta aktiva nedokonavých sloves) se slovesné formy při performativním užití vyzna-

¹³² Ze sloves mluvení s širokým významem konstatování jsme dále zvažovali zařazení slovesa *říct*. Korpusová data ovšem ukázala, že formu 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného tohoto slovesa nelze – na rozdíl od dalších sloves tohoto oddílu – interpretovat performativně. V tomto oddílu tedy sice komentář ke slovesu *říct* uvádíme (za komentářem ke slovesu *uvést*), souhrnný výklad, který komentářům k jednotlivým slovesům předchází, ale pro sloveso *říct* neplatí.

¹³³ Vždy se zabýváme pouze vybranými lexemi uvedených sloves, a to lexemi s významem mluvení, o jiné významy těchto sloves (ani jejich idiomatická užití) se nezajímáme. U jednotlivých sloves pracujeme s lexemi, tak jak jsou vymezeny ve valenčním slovníku M. Lopatkové – Z. Žabokrtského – V. Kettnerové a kol. (2008). Rovněž neprobíráme ani do kvantitativních charakteristik a jejich komentářů nezařazujeme případy, kdy se sice jedná o tvar lexie mluvení, ale tento tvar není užit performativně, srov. př. ze SYN2005 (kontext uvádíme v závorce): (Jaroslav Boček ...zemřel po delší nemoci v sobotu 15. března.) *V květnu bychom si připomněli jedenasedmdesáté narozeniny rodáka z Úlovic na Lounsku* – kondicionál slovesa *připomenout* zde vyjadřuje hypotetický děj, řadíme ho tedy k případům probíraným v kap. 4.

čují ještě několika dalšími rysy (srov. Grepl – Karlík, 1998, 436, dále Greplovo heslo „sloveso ilokuční“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 412, a Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 316n.):

1. často je k nim možno doplnit výraz *tímto* (př. *Tímto ti přikazuji, abys odešel*; jde o „test“ původně navržený Austinem, 1975, 57),
2. zpravidla nemohou mít zápornou formu (srov. *!Nepřikazuji ti, abys odešel*),
3. nelze na ně aplikovat částice a další výrazy vyjadřující jistotu mluvčího typu *patrně, asi*,¹³⁴
4. performativní slovesné tvary indikující jinou než tázací komunikační funkci se mohou pojit se závislou klauzí uvozenou pouze spojky *že* nebo *aby* (srov. *Oznamuji vám, že se schůzky nezúčastním*), při neperformativním užití mohou být rozvíty závislými klauzemi uvozenými i jinými spojovacími výrazy (př. *Oznámil nám, kdo se schůzky nezúčastní*),
5. po performativních slovesných tvarech nelze spojku *aby* nahradit spojením spojky *že* s modálním slovesem (srov. *Přikazuji ti, abys odešel* vs. *!Přikazuji ti, že máš odejít*), při neperformativním užití téhož slovesa ovšem taková podoba závislé klauze možná je (*Přikázal jsem ti, abys odešel / ...že máš odejít*),
6. nemohou být rozvíty časovými a místními doplněními.

Rys 5 uvádějí z citovaných prací pouze Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 317). Podle našeho názoru je však i výpovědi jako *Přikazuji ti, že máš odejít* možné chápat jako explicitní performativní formule, forma závislé klauze takovou interpretaci neruší. Rys 5 tedy považujeme za problematický a dále s ním nebudeme pracovat. Nebudeme využívat ani rys 6, který jsme našli pouze v prvních dvou uvedených koncepcích, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987) s ním nepracují. Proti jeho platnosti podle našeho názoru hovoří výpovědi jako (169), (170) nebo (171), které chápeme jako explicitní performativní formule, i když je sloveso v jejich řídicí klauzi místně a časově rozvíto.

(169) *Nyní končím diskusi.*

(170) *Na tomto místě vás vyzývám, abyste ...*

(171) *Ted' a tady prohlašuji, že ...*

Abychom mohli ukázat, že rysy 1 až 4 platí pro tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného vybraných sloves s významem konstatování, pro každé ze sloves jsme z materiálu vyhledaného v korpusu SYN2005 vybrali jednu výpověď, srov. (172) až (179). V těchto výpovědích je vlastní propoziční obsah vyjádřen buď závislou klauzí, nebo substantivní konstrukcí – pro jednotlivá slovesa volíme výpovědi s takovou realizací propozičního obsahu, která se na základě jazykových dat z korpusu SYN2005 ukázala pro dané sloveso jako častější (u realizace propozičního obsahu se podrobněji zastavíme dále, budeme se jí zabývat rovněž v komentářích k jednotlivým slovesům).

¹³⁴ Jiné částice vyjadřující jistotu mluvčího ovšem s performativní funkcí slovesných tvarů kompatibilní jsou, srov. např. *Určitě ti doporučuji tu smlouvu nepodepisovat.*

- (172) *Jako klad bych v první řadě uvedla plynulé začlenění se do pracovního procesu ...* (SYN2005)
 (173) *Ještě bych ráda dodala, že tvorbou krevních sraženin jsme ohroženi takřka všichni.*¹³⁵ (SYN2005)
 (174) *Rád bych ti připomněl, žeš mi slíbil splnit každé moje přání.* (SYN2005)
 (175) *Jen tak mimochodem bych rád poznamenal, že svátku matek se zmocnil ekonomický bēs.* (SYN2005)
 (176) *...na závěr bych se rád zmínil o uplatnění betonu ...* (SYN2005)
 (177) *V této souvislosti bych zmínil i nabídku zimních zahrad ...* (SYN2005)
 (178) *Rád bych tady zdůraznil, že jsem na svou současnou funkci hrdý ...* (SYN2005)
 (179) *Ale rád bych při této příležitosti upozornil, že v našem století doplácíme právě na příliš tolerantní liberalismus ...* (SYN2005)

Částici *tímto* (rys 1) je podle našeho názoru možné doplnit do všech výpovědí (172) až (179). Zatímco vložení této částice do výpovědi (174) se nám jeví jako zcela neproblematické, s výpovědí (172) doplněnou o uvedenou částici bychom se v běžné komunikaci spíše nesetkali, nicméně i u indikativních forem sloves, které jsou běžně chápány jako performativně užité, se míra přijatelnosti doplnění uvedené částice liší. Slovesné formy ve výpovědích (172) až (179) rovněž vyhovují rysům 2 a 3: ani v jedné z těchto výpovědí nelze tvaru kondicionálu v případě jeho negování připisovat performativní platnost (ve většině případů je záporná podoba tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného vůbec těžko představitelná), uvedené výpovědi nelze ani modifikovat částicemi typu *patrně, asi*. Splněn je rovněž rys 4: pro všechna zkoumaná slovesa jsme v korpusovém materiálu našli alespoň jeden případ, kdy byl propoziční obsah vyjádřen formou závislé klauze, tato klauze byla vždy uvozena spojkou *že* nebo *aby*. Výjimkou byly pouze dva doklady u slovesa *zmínit se*, v nichž byla závislá klauze uvozena zájmeným adverbium *jak*, z hlediska slovesa *zmínit se* i z hlediska celé skupiny probíraných sloves se však jedná o případy okrajové. Rysy 1 až 4, které byly formulovány jako charakteristiky performativně užitých tvarů 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta nedokonavých sloves, tedy považujeme za platné i pro tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného uvedených dokonavých sloves mluvení s významem konstatování.

¹³⁵ Adjektivum *rád* se vyskytlo v korpusovém materiálu u všech probíraných sloves s významem konstatování, přičemž ta slovesa, jejichž význam by bylo možné označit jako „asertivnější“ než význam jiných probíraných sloves, jsou tímto adjektivem doprovázena častěji. Např. kondicionálový tvar slovesa *upozornit* je ze 71 případů, v nichž tomuto tvaru připisujeme performativní platnost, adjektivem *rád* doprovázena v 63 případech (tedy v 89 % performativních užití), oproti tomu kondicionál slovesa *dodat* pouze ve 38 % performativních užití (27 ze 71). Adjektivum *rád* je tedy sice obvyklou součástí zkoumaných explicitních performativních formulí s kondicionálovými tvary sloves s významem konstatování a jeho vypuštění z konkrétních korpusových dokladů se často jeví jako rušivé, v materiálu pro každé z analyzovaných sloves se ovšem vždy zároveň vyskytly i doklady bez tohoto adjektiva – adjektivum *rád* proto považujeme pouze za fakultativní modifikaci zkoumaných explicitních performativních formulí, nikoli za jejich konstitutivní prvek.

Kromě těchto rysů svědčí o performativní platnosti konstrukcí s kondicionálovým tvarem probíraných sloves rovněž funkční blízkost těchto konstrukcí se základními performativními konstrukcemi obsahujícími indikativní formu. Ve výpovědích (172) až (179) je stávající kondicionálový tvar vždy možné nahradit tvarem indikativu přezenta vidového protějšku daného slovesa, aniž by bylo nutné upravovat formu vyjádření propozičního obsahu nebo blízký kontext (dílčí úpravy v bezprostřední blízkosti nahrazovaného slovesného tvaru související např. s postavením klitik nebo vypuštěním adjektiva *rád* jsou však v některých případech potřebné, srov. (174) a (174a)) a aniž by se tím v zásadě měnil význam celé výpovědi.

Při pohledu na dvojice (172) a (172a) až (179) a (179a) je však zřejmé, že k určité „ztrátě“ při takové substituci přece jen dochází: při použití explicitní performativní formule s tvarem 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného je propoziční obsah mluvčím uváděn méně asertivně než v případech, kdy je vyjádřen základní podobou těchto formulí, v jejichž řídicí klauzi vystupuje tvar indikativní. Rozdíl mezi základní podobou explicitních performativních formulí s indikativem a odpovídajícími formulí se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného tedy hodnotíme jako rozdíl v síle komunikační funkce výpovědi.

(172a) *Jako klad v své řadě uvádím plynulé začlenění se do pracovního procesu ...*

(173a) *Ještě dodávám, že tvorbou krevních sraženin jsme ohroženi takřka všichni.*

(174a) *Připomínám ti, žeš mi slíbil splnit každé moje přání.*

(175a) *Jen tak mimochodem poznamenávám, že svátku matek se zmocnil ekonomický běs.*

(176a) *...na závěr se zmiňuji o uplatnění betonu ...*

(177a) *V této souvislosti zmiňuji i nabídku zimních zahrad ...*

(178a) *Zdůrazňuji tedy, že jsem na svou současnou funkci hrdý ...*

(179a) *Ale při této příležitosti upozorňuji, že v našem století doplácíme právě na příliš tolerantní liberalismus ...*

Konečně se dostáváme ke ztvárnění propozičního obsahu v explicitních performativních formulích, v nichž vystupuje tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného probíraných sloves konstatování. Mezi doklady, které jsme pro každé sloveso získali z korpusu SYN2005 na základě dvou dotazů popsanych v posledním odstavci odd. 5.1.1, jsme nejprve identifikovali ty, v nichž je kondicionálový tvar použit performativně: u jednotlivých sloves se jedná o 57 až 95 % vyhledaných dokladů (srov. 2. a 3. sloupec tab. 5). V korpusových dokladech, v nichž jsme tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připsali performativní funkci, je propoziční obsah realizován v zásadě dvěma způsoby, závislou klauzí a substantivní konstrukcí. Pro každé ze zkoumaných sloves korpusový materiál doložil obě možnosti, i když v různém poměru (srov. tab. 6).

sloveso ¹³⁶	počet tvarů 1. os. sg. a pl. kond. (z toho tvarů sg.)	počet performativně užitých forem mezi tvarů v předchozím sloupci	počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. prez. (z toho tvarů sg.)	lemma vidového protějšku; počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. prez. (z toho tvarů sg.)
<i>uvést</i>	79 (70)	45 [57 %]	1 016 (314)	<i>uvádět</i> 1 045 (339)
<i>dodat</i>	120 (116)	71 [59 %]	157 (81)	<i>dodávat</i> 267 (159)
<i>připomenout</i>	61 (51)	55 [90 %]	316 (131)	<i>připomínat</i> 532 (321)
<i>poznamenat</i>	22 (19)	14 [64 %]	42 (42)	<i>poznamenávat</i> 38 (30)
<i>zmínit se</i>	21 (20)	20 [95 %]	<i>zmínit (se)</i> ¹³⁷ 327 (141)	<i>zmiňovat (se)</i> 155 (103)
<i>zmínit</i>	18 (18)	17 [94 %]	<i>zmínit (se)</i> 327 (141)	<i>zmiňovat (se)</i> 155 (103)
<i>zdůraznit</i>	64 (62)	60 [94 %]	82 (7)	<i>zdůrazňovat</i> 267 (205)
<i>upozornit</i>	85 (67)	71 [84 %]	131 (44)	<i>upozorňovat</i> 437 (240)

Tabulka 5: Kvantitativní údaje ke slovesům s významem konstatování, jejichž tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připisujeme performativní platnost (na základě korpusu SYN2005; slovesa seřazena podle lexikálního významu). Pro srovnání uvádíme vedle údajů pro tvary kondicionálu přítomného (sloupec 2 a 3) také údaje pro indikativní tvary jednotlivých sloves a jejich vidových protějšků: ve sloupci 4 je uveden počet tvarů 1. os. sg. a pl. indikativu prézenta příslušného slovesa, ve sloupci 5 lemma vidového protějšku zkoumaného slovesa a počet forem 1. os. sg. a pl. indikativu prézenta tohoto slovesa. Pro údaje ve sloupcích 4 a 5 jsme nezjišťovali, jaký podíl mají performativní tvary a jak často jde o užití neperformativní.

Závislou klauzí jako základním způsobem ztvárnění propozičního obsahu v explicitních performativních formulích je propoziční obsah realizován ve většině korpusových dokladů pro sloveso *dodat*, *připomenout*, *poznamenat*, *upozornit* a *zdůraznit*. Vyjádření propozičního obsahu substantivní konstrukcí oproti uvedené závislé klauzi převažuje v korpusovém materiálu pro sloveso *uvést* a *zmínit se* i *zmínit*. Jen okrajově je vlastní propoziční obsah u probíraných sloves ztvárňován jinak než závislou klauzí

¹³⁶ V této tabulce i v tab. 6 a v následujících komentářích nejsou slovesa řazena abecedně, ale podle lexikálního významu v pořadí uvedeném na začátku odd. 5.1.2 (nejprve *uvést* jako sloveso se širokým významem konstatování, pak slovesa, jimiž je informace uváděna jako okrajová, a slovesa, jimiž je informace podtrhována).

¹³⁷ Ve sloupci 4 a 5 jsou uvedeny stejné (souhrnné) údaje v řádku slovesa *zmínit se* i *zmínit*: dotazy popsány mi v odd. 3.3 jsme totiž našli jak kondicionálové tvary slovesa *zmínit se*, tak slovesa *zmínit* (pracujeme s nimi jako se dvěma slovesy – srov. Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008: 369); pro indikativní tvary těchto sloves a jejich vidových protějšků (sl. 4 a 5) jsme nalezené doklady netřídili na ty, které se vztahují ke slovesu *zmínit se* / *zmiňovat se* a které ke slovesu *zmínit* / *zmiňovat*.

nebo substantivní konstrukcí. Případy, kdy byl propoziční obsah vyjádřen asyndeticky připojenou klauzí (k níž v klauzi s performativním tvarem slovesa nebylo odkázáno) nebo kdy byl kondicionálový tvar slovesa vložen jako komentářová vsuvka do výpovědi ztvárňující propoziční obsah, se vyskytly v korpusových dokladech pro sloveso *dodat* a *zdůraznit*. Zastoupení jednotlivých způsobů ztvárnění propozičního obsahu v analyzovaném korpusovém materiálu je shrnuto v tab. 6, příkladové výpovědi jsou pro jednotlivé typy realizace propozičního obsahu uvedeny v komentářích k jednotlivým slovesům.

Pokud jde o vyjádření propozičního obsahu substantivní konstrukcí, řadíme sem nejen deverbativní nebo dějová substantiva jakožto nominalizovaná vyjádření slovesných dějů (srov. *začlenění se*, *uplatnění* a *nabídka* v příkladových výpovědích (172), (176) a (177)), ale také substantiva jiná, srov. př. (180) a (181). Jsme si vědomi toho, že zvláště substantiva jako *příklad* (dále např. *věc*, *záležitost*) vlastní propoziční obsah nevyjadřují, ve výpovědi však podle našich pozorování fungují jako odkaz k dalšímu kontextu (zpravidla jde o formálně samostatné výpovědi), který za vyjádření propozičního obsahu jistě považován být může, srov. příklady (181) a (182) (následující kontext uvádíme v jednotlivých příkladech v závorkách). Ačkoli by bylo užitečné rozlišovat případy s deverbativními a dějovými substantivy od případů s jinými substantivy, v tomto oddílu ani v dalších oddílech tak nepostupujeme.

(180) *Rád bych také zmínil dílo Alana Mooreheada The Villa Diana ...* (SYN2005)

(181) *Nyní bych uvedl malý příklad ze života. (Když mi bylo mezi šestnácti a sedmnácti lety, dostal jsem se ve svém literárním tápání pod dosti velký vliv surrealismu.)* (SYN2005)

(182) *...a jako důkaz bych zde uvedl několik věcí. (Za proé došlo k rozšíření demokratických institucí, které jsou vlastně vtělením všech těchto práv, a to v nejrůznějších kulturách. Dále je možno poukázat na pohyb ...)* (SYN2005)

Než se budeme věnovat každému ze zkoumaných sloves zvlášť, chceme se ještě krátce zastavit u lexikálního významu těchto sloves. Jak upozorňují Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 337), explicitní performativní formule se pro indikaci oznamovací komunikační funkce (podobně pro indikaci funkce tázací) užívají méně často než pro indikaci různých druhů výzev (srov. také Grepl – Karlík, 1998, 436). Ovšem ani mezi performativně užívanými slovesy mluvení s významem konstatování zřejmě probíráná slovesa nepatří mezi vysoce frekventovaná. Např. v dostupném seznamu sloves, která jsou k explicitní indikaci oznamovací komunikační funkce v češtině užívána (Hirschová, 1988, 26nn.), lze nalézt pouze nedokonavý protějšek jediného z probíraných sloves, totiž slovesa *upozornit*.¹³⁸

¹³⁸ Ve své dřívější práci Hirschová (1982) uvádí, že ze sloves mluvení vyjadřuje komunikační funkci pouze „specializovaná podskupina“ (př. *sdělovat*, *rozkazovat*, *blahopřát*; žádné ze sloves, která zkoumáme v tomto oddílu, uvedena nejsou), ostatní slovesa mluvení tuto funkci nesignalizují. Tento závěr se ovšem vztahuje k souvětým výpovědím, jejichž závislou větou je reprodukována přímá řeč (jedná se navíc o doklady z beletrie). Autorka v této souvislosti sama upozorňuje, že tento závěr proto může mít omezenou platnost.

způsob vyjádření propozičního obsahu:	závislou klauzí se spojkou <i>že</i>	závislou klauzí se spojkou <i>aby</i>	závislou klauzí s adverbem <i>jak</i>	substantivní konstrukcí	asyndeticky připojenou klauzí nebo klauzí, do níž je performativní tvar vložen jako vsuvka
sloveso:					
<i>uvést</i>	9	0	0	36	0
<i>dodát</i>	44	1	0	8	18
<i>připomenout</i>	31	1	0	23	0
<i>poznamenat</i>	13	0	0	1	0
<i>zmínit se</i>	1	0	2	17	0
<i>zmínit</i>	1	0	0	16	0
<i>zdůraznit</i>	40	0	0	17	3
<i>upozornit</i>	38	1	0	32	0

Tabulka 6: Způsob vyjádření propozičního obsahu v explicitních performativních formulích, v nichž jsou performativně užity tvary kondicionálu přítomného sloves konstatování.

Podobně mezi slovesy „výrazně performativními“ (jedná se o performativa zastoupená v seznamu 300 nejvíce frekventovaných českých sloves) uvádějí Daneš – Hlavsa a kol. (1987, 175) ze sloves s významem konstatování slovesa *tvrdit*, *prohlásit* a *přiznat*, ani jedno ze zkoumaných sloves se zde neobjevuje. Slovesa, kterými se v tomto oddílu zabýváme, zvláště sloveso *uvést* a slovesa s významem okrajového konstatování, jsou tedy z hlediska lexikálního významu spíše slabě performativní, forma kondicionálu jejich performativnost dále oslabuje. U probíraného slovesa *upozornit* (a zřejmě také *zdůraznit*) by jako u slovesa s výraznější performancí bylo možné uvažovat o tom, že forma kondicionálu je volena právě v případě potřeby jeho performativnost oslabit.

Komentář k jednotlivým slovesům:

- *uvést*

U tohoto slovesa se zabýváme jedinou lexíí, kterou Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 285) parafrázuje jako „říci, prohlásit, zapsat, zaznamenat“. Z hlediska valenčních vlastností této lexie je vlastní propoziční obsah, který při performativním užití probíraných sloves sledujeme, chápán jako obligatorní doplnění efekt. V korpusu SYN2005 jsme našli 79 dokladů obsahujících tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu slovesa *uvést* (u tohoto slovesa i u všech dalších se jedná o součet výsledků obou dotazů formulovaných pro dvě slovosledné varianty; dotazy jsme popsali v posledním odstavci odd. 5.1.1). Ruční analýzou tohoto materiálu jsme zjistili, že o tvar uvedené lexie v performativním užití se jedná ve 45 případech.¹³⁹ V těchto dokladech, které interpretujeme jako expli-

¹³⁹ Ve zbývajících 34 případech se buď jednalo o případy, kdy kondicionálový morfém nepatřil ke slovesu *uvést* (dotazu odpovídala např. vyznačená sekvence ve výpovědi „Cítím se nevinně, nemám, co <bych

citní performativní formule, je propoziční obsah ztvárněn buď závislou klauzí uvozenou spojkou *že* (9 případů z vyhovujících 45; př. (183)), nebo substantivem ve tvaru bezpředložkového akuzativu (36 případů ze 45; př. (172) uvedený na s. 95 a př. (184)).

Jak při vyjádření propozičního obsahu závislou klauzí, tak při jeho ztvárnění substantivem je sloveso *uvést* často doprovázeno fakultativním doplněním, nejčastěji s významem účelovým nebo s významem přirovnání. Toto doplnění je v povrchové podobě výpovědi realizováno jako příslovečné určení, př. *pro ilustraci, pro objasnění, jako příklad, jako protiargument*. V případě výpovědí, v nichž je propoziční obsah realizován akuzativním substantivem, však chceme upozornit na následující souvislost. Pokud se v těchto výpovědích příslovečné určení s významem přirovnání vyskytuje, bývá jádrem tohoto příslovečného určení substantivum typu *příklad, důvod* apod. a propoziční obsah je vyjádřen deverbativním nebo dějovým substantivem v akuzativu (př. (172) na s. 95 nebo př. (185)). Oproti tomu, pokud se v takových výpovědích toto příslovečné určení nevyskytuje, substantivum *příklad (důvod* apod.) má akuzativní formu a ve výpovědi slouží vlastně pouze jako odkaz k vlastnímu propozičnímu obsahu (tedy konkrétnímu příkladu, důvodu apod.), který je uveden v dalších, nejčastěji formálně samostatných výpovědích, př. (184).

(183) *K celé věci bych uvedl, že zásah na mne působil hrozným dojmem ...* (SYN2005)

(184) *Rád bych uvedl ještě jeden příklad.* (SYN2005)

(185) *Jako příklad bych uvedl materiálně-technické zásobování ...* (SYN2005)

- *říct*

O performativní funkci tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného jsme uvažovali rovněž u slovesa *říct* jako dalšího slovesa s významem obecného konstatování (vedle právě probraného *uvést*). Jak však podle našeho názoru ukazuje korpusový materiál,¹⁴⁰ u tohoto slovesa v kondicionálovém tvaru dochází k nezanedbatelnému sémantickému posunu. Ve výpovědích jako (186) a (187), kterými jsme se pro ověření potenciální performativní platnosti tohoto tvaru zabývali, totiž sloveso *říct* nevystupuje ve významu „povědět“ (jak lexii s odpovídajícím doplněním parafrázuji Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008, 227), ale spíše ve významu „domnívat se, odhadovat, myslet“ (srov. také Štícha, 2003, 96). Uvedené výpovědi tedy nelze chápat jako funkčně blízké expli-

dodal, „uvedl > při odchodu ze soudní síně ...“, nebo se jednalo o jinou lexii slovesa *uvést* (př. ze SYN2005: *Rád bych uvedl na pravou míru torzení uvedená Mgr. Ježkem ve výše zmíněném dopisu; ...to bych policii uvedl na svou stopu ...*), nebo se sice jednalo o příslušnou lexii, ale nebyla užita performativně. U dalších probíraných sloves byla situace obdobná, obdobnou poznámku už neuvádíme.

¹⁴⁰ V korpusu SYN2005 jsme našli 3 534 výpovědí obsahujících tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu slovesa *říct*, z nich jsme náhodně vybrali 100 výpovědí a ty ručně analyzovali. Stejně velký vzorek jsme ručně prošli také pro negovaný kondicionálový tvar tohoto slovesa (v tomto případě šlo o náhodný vzorek z nalezených 476 výpovědí).

citním performativním formulím s indikativní formou slovesa *říkat* (srov. (186a) a (187a)), ale spíše jako synonymní s výpověďmi (186b) a (187b).

Od slovesa *uvést*, jehož kondicionálovému tvaru performativní platnost přiznáváme (i od dalších sloves probíraných v tomto oddílu), se tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného slovesa *říct* liší také tím, že je běžně užíván v záporné podobě, srov. př. (188) a (189). I v těchto výpovědích sledujeme sémantický posun, který jsme popsali u tvaru kladného: *neřekl bych* zde vlastně znamená *nedomnívám se* (popř. *nemyslím*, *neodhaduji*). Kondicionálovému tvaru slovesa *říct* (v kladné ani v záporné podobě) tedy performativní platnost nepřipisujeme.

(186) „Slyšela jsem startovat auto, podle zvuku bych řekla, že to byl starší typ,“ *vypořádala poté ...* (SYN2005)

(186a) ...*říkám*, že to byl starší typ ...

(186b) ...*domnívám se*, že to byl starší typ ...

(187) *Muskalungu jsem jedl vlastně jenom jednou a řekl bych, že chutná líp než běžná štika.* (SYN2005)

(187a) ...*říkám*, že chutná líp než běžná štika ...

(187b) ...*domnívám se*, že chutná líp než běžná štika ...

(188) *Neřekl bych, že mu v hlavě trojčí, Kuději.* (SYN2005)

(189) (Z *filozofického kurzu nebyla, nikde jsem ji dřív neviděl.*) „*Neřekl bych, že se známe,*“ *řekl jsem jí.* (SYN2005)

- *dodat*

Zajímáme se zde o tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného lexie slovesa *dodat* s významem „dodatečně říct, podotknout, doplnit k řečenému“ (jedná se o jednu z pěti lexií, s nimiž Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008, 54, pro toto sloveso počítají). Vlastní propoziční obsah hraje ve výpovědích s touto lexií roli obligatorního valenčního doplnění efektu. Tento kondicionálový tvar vystupuje v performativní platnosti v 71 korpusových dokladech (ze 120 nalezených).

Vlastní propoziční obsah je při uvedeném užití nejčastěji realizován závislou klauzí uvozenou spojkou *že* (ve 44 případech z vyhovujících 71; př. (190)). V jediném případě mělo toto doplnění podobu závislé klauze uvozené spojkou *aby* (př. (191)). Méně často je propoziční obsah vyjádřen v asyndeticky připojené klauzi nebo je kondicionálový tvar slovesa do výpovědi vyjadřující propoziční obsah vložen jako vsuvka (v 18 případech ze 71; př. (192) a (193)). Jen zřídka je pak propoziční obsah při performativním užití slovesa *dodat* vyjádřen substantivem ve tvaru bezpředložkového akuzativu (8 případů ze 71). V takových případech se vždy jedná o substantivum s abstraktním významem (popř. *zájmeno*), které chápeme jako odkaz k dalšímu kontextu, př. (194) a (195).

Tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného slovesa *dodat* se v češtině užívá rovněž v ustálené souvětne konstrukci sestávající z řídicí klauze, jejímž centrem

je záporný tvar slovesa *mít* nebo *vědět*, a závislé klauze obsahující analyzovaný kondicionálový tvar (28 případů z nalezených 120), př. (196), (197) a (198). O performativní užití kondicionálové formy se však v těchto případech nejedná. Kondicionálu slovesa *dodat* tu nekonkuruje indikativní tvar, ale vyjádření s infinitivem (srov. (196a)).

- (190) *Já bych ještě dodal, že čím je pravda pravdivější, tím zmrzačenější se nám jeví.* (SYN2005)
- (191) *K úvodní části dopisu ...bych rád ještě dodal, aby se nikdo nedivil, že ve výčtu členů mé rodiny není zmíněna má žena.* (SYN2005)
- (192) *A nyní bych ještě rád dodal: v boji s překážkami na mystické a jógické cestě nepočítejme s boží pomocí...* (SYN2005)
- (193) *Ale to, co se nám – dodal bych – určitě nedaří, je poznání, jak právě soukromé vlastnictví a podnikání svou mocí a vlivem utváří mravní řád k obrazu svému.* (SYN2005)
- (194) *Rád bych dodal ještě jednu věc: když Ústavní soud projednával žádost ...* (SYN2005)
- (195) *Rád bych něco dodal k reportáži z nedávného komunistického sjezdu ... (Speciálně mi jde o zdravici, kterou ze sjezdové tribuny pronesl čestný host ...)* (SYN2005)
- (196) *Nemám, co bych dodal.* (SYN2005)
- (196a) *Nemám, co dodat.*
- (197) *Nevím nic, co bych ještě dodal.* (SYN2005)
- (198) *...nemáme, co bychom dodali nového ...* (SYN2005)

- *připomenout, poznamenat*

U slovesa *připomenout* nás zajímají významy, které Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 208) zaznamenávají jako dvě lexie: „upomenout někoho, aby něco udělal“ a „podotknout, upozornit na něco“. Vlastní propoziční obsah vystupuje ve valenčním rámci obou lexií jako obligatorní doplnění patiens. Rovněž u slovesa *poznamenat* je význam, kterým se chceme zabývat, zachycen jako dvě lexie: „prohodit, podotknout“ a „zapsat“ (Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008, 174). Vlastní propoziční obsah hraje ve výpovědích s těmito lexemi roli obligatorního valenčního doplnění efektu. Z 61 dokladů obsahujících tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu slovesa *připomenout*, které jsme našli v korpusu SYN2005, byly v 55 případech popsány lexie užity performativně. V případě slovesa *poznamenat* se o performativní užití kondicionálového tvaru uvedených lexií jednalo ve 14 případech z nalezených 22.

Při performativním užití obou sloves byl propoziční obsah častěji vyjádřen formou závislé klauze uvozené spojkou *že*, méně často substantivem v bezpředložkovém akuzativu. Pokud jde o poměr těchto dvou forem, u slovesa *připomenout* se z 55 vyhovujících výpovědí ve 32 případech objevuje závislá klauze (vždy uvozená spojkou *že* kromě jediného případu se spojkou *aby*) (srov. př. (174) na s. 96 a př. (199)), ve 23 případech akuzativní substantivum – vystupují zde jed-

nak substantiva s obecným významem (př. *skutečnost, několik bodů, jednu důležitou věc*; srov. (200)), jednak substantiva s významem konkrétnějším (př. *sbírku, Váš slib, úzkou spolupráci, jeho osobnost*; srov. (201)).

U slovesa *poznámenat* je ve 13 ze 14 výpovědí s performativně užitou slovesnou formou propoziční obsah vyjádřen závislou klauzí se spojkou *že*, v jediném případě akuzativním tvarem substantiva; srov. př. (175) na s. 96 a př. (202).

(199) *Rádi bychom však připomněli rodičům, aby byli na své děti opatrní ...* (SYN2005)

(200) *Rád bych však připomněl dva body, které jsem tehdy nevyjádřil dostatečně důrazně ...* (SYN2005)

(201) *Připomněl bych např. sbírku na konto Míša ...* (SYN2005)

(202) *Jako bývalý námořník bych k článku rád poznámenal několik věcí.* (SYN2005)

- *zmínit se, zmínit*

Dotazy, jejichž podobu jsme popsali v odd. 5.1.1, jsme našli jak kondicionálové tvary slovesa *zmínit se*, tak slovesa *zmínit*, Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 369) zpracovávají tato slovesa jako dvě samostatná slovníková hesla.¹⁴¹ V každém z těchto hesel se počítá s jediným významem: u slovesa *zmínit se* je parafrázován jako „letmo říct, podotknout“, u *zmínit* jako „poznámenat, podotknout“. U obou sloves je vlastní propoziční obsah chápán jako obligatorní valenční doplnění patiens. V materiálu nalezeném v korpusu SYN2005 jsou obě slovesa zastoupena celkem vyrovnaně: z 39 nalezených dokladů se ve 21 případech jednalo o kondicionálový tvar slovesa *zmínit se* a v 18 případech o kondicionálový tvar slovesa *zmínit*. O performativní užití se přitom u každého z těchto sloves nejednalo vždy pouze v jediném případě – pracovali jsme tedy s 20 doklady performativního užití kondicionálového tvaru pro sloveso *zmínit se* a se 17 doklady pro sloveso *zmínit*.

U obou sloves je vlastní propoziční obsah ve většině případů vyjádřen substantivní konstrukcí. U slovesa *zmínit se* je v 17 případech z relevantních 20 propoziční obsah vyjádřen substantivem ve formě *o*+lokál (srov. př. (176) na s. 96), ve třech případech pak závislou klauzí – v jednom z nich je uvozena korelativním spojením *o tom, že*, v dalších dvou zájmeným adverbiem *jak* (př. (203) a (204)). U slovesa *zmínit* je v 16 případech (z vyhovujících 17) vlastní propoziční obsah ztvárněn bezpředložkovým akuzativem (srov. př. (177) na s. 96 a př. (205)), pouze v jediném případě závislou klauzí uvozenou spojkou *že* (př. (206)).

(203) *Zmínili bychom se ještě o tom, že všichni jsme měli rádi kratičké chvílky mezi operacemi ...* (SYN2005)

(204) *Na tomto místě bych se rád zmínil, jak mne zarazilo ...* (SYN2005)

(205) *Dále bych zmínil následující příklady: ...* (SYN2005)

¹⁴¹ Filipec a kol. (2005, 572) uvádějí pouze reflexivní *zmínit se*, nereflexivní podoba tohoto slovesa zde uvedena není.

(206) *Rád bych zmínil, že jsme se také věnovali na základě ankety hodnocení institucí v době povodní.* (SYN2005)

- *zdůraznit*

U dalšího z probíraných sloves konstatování, slovesa *zdůraznit*, je ve valenčním slovníku zachycen jediný význam parafrázovaný jako „důrazně vyjádřit, klást důraz, vytknout“ (Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008, 363). Doplnění odpovídající sledovanému propozičnímu obsahu je ve valenčním rámci zachyceno jako obligatorní doplnění patiens. Performativní platnost má kondicionálový tvar tohoto slovesa v 60 ze 64 dokladů nalezených v korpusu SYN2005. Propoziční obsah je při performativním užití kondicionálové formy slovesa *zdůraznit* ve 40 z 60 relevantních dokladů realizován závislou klauzí uvozenou spojkou *že* (srov. př. (178) na s. 96). V 17 případech (z 60) je propoziční obsah vyjádřen substantivem v bezpředložkovém akuzativu – uplatňují se zde jak substantiva s konkrétním významem (př. (207)), tak substantiva s významem obecným (vlastní propoziční obsah následuje v dalším kontextu; př. (208)). Kromě toho byl ve třech dokladech performativně užitý kondicionálový tvar vložen jako vsuvka do výpovědi, v níž byl ztvárněn propoziční obsah, př. (209).

(207) *V této souvislosti bych zdůraznil omezení sladkostí a živočišných tuků ...* (SYN2005)

(208) *Rád bych ale předem zdůraznil jednu věc. (Tato reportáž není v žádném případě myšlena jako útok ...)* (SYN2005)

(209) *Můj soukromý názor je, že voda byla tak obrovská, že to metro tak, jak je postaveno – to bych rád zdůraznil – ochránit nešlo.* (SYN2005)

- *upozornit*

U slovesa *upozornit* počítají Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 278) s jedinou lexíí („upomenout“). Vlastní propoziční obsah je chápán jako obligatorní doplnění patiens. V korpusu SYN2005 jsme našli 85 dokladů s tvarem 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu tohoto slovesa, z toho v 71 případech byl tento tvar užit performativně.

Propoziční obsah byl při performativním užití kondicionálového tvaru slovesa *upozornit* ve 39 případech (z relevantních 71) ztvárněn závislou klauzí: ve 38 případech byla tato klauze uvozena spojkou *že* (př. (179) na s. 96) a v jednom případě spojkou *aby*, př. (210). Ve 32 výpovědích (ze 71) byl propoziční obsah realizován substantivem v akuzativním tvaru s přeložkou *na*. Vystupují zde opět jak substantiva s významem specifickým, tak substantiva (popř. zájmena, číslovky) s širokým významem, př. (211) a (212).

(210) *Rád bych Vás upozornil, abyste tomuto pozvání pana prezidenta nepřisuzoval význam politický ...* (SYN2005)

(211) *Rád bych jen upozornil na symbolickou váhu rodinných obřadů ...* (SYN2005)

(212) *Snad jen na jedno bych Tě upozornil (Ztrácíš často zřetel, že je to vypravováno pro děti ...)* (SYN2005)

5.1.3 Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí některých typů výzvy

V tomto oddílu se budeme zabývat formami 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného sloves *doporučit*, *doporučovat*, *navrhnout*, *navrhovat*, *poradit*, *radit* a *nabídnout*. Ke slovesům analyzovaným v předchozím oddílu mají tato slovesa blízko svým lexikálním významem: většina z nich je alespoň v některém ze svých významů řazena ke slovesům mluvení.¹⁴² Zatímco však v předchozím oddílu šlo o slovesa mluvení s významem konstatování, slovesa tohoto oddílu vyjadřují doporučení, návrh, radu nebo nabídku, kterou mluvčí předkládá svému komunikačnímu partnerovi.¹⁴³

Zaměříme-li se na vidovou charakteristiku sloves probíraných v tomto oddílu, s výjimkou dokonavého slovesa *nabídnout*, u jehož nedokonavého protějšku nelze tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připisovat performativní platnost, se na výstavbě explicitních performativních formulí podílejí kondicionálové tvary jak dokonavých podob těchto sloves, tak i jejich podob nedokonavých (*doporučil bych / doporučoval bych*, *navrhl bych / navrhoval bych*, *poradil bych vám / radil bych*).

Abychom ukázali, že v souvislosti s uvedenými kondicionálovými formami o performativnosti hovoříme oprávněně, aplikujeme na výpovědi obsahující tyto formy kritéria, kterými se performativně užitá formy českých sloves podle probíraných koncepcí vyznačují:

1. možnost doplnění částice *tímto* do příslušné výpovědi,
2. zpravidla nemožnost slovesný tvar negovat,
3. nemožnost modifikace jistotně modalitním výrazem typu *patrně*, *asi*,
4. možnost rozvíti závislou klauzuli se spojkami *že* nebo *aby*, nikoli jinými spojovacími výrazy.

Kromě těchto čtyř rysů popsaných podrobněji v předchozím oddílu a dalších dvou rysů, které kvůli jejich problematičnosti nepoužíváme (srov. odd. 5.1.2), uvádějí Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 316n.) pro performativně užitá slovesa indikující nějaký typ výzvy ještě další rys:

¹⁴² U sloves *doporučit / doporučovat*, *navrhnout / navrhovat*, *poradit* a *radit* identifikují Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 58, 119, 164, 214) vždy dvě lexie, ke slovesům mluvení řadí první z nich (v této práci se budeme zabývat oběma lexemi sloves *doporučit / doporučovat*, u sloves *navrhnout / navrhovat*, *poradit* a *radit* právě pouze první lexí). Sloveso *nabídnout*, které do tohoto oddílu řadíme spíše okrajově, tito autoři považují za sloveso výměny.

¹⁴³ O nabídce v této práci a v tomto odstavci zvlášť hovoříme pro jednoduchost jako o jednom typu výzvy, ačkoli např. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 349) nabídku jako typ výzvové / žádací komunikační funkce nechápu (nabídku popisují v rámci komunikačních funkcí námitky, nesouhlasu, protestu, ohrazení a odmítnutí jako funkcí výpovědi, jimiž mluvčí reaguje na nějaký názor, návrh apod.). Oproti tomu Hirschová (1988, 69nn.) řadí sloveso *nabízet* mezi performativa „závazkově direktivní“.

7. tyto slovesné formy lze při performativním užití spojit s imperativní výpovědí (*Poroučím ti, odejdi!*), při neperformativním užití nikoli (srov. *Poručil jsem ti, odejdi!*).

Tento rys ovšem rovněž nebudeme využívat, spojení neperformativního tvaru s imperativní výpovědí totiž na rozdíl od Daneše – Hlavsy – Grepla a kol. (1987, 317) jako nepřijatelné nehodnotíme.

Rysy 1 až 4 ověřujeme (obdobně jako v odd. 5.1.2) na výpovědích z korpusu SYN2005, propoziční obsah je v jednotlivých výpovědích realizován tak, jak je to u kondicionálové formy daného slovesa nejčastější, srov. př. (213) až (219):

- (213) *Doporučila bych radu s odborníkem.* (SYN2005)
 (214) *Doporučoval bych zavést v naší domácnosti jistá úsporná opatření.* (SYN2005)
 (215) *Protože Ditě a Oskarovi skončilo stavební spoření, navrhl bych kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření.* (SYN2005)
 (216) *Já bych proto navrhoval, abychom ho na hradě udělali správcem.* (SYN2005)
 (217) *Ostatním bych ještě poradila, aby neměli obavy z procesu schvalování vlastních modelů Českou národní bankou ...* (SYN2005)
 (218) *Nechci a nemám právo vás zdržovat, ale radil bych vám, abyste počkal do zítřka ...* (SYN2005)
 (219) *Konkrétně bych vám rád¹⁴⁴ nabídl svůj politický vliv výměnou za vaše znalosti ...* (SYN2005)

Rys 1 splňují všechny výpovědi (213) až (219) – do všech těchto výpovědí je možno doplnit slovo *tímto*. Rys 2 není splněn v případě sloves *doporučovat* a *radit* – s těmito výjimkami však počítají všechny probírané práce (srov. např. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 316); o performativním užití záporné kondicionálové formy je možné uvažovat také u slovesa *doporučit*. Jistotně modalitní výraz typu *patrně, asi* není možné doplnit ani do jedné z uvedených výpovědí, výpovědi (213) až (219) tedy vyhovují i rysu 3. Za splněný lze považovat i rys 4: propoziční obsah je formou závislé klauze alespoň v jednom případě z analyzovaných korpusových dokladů vyjádřen u každého ze sloves, vždy se jedná o závislou klauzi uvozenou spojkou *aby* nebo *že*. Pouze v jediném případě u slovesa *doporučit* a ve dvou případech u slovesa *poradit* se objevila závislá klauze uvozená spojkou *ať* – z hlediska těchto sloves a především z hlediska celé skupiny zkoumaných sloves se jedná o případy okrajové. Rysy 1 až 4 tedy považujeme za platné i pro tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného sloves *doporučit*, *doporučovat*, *navrhnout*, *navrhovat*, *poradit*, *radit* a *nabídnout*.

¹⁴⁴ V korpusovém materiálu pro slovesa s výzvoými významy jsme se s adjektivem *rád* setkali jen zřídka. Kondicionálový tvar sloves *doporučovat*, *navrhovat* a *radit* nebyl při performativním užití doprovázen tímto adjektivem ani jednou, kondicionál slovesa *doporučit* čtyřikrát (tedy ve 3 % performativních užití tohoto tvaru), kondicionál slovesa *poradit* v jediném případě (13 % performativních užití), kondicionál slovesa *navrhnout* třikrát (16 % performativních užití), nejčastěji se pak vyskytlo s kondicionálem slovesa *nabídnout* (12 případů, tj. ve 39 % performativních užití). Vidíme zde korelaci s vidovou charakteristikou jednotlivých sloves: adjektivum *rád* doprovází performativně užitě tvary pouze sloves dokonavých.

Performativní platnost tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného uvedených sloves vedle prověřovaných rysů dále dokládá také funkční podobnost mezi konstrukcemi s těmito formami a odpovídajícími explicitními performativními formulami obsahujícími základní indikativní tvar. Tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného lze ve výpovědích (213) až (219) nahradit odpovídajícím tvarem indikativu prézenta, u dokonavých sloves přítom musí jít o indikativní tvar nedokonavého protějšku (srov. (213a) až (219a)). Při takové substituci není podle našeho názoru třeba upravovat ani vyjádření propozičního obsahu, ani blízký kontext, význam celé výpovědi se v zásadě nemění. K jistému posunu však – stejně jako při provádění uvažované substituce u výpovědi v odd. 5.1.2 – dochází z hlediska síly komunikační funkce. Užití kondicionálové formy uvedených sloves v explicitních performativních formulích namísto základní formy indikativní interpretujeme jako oslabení ztvárňované komunikační funkce, u sloves tohoto oddílu tedy jako oslabení direktivnosti, s níž mluvčí své doporučení, návrh, radu nebo nabídku předkládá.

(213a) *Doporučuji poradu s odborníkem.*

(214a) *Doporučuji zavést v naší domácnosti jistá úsporná opatření.*

(215a) *...navrhuji kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření.*

(216a) *Já proto navrhuji, abychom ho na hradě udělali správcem.*

(217a) *Ostatním ještě radím, aby neměli obavy ...*

(218a) *...radím vám, abyste počkal do zítřka ...*

(219a) *Konkrétně vám nabízím svůj politický vliv výměnou za vaše znalosti ...*

U sloves *doporučit*, *doporučovat* a *radit* se v explicitních performativních formulích vedle kladného tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného uplatňuje i odpovídající záporný tvar. Užitím explicitních performativních formulí se záporným kondicionálovým tvarem těchto sloves (tedy např. *nedoporučil bych / nedoporučoval bych / neradil bych ti, aby ...*) mluvčí doporučuje či radí adresátovi, co nemá dělat. V korpusu SYN2005 jsme pro sloveso *doporučit* našli pouze sedm performativních záporných kondicionálových tvarů oproti 118 kladným tvarům s performativní interpretací, u slovesa *doporučovat* byl poměr performativních záporných a kladných tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného 37:98, u slovesa *radit* pak 42:69. Stojí za pozornost, že v případě záporných podob sloves *doporučit* a *radit* počet tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného dokonce převyšuje počet tvarů 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta (*neradil bych ti, aby ...* se tedy užívá častěji než *neradím ti, aby ...*), u kladných podob všech sloves analyzovaných v tomto oddílu se s převahou kondicionálových tvarů nad tvary indikativními setkáváme pouze u slovesa *doporučit* (srov. sloupec 3 a 4 v tab. 7), u sloves s významem konstatování analyzovaných v odd. 5.1.2 ani v jednom případě (srov. sloupec 3 a 4 v tab. 5). U performativní platnosti záporných tvarů se zastavíme v komentářích k jednotlivým slovesům (v rámci komentáře ke kladné podobě). O záporných tvarech těchto sloves hovoříme dále v této práci pro jednoduchost jako o tvarech sloves *nedoporučit*, *nedoporučovat* a *neradit*.

5.1 KONDICIONÁL PŘÍTOMNÝ V EXPLICITNÍCH PERFORMATIVNÍCH FORMULÍCH

sloveso	počet tvarů 1. os. sg. a pl. kond. (z toho tvarů sg.)	počet performativně užitých forem mezi tvary v předchozím sloupci	počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. prez./ fut. (z toho tvarů sg.)	lemma vidového protějšku; počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. prez./fut. (z toho tvarů sg.) ¹⁴⁵
<i>doporučit</i>	123 (115)	118 [96 %]	56 (27)	
<i>nedoporučit</i>	10 (8)	7 [70 %]	4 (4)	
<i>doporučovat</i>	99 (94)	98 [99 %]	1 512 (737)	
<i>nedoporučovat</i>	37 (35)	37 [100 %]	170 (105)	
<i>navrhnout</i>	42 (36)	19 [45 %]	111 (77)	
<i>navrhovat</i>	40 (37)	38 [95 %]	615 (456)	
<i>poradit</i>	24 (3)	8 [33 %]	283 (125)	
<i>radit</i>	75 (71)	69 [92 %]	330 (249)	
<i>neradit</i>	42 (42)	42 [100 %]	33 (28)	
<i>nabídnout</i>	48 (38)	31 [65 %]	274 (74)	<i>nabízet</i> 850 (239)

Tabulka 7: Kvantitativní údaje ke slovesům s významem výzvy, jejichž tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připisujeme performativní platnost (na základě korpusu SYN2005). Pro srovnání uvádíme vedle údajů pro tvary kondicionálu přítomného (sloupec 2 a 3) také údaje pro indikativní tvary jednotlivých sloves (sloupec 4) a jejich vidových protějšků (sloupec 5). Pro údaje ve sloupcích 4 a 5 jsme podíl performativních forem nezjišťovali.

Při analýze korpusového materiálu s tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného sloves s výzvoými významy jsme postupovali stejně jako u sloves s významem konstatování (srov. odd. 5.1.2). Mezi vyhledanými doklady jsme nejprve identifikovali ty, v nichž lze sledovanému tvaru připsat performativní platnost: jako explicitní performativní formule bylo možné interpretovat pouze 33 % dokladů nalezených pro sloveso *poradit*, u slovesa *doporučit* se oproti tomu jednalo o 96 % dokladů a u slovesa *doporučovat* o 99 % dokladů, u tvarů sloves *nedoporučovat* a *neradit* jsme performativní platnost připsali dokonce všem nalezeným dokladům, srov. tab. 7 (sloupec 2 a 3).

Vlastní propoziční obsah výzvoých výpovědí je při performativní platnosti tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného probíraných sloves vyjádřen závislou klauzí, substantivem v akuzativu nebo infinitivní konstrukcí. První možnost je v analyzovaném korpusovém doložena u všech probíraných sloves, druhá možnost u všech sloves s výjimkou slovesa *poradit*, infinitivní realizace propozičního obsahu u sloves *doporučit*, *doporučovat*, *navrhovat* a *radit*. Vyjádření propozičního obsahu formou závislé klauze převažuje nad ostatními realizacemi pouze u sloves *navrhovat*, *poradit* a *radit*, forma akuzativního substantiva dominuje u sloves *doporučit*, *navrhnout* a *nabídnout*, infinitiv jedině u slovesa *doporučovat*. Kromě uvedených tří způsobů je propoziční obsah

¹⁴⁵ Pátý sloupec je vyplněn pouze u slovesa *nabídnout*. Vidovým protějšků sloves *doporučit* / *nedoporučit*, *navrhnout* a *poradit* (resp. *doporučovat* / *nedoporučovat*, *navrhovat* a *radit*) jsou věnovány zvláštní řádky. Vidový protějšek slovesa *neradit* neuvádíme proto, že u jeho indikativního tvaru nelze uvažovat o performativním užití.

způsob vyjádření propozičního obsahu:	závislou klauzí se spojkou <i>aby</i>	závislou klauzí se spojkou <i>že</i>	závislou klauzí se spojkou <i>ať</i>	substantivní konstrukcí	infinitivní konstrukcí	asyndeticky připojenou klauzí
sloveso:						
<i>doporučit</i>	27	0	1	62	26	2
<i>nedoporučit</i>	0	0	0	5	2	0
<i>doporučovat</i>	18	0	0	37	43	0
<i>nedoporučovat</i>	6	0	0	22	9	0
<i>navrhnout</i>	6	0	0	13	0	0
<i>navrhovat</i>	16	2	0	9	11	0
<i>poradit</i>	4	0	2	0	2	0
<i>radit</i>	43	0	0	9	16	1
<i>neradit</i>	5	0	0	27	10	0
<i>nabídnout</i>	0	1	0	30	0	0

Tabulka 8: Způsob vyjádření propozičního obsahu v explicitních performativních formulích, v nichž jsou performativně užity tvary kondicionálu přítomného sloves s výzvodnými významy.

v analyzovaných výpovědích vyjádřen také asyndeticky připojenou klauzí – jedná se o jeden případ u slovesa *radit* a o dva případy u slovesa *doporučit*. Způsoby vyjádření propozičního způsobu u jednotlivých sloves jsou shrnuty v tab. 8, podrobnější analýzu uvádíme níže v komentářích k jednotlivým slovesům.

Mezi vyjádření propozičního obsahu substantivem opět počítáme jak případy s deverbativními nebo dějovými substantivy (př. *investování do našich fondů*, *porada s odborníkem*, *návštěva hlavního města* nebo *procházka po březích Havelu*), ale také případy se substantivy jinými, srov. př. (220), (221), (222) a (223). Nejen uvedené příklady, ale i další korpusové doklady by ovšem bylo možné chápat jako výpovědi s elidovaným infinitivem a počítat je mezi případy, kdy je propoziční obsah vyjádřen infinitivní konstrukcí, srov. (220a), (221a), (222a) a (223a). Takto ale nepostupujeme a v komentářích k jednotlivým slovesům uvedené doklady řadíme k případům substantivní realizace propozičního obsahu.

(220) ...*doporučoval bych vám výšku třiatřicet tisíc stop.* (SYN2005)

(220a) ...*doporučoval bych vám dosáhnout výšku třiatřicet tisíc stop.*

(221) *Kvůli vaší poloze bychom doporučovali i polštinu.* (SYN2005)

(221a) *Kvůli vaší poloze bychom doporučovali učit se i polštinu.*

(222) ...*já bych pro sušení obuvi navrhoval jinou metodu ...* (SYN2005)

(222a) ...*já bych pro sušení obuvi navrhoval použít jinou metodu ...*

(223) *Dnes bych doporučil mořského okouna ...* (SYN2005)

(223a) *Dnes bych doporučil dát si mořského okouna ...*

Na rozdíl od sloves konstatování, jejichž kondicionálovým tvarům v performativním užítí jsme se věnovali v předchozím oddílu, patří slovesa probíraná v tomto

oddílu z hlediska performativ užívaných pro indikaci příslušné komunikační funkce (zde funkce výzvy) ke slovesům centrálním. Svým lexikálním významem přímo označují typ výzvy, která je při performativním užití jejich tvaru jazykově realizována. Všechna probíraná slovesa (v případě dokonavých pak jejich nedokonavé protějšky) nalezneme i mezi performativy, která probírá Hirschová (1988, 45nn.): slovesa *doporučovat*, *navrhovat*, *radit* jsou řazena mezi „predikátory direktivní“, sloveso *nabízet* mezi „predikátory závazkově direktivní“.

Analyzovaná slovesa, přinejmenším v případě lexií, kterými se v souvislosti s performativním užitím kondicionálové formy zabýváme, mají obdobné valenční vlastnosti. Valenční charakteristiky, které jsou pro naši analýzu relevantní, tedy uvedeme pro všechna probíraná slovesa (pro jejich probírané lexie) souhrnně, nikoli v rámci komentářů k jednotlivým slovesům. Propoziční obsah, jehož formální realizace nás při performativním užití kondicionálových tvarů probíraných sloves zajímá, je z valenčního hlediska u všech těchto sloves chápán jako obligatorní doplnění patiens. Další obligatorní součástí valenčního rámce těchto sloves je samozřejmě agens, u některých z nich pak rovněž adresát – toto doplnění vlastně odpovídá komunikačnímu partnerovi, jemuž mluvčí (jako agens) své doporučení, návrh, radu nebo nabídku adresuje. Adresát je jako obligatorní doplnění uveden u sloves *poradit*, *radit* a *nabídnout*, u sloves *doporučit* a *doporučovat* pak vždy u jedné ze dvou lexií, jimiž se zde zabýváme. U druhé lexie těchto sloves a u sloves *navrhnout* a *navrhovat* je adresát chápán jako doplnění fakultativní.

Komentář k jednotlivým slovesům:

- *doporučit*, *doporučovat*; *nedoporučit*, *nedoporučovat*

U slovesa *doporučit* i *doporučovat* rozlišují Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 58) dvě lexie: první z nich parafrázuje jako „navrhovat / navrhnout“, druhou jako „posuzovat kladně / posoudit kladně“. V tomto oddílu se budeme pro obě slovesa zabývat oběma lexemi, ovšem aniž bychom je u jednotlivých sloves rozlišovali.¹⁴⁶ V korpusu SYN2005 jsme našli 123 dokladů s tvarem 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu slovesa *doporučit*, pro sloveso *doporučovat* 99 dokladů obsahujících příslušnou formu. Ruční analýzou jsme zjistili, že kondicionálový tvar slovesa *doporučit* je performativně užit ve 118 případech z nalezených 123, u slovesa *doporučovat* v 98 z nalezených 99 výpovědí.

Vlastní propoziční obsah výpovědi, tedy vlastní doporučení mluvčího, byl při performativním užití tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného slovesa *doporučit* nejčastěji realizován substantivem ve tvaru akuzativu (v 62 případech z relevantních 118; př. (224) a (225)), ve 28 případech závislou klauzí (z toho ve 27 případech byla tato klauze uvozena spojkou *aby*, v jediném případě spojkou *ať*; př. (226) a (227)) a ve 26 případech infinitivem (př. (228)). Kromě toho bylo

¹⁴⁶ V některých případech si zařazením příslušného dokladu k jedné z lexií nejsme jisti (srov. př. (225)), pro naše účely toto rozlišení navíc není nezbytné.

doporučení ve dvou výpovědích vyjádřeno formou asyndeticky připojené klauze, př. (229).

Záporná podoba tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného slovesa *doporučit* je z hlediska performance okrajová. O performativním užití je možné uvažovat u pouhých sedmi dokladů z korpusu SYN2005 (v tomto korpusu bylo pro uvedenou formu nalezeno jen deset dokladů, u tří z nich se o performativní užití jistě nejedná). V pěti případech se tato forma pojí se substantivem v akuzativním tvaru, ve dvou případech s infinitivní konstrukcí; srov. př. (230) a (231). Kladná kondicionálová forma slovesa *doporučovat* ve výpovědích, které interpretujeme jako explicitní performativní formule, byla v korpusovém materiálu nejčastěji doplněna infinitivem (43 případů z relevantních 98; srov. př. (214) na s. 107), potom substantivem v akuzativu (37 případů z 98; srov. (232) a (233)) a nejméně často závislou klauzí uvozenou spojkou *aby* (18 případů z 98; př. (234)). Pro sloveso *doporučovat* jsme v korpusu SYN2005 našli 37 dokladů se záporným tvarem 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu, ve všech je tento tvar podle našeho názoru použit performativně. Také pro záporný tvar je v korpusovém materiálu vlastní propoziční obsah výpovědi realizován všemi třemi typy konstrukcí: nejčastěji se vyskytlo substantivum nebo zájmeno v akuzativním tvaru (22 případů, př. (235)), devětkrát infinitivní konstrukce (srov. (236)) a šestkrát závislá klauze uvozená spojkou *aby* (př. (237)).

- (224) *Při současné ceně bych však doporučil jen držení akcií a eventuální nákup bych odložil ...* (SYN2005)
- (225) *Vřele bych Vám doporučil nové Neumannovy básně ...* (SYN2005)
- (226) *Jako kamarád bych ti doporučil, abys jim to řekl.* (SYN2005)
- (227) *Ale pro jistotu bych jim doporučila, ať se věci zabývají v gumových rukavičkách.* (SYN2005)
- (228) *Pro řešení celé situace bych vám doporučila se v prvé řadě obrátit na příslušný orgán státní správy ...* (SYN2005)
- (229) *...ale já bych ti spíš doporučil: buď si třeba i nevěrný, ale všeho s mírou.* (SYN2005)
- (230) *(Má nasazenou léčbu a tu mu doma v žádném případě nemůžete poskytnout.) A převoz bych nedoporučila.* (SYN2005)
- (231) *Podle zkušeností v zastupitelstvu města Brna bych nedoporučil volit Jarmilu Horovou.* (SYN2005)
- (232) *Evropské centrální bance bych doporučoval různé zmírnění úrokových sazeb ...* (SYN2005)
- (233) *Musíte si dát pár sklenek vína a po nich bych vám doporučoval časnou večeři a spánek.* (SYN2005)
- (234) *Jako váš přítel, Roscoe, bych vám doporučoval, abyste si vzal advokáta.* (SYN2005)
- (235) *Osobně bych tento produkt nedoporučoval.* (SYN2005)
- (236) *Malé dítě bych nedoporučoval nikdy nechávat se psem samotné, protože pes dítě nebere jako autoritu ...* (SYN2005)

(237) *Rozhodně bych vám nedoporučoval, abyste se tady něčeho dotýkala, Rito Sergejevno.* (SYN2005)

- *navrhnout, navrhovat*

Rovněž u sloves *navrhnout* a *navrhovat* počítají Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 119) se dvěma lexemi: „vytvářet návrh, předkládat návrh / vytvořit návrh, předložit návrh“ a „prosazovat někoho do nějaké funkce / prosadit někoho do nějaké funkce“. V korpusovém materiálu, který jsme analyzovali, byla v performativní platnosti u obou sloves použita pouze první lexie, jejich druhou lexii se zde proto zabývat nebudeme. Performativní platnost připisujeme 19 dokladům ze 42, které byly v korpusu SYN2005 nalezeny pro sloveso *navrhnout* (příčestí jsme hledali v podobě *navrhl* i *navrhnul*), u slovesa *navrhovat* pak performativní užití přisuzujeme kondicionálové formě ve 38 dokladech z nalezených 40.

Při performativním užití kondicionálového tvaru slovesa *navrhnout* byl propoziční obsah, tedy vlastní návrh mluvčího, vyjádřen akuzativním substantivem (13 případů z relevantních 19; srov. př. (215) na s. 107 a př. (238)) nebo závislou klauzí uvozenou spojkou *aby* (6 případů z 19, př. (239)), infinitivní realizaci propozičního obsahu korpusový materiál nedoložil.

U slovesa *navrhovat* byl při performativním užití jeho kondicionálové formy propoziční obsah nejčastěji ztvárněn závislou klauzí (celkem 18 případů ze 38 relevantních, z toho v 16 případech byla závislá klauze uvozena spojkou *aby*, ve dvou případech spojkou *že*; př. (240) a (241)), potom infinitivem (11 případů ze 38, př. (242)) a nejméně často substantivem v akuzativu (9 případů ze 38, srov. (243)).

(238) *Navrhl bych takové tři zásady: a) Rozšířit uvažování o věcech veřejných tak, aby ...* (SYN2005)

(239) *Takže teď bych vám rád navrhl, abychom si do zítřka některé tyto oblasti promysleli ...* (SYN2005)

(240) *Já bych navrhoval, abychom se teď dali po tej cestě nalevo.* (SYN2005)

(241) *Navrhovala bych, že mu dáš šest řad ...* (SYN2005)

(242) *Vzhledem k tomu, že rodina plánuje druhé dítě ..., tak bych bytovou otázku navrhoval řešit co nejdříve.* (SYN2005)

(243) *Navrhoval bych procházku po březích Havelu.* (SYN2005)

- *poradit, radit; neradit*

U sloves *poradit* a *radit* se zabýváme lexemi, které Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 164 a 214) parafrázuje jako „navrhnout, doporučit“ pro sloveso *poradit* a „dávat radu“ pro sloveso *radit*. V korpusu SYN2005 jsme našli 24 dokladů obsahujících tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu slovesa *poradit*, pro sloveso *radit* 75 takových dokladů. Pro sloveso *poradit* interpretujeme nalezený tvar jako performativně užitý pouze v osmi případech z nalezených 24, pro slo-

veso *radit* v 69 ze 75 nalezených případů.

Propoziční obsah, tzn. vlastní rada mluvčího adresovaná komunikačnímu partnerovi, byl při performativním užití kondicionálové formy slovesa *poradit* nejčastěji realizován formou závislé klauze uvozené spojkou *aby* (čtyři případy z relevantních osmi, srov. př. (217) na s. 107), ve dvou případech závislou klauzí uvozenou spojkou *ať* (př. (244)) a ve dvou případech infinitivní konstrukcí (př. (245)).

V případě performativního užití slovesa *radit* je vlastní propoziční obsah výpovědi nejčastěji ztvárněn závislou klauzí uvozenou spojkou *aby* (43 případů z relevantních 69, srov. př. (218) na s. 107), potom infinitivní konstrukcí (16 případů ze 69, př. (246)), nejméně často substantivem ve tvaru akuzativu (9 případů ze 69, z toho ve čtyřech případech šlo o ustálenou konstrukci *To bych ti radil*; srov. př. (247) a (248)). V korpusovém materiálu se kromě toho vyskytla také jedna výpověď, kdy ke klauzi s performativně užitým kondicionálovým tvarem slovesa *radit* byla klauze vyjadřující vlastní radu připojena asyndeticky (srov. př. (249)). V negované podobě jsme tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu slovesa *radit* našli v korpusu SYN2005 celkem ve 42 výpovědích, vždy se jednalo o singulárový tvar kondicionálu přítomného. Všechny z nalezených případů je možné interpretovat jako performativní užití tohoto tvaru (mluvčí výpověďmi jako typu *neradil bych ti, abys ...* uděluje adresátovi radu, co nemá činit). Také ve spojení se záporným kondicionálovým tvarem tohoto slovesa byly v korpusovém materiálu zastoupeny všechny tři možnosti realizace propozičního obsahu. Nejčastěji se vyskytovalo substantivum nebo zájmeno ve tvaru akuzativu (27 případů, př. (250)), infinitivní konstrukce byla zastoupena desetkrát (př. (251)), závislá klauze uvozená spojkou *aby* pětkrát (př. (252)). U první možnosti se však v naprosté většině případů jednalo o zájmeno *to* (konstrukci *to bych ti / vám neradil* by bylo možné považovat za ustálenou) – vlastní propoziční obsah pak zpravidla vyjadřovala výpověď předcházející.

(244) „*Poradil bych vám, ať to necháte plavat,*“ prohlásil doktor. (SYN2005)

(245) *Poradil bych jim vynaložit veškerou energii tímto směrem.* (SYN2005)

(246) *Radil bych vám držet si Lance Wooda od těla.* (SYN2005)

(247) *Už jenom kvůli tomu bych ti radil jen lokální umrtvení lékařským paralyzérem.* (SYN2005)

(248) *Radil bych Mexiko, ale ostatně se asi budete moci skrývat kdekoli.* (SYN2005)

(249) *V tomto případě bych policii radil – studujte charakter.* (SYN2005)

(250) *tlustokožce bych vám neradila.* (SYN2005)

(251) *Skákat z kuchyňského okna bych vám neradil, poněvadž spadnete do zahrádky na růže.* (SYN2005)

(252) *Neradil bych vám, příteli, abyste si to myslel.* (SYN2005)

- *nabídnout*

U posledního slovesa probíraného v tomto oddílu, slovesa *nabídnout*, identifikují Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, 105n.) jedinou lexii: „navrhnout, učinit nabídku“. V korpusu SYN2005 bylo nalezeno 48 dokladů obsahujících formu 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu tohoto slovesa (příčestí jsme hledali v podobě *nabídl* i *nabídnul*), z toho ve 31 případech kondicionálové formě přisuzujeme performativní platnost.

Propoziční obsah (tedy vlastní nabídka mluvčího jakožto agentu vůči komunikačnímu partnerovi jako adresátovi) je v naprosté většině případů performativního užití kondicionálové formy tohoto slovesa vyjádřen substantivem ve tvaru bezpředložkového akuzativu (30 případů z vyhovujících 31, srov. př. (219) na s. 107), v jediném případě pak závislou klauzí uvozenou spojkou *že* (př. (253)). Tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného slovesa *nabídnout* se v analyzovaném vzorku vyskytuje rovněž v ustálené konstrukci *Nemám / nevím, co bych nabídl* (sedm výpovědí z nalezených 48). V těchto případech však není kondicionálová forma užitá performativně, za účelem oslabení direktivnosti nabídky mluvčího. Kondicionálu slovesa *nabídnout* tu nekonkuruje indikativní tvar, ale vyjádření s infinitivem (*Nemám / nevím, co nabídnout*; srov. sloveso *dodat* v odd. 5.1.2).

(253) *Nabídla bych ti, že až ho zabiješ, tak se ti odměním svými půvaby ...* (SYN2005)

5.1.4 Konstrukce konkurující zkoumaným explicitním performativním formulím jako prostředkům oslabení komunikační funkce výpovědi

Jak jsme již uvedli, explicitní performativní formule, v jejichž řídící klauzi vystupuje tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného, chápeme jako zdvořilejší varianty základní podoby explicitních performativních formulí, v nichž je užit tvaru 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta; tvar kondicionálu přítomného v explicitních performativních formulích interpretujeme jako prostředek oslabující explikovanou komunikační funkci. Užitím explicitních performativních formulí s kondicionálovým tvarem slovesa s významem konstatování (srov. odd. 5.1.2) byl tedy podle našeho názoru propoziční obsah oznámen méně asertivně než pomocí explicitních performativních formulí s indikativním tvarem příslušného slovesa. Pomocí explicitních performativních formulí s kondicionálovým tvarem slovesa s výzvovým významem (odd. 5.1.3) předložil mluvčí propoziční obsah (své doporučení, radu apod.) adresátovi méně direktivně než pomocí explicitních performativních formulí s indikativem daného slovesa.

Explicitní performativní formule s tvarem kondicionálu přítomného je ovšem pouze jednou z možností, jak komunikační funkci oslabit a přitom se nevzdat explicitní indikace komunikační funkce dané výpovědi. Jako další možné alternativy jsou v češtině užívány např. primárně rovněž souvětné konstrukce, v nichž je pozice predikátu řídící klauze obsazena tvarem 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta nebo kondicio-

nalů přítomného modálního slovesa *chtít* ve spojení s infinitivem dokonavého slovesa s významem konstatování nebo výzvy (srov. př. (254) jako alternativu k př. (172) uvedenému na s. 95, př. (255) jako alternativu k př. (215) ze s. 107).¹⁴⁷ V těchto případech ovšem slovesem *chtít* není vyjadřován pouhý záměr mluvčího realizovat činnost označenou infinitivem, mluvčí tuto činnost pronesením příslušné výpovědi přímo realizuje, a jde tedy stejně jako u kondicionálových tvarů plnovýznamových sloves v analyzovaných explicitních performativních formulích o užití performativní.

Jako další alternativu k analyzovaným explicitním performativním formulím s kondicionálovými tvary můžeme uvést konstrukce obsahující tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta nebo kondicionálu přítomného slovesa *dovolit si* (příp. dalších sloves s obdobným významem) ve spojení s infinitivem dokonavého slovesa s významem konstatování nebo výzvy (př. (256) a (257)). I když konstrukce se slovesem *chtít* i *dovolit si* uvádíme jako alternativy pro explicitní performativní formule jak s komunikační funkcí oznámení, tak s komunikační funkcí probíraných typů výzvy, pro vyjádření oznamovací komunikační funkce jsou zřejmě užívány častěji než při vyjadřování funkce výzvy.¹⁴⁸

Uvedené alternativní konstrukce – jejich výčet zdaleka není vyčerpávající – se i mezi sebou navzájem zřejmě liší silou explicitně vyjadřované komunikační funkce (stupněm asertivnosti nebo direktivnosti). Pokud bychom chtěli probrané konstrukce seřadit podle síly komunikační funkce, za nejpřímější způsob bychom považovali explicitní performativní formule se základním indikativním tvarem, pořadí zdvořilejších způsobů vyjádření (explicitní performativní formule s kondicionálovým tvarem a uvedenými konstrukcemi se slovesem *chtít* a *dovolit si*) není zcela jasné. Jako obecnější princip můžeme uvést, že konstrukce s kondicionálem vždy pociťujeme jako zdvořilejší než odpovídající konstrukce s tvary indikativními, tedy např. *chtěl bych uvést* jako zdvořilejší než *chci uvést*.

Pokud ovšem všechny probrané konstrukce, jimiž je komunikační funkce vyjádřena explicitně (ať už s tvarem kondicionálovým nebo indikativním), porovnáme s odpovídajícími výpovědními formami, obsadí výpovědní formy v pomyslné škále sledující sílu komunikační funkce první místo (srov. př. konstatační výpovědní formy (258) a př. výpovědní formy imperativní (259)), teprve za nimi budou následovat explicitní performativní formule s indikativní formou.

¹⁴⁷ Konstrukcím s tvary *chtěl bych* a *dovolil bych si* (srov. dále v textu) se jako spojením modálního (resp. kvazimodálního) slovesa s infinitivem v této práci podrobněji nevěnujeme.

¹⁴⁸ Uvedeným alternativním konstrukcím se slovesem *chtít* jsou významově vůbec nejbližší ty explicitní performativní formule s kondicionálovým tvarem sloves konstatování, v nichž je přítomno adjektivum *rád*. Kondicionál (popř. indikativ) slovesa *chtít* konkuruje spojení kondicionálu plnovýznamových sloves s adjektivem *rád* i v běžném modálním užití. Srov. příklad *Za prvé bych rád uvedl, že teorie o záhubě dinosaurů v důsledku dopadu velkého meteoru má vážné slabiny* (SYN2005), kde spojení *bych rád uvedl* (i jeho alternativě se slovesem *chtít*, srov. *Za prvé bych chtěl / chci uvést, že teorie ...*) připisujeme performativní platnost, oproti následujícímu příkladu, v němž spojení *rád bych upozornil* (popř. *chtěl bych / chci upozornit*) interpretujeme jako vyjádření vůle mluvčího (tedy nikoli performativně): *(Jeho nešbalá práce začíná negativně ovlivňovat i moji práci.) Rád bych na tuto skutečnost upozornil nadřazeného, ale nevím jak* (SYN2005).

- (254) *Jako klad chci / bych chtěla v první řadě uvést plynulé začlenění se do pracovního procesu ...*
 (255) *...chci / chtěl bych navrhnout kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření.*
 (256) *Jako klad si dovolím / bych si dovolila v první řadě uvést plynulé začlenění se do pracovního procesu ...*
 (257) *...dovolím si / dovolil bych si navrhnout kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření.*
 (258) *Kladem je v první řadě plynulé začlenění se do pracovního procesu ...*
 (259) *Kombinuji hypoteční úvěr se stavebním spořením!*

5.2 Kondicionál přítomný ve zjišťovacích otázkách s komunikační funkcí zdvořilé výzvy

Zatímco v odd. 5.1 jsme se věnovali případům, v nichž tvary kondicionálu přítomného vystupují jako součást explicitních performativních formulí, které jsou chápány jako přímý prostředek pro indikaci komunikační funkce dané výpovědi, v tomto oddílu se zaměříme na kondicionál přítomný ve výpovědích s nepřímou indikací komunikační funkce. Konkrétně se budeme zabývat formálně zjišťovacími otázkami, které však podle našeho názoru v rámci komunikace vystupují jako výpovědi s komunikační funkcí výzvy, př. (260). Zjišťovací otázku se slovesem ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného zde interpretujeme jako ustálenou formu, která je v češtině běžně používána pro nepřímé vyjádření této komunikační funkce. Od výpovědní formy, která je pro indikaci výzvy určena primárně, tedy formálně rozkazovací výpovědi se slovesem ve tvaru imperativu (tzv. imperativní výpovědní formy, srov. (260a)), se zjišťovací otázky, které chceme zkoumat v tomto oddílu, liší především mírou zdvořilosti, s níž mluvčí výzvu vůči adresátovi vyslovuje. Zjišťovací otázka s formou kondicionálu přítomného tu je použita jako prostředek ke zmírnění direktivnosti formulované výzvy, o tomto podtypu výzvové komunikační funkce zde budeme hovořit jako o zdvořilé výzvě.

- (260) *Vyjmenoval byste hlavní přednosti tohoto řešení?*
 (260a) *Vyjmenujte hlavní přednosti tohoto řešení!*

Výzvou funkci v souvislosti s výpověďmi, které mají formu otázky zjišťovací, zmiňují Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 327 a 340), Grepl – Karlík (1998, 457) i Grepl (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 178, heslo „indikátory komunikačních funkcí“). Uvedené práce – na rozdíl od námi zvoleného označení „zdvořilá výzva“ – o tomto podtypu výzvové komunikační funkce nejčastěji hovoří jako o nekategoričké / nezavazující výzvě nebo o prosbě. Komunikační funkci zjišťovacích otázek věnoval zvláštní pozornost Štícha (1995a, 1995b), kromě vyjadřování zdvořilé výzvy¹⁴⁹

¹⁴⁹ Štícha (zvl. 1995b, 205n.) hovoří o „otázkách žádacích“, počítá ovšem hlavně se záporným kondicionálovým tvarem slovesa, př. *Neudělala byste mi kafe?*

identifikuje u zjišťovacích otázek ještě celou řadu dalších komunikačních funkcí (např. vyjádření podivu, nabídky či námitky; těmito funkcemi se zde zabývat nebudeme).

V odd. 5.2.1 nejprve uvedeme, jak při popisu zjišťovacích otázek se slovesem ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného pracujeme s korpusovým materiálem. V odd. 5.2.2 se budeme věnovat formálním a sémantickým vlastnostech probíraných zjišťovacích otázek, zastavíme se např. u jejich vztahu k přímým prostředkům pro vyjadřování výzvové komunikační funkce nebo u konkurence kondicionálu a indikativu v těchto zjišťovacích otázkách. Role modálního slovesa *moc* v probíraných otázkách si všimneme v odd. 5.2.3.

Chceme zde upozornit, že v tomto oddílu nezkoumáme funkce kondicionálu přítomného v tázacích výpovědích obecně, ale pouze v rámci zjišťovacích otázek, kterým lze připsat komunikační funkci zdvořilé výzvy. Mimo naši pozornost tedy zůstávají i zjišťovací otázky, které sice s probíranými otázkami sdílejí formální vlastnosti, ale výzovou komunikační funkci jim připsat nelze, srov. př. (261) (zjišťovací otázka zde plní svou primární funkci: ztvárňuje tázací komunikační funkci, mluví se dotazuje adresáta na jeho jednání v případě, že nastane situace uvedená v závislé klauzi).

(261) *Kdybys měl možnost někam zatelefonovat, kde by tě vyslechli a poradili by ti, udělal bys to?* (PDT 2.0)

5.2.1 Práce s korpusovými daty

S korpusovým materiálem jsme v tomto oddílu pracovali zásadně jinak než v odd. 5.1. Zde se zabýváme konstrukcemi, u nichž dovedeme specifikovat jen některé syntaktické vlastnosti (forma tázací výpovědi, zpravidla iniciální pozice slovesného příděstí), jejich konkrétní lexikální obsazení však – na rozdíl od explicitních performativních formulí s konkrétními slovesy, kterým jsme se věnovali v odd. 5.1 – neznáme ani ho nedokážeme uspokojivě vymezit. V probíraných zjišťovacích otázkách s funkcí zdvořilé výzvy může ve tvaru kondicionálu přítomného zřejmě vystupovat jakékoli sloveso, které svým lexikálním významem označuje nějakou aktivitu nebo děj, jejichž vykonání / uskutečnění chce mluvčí dosáhnout nebo jim chce zabránit.

Vzhledem k tomu, že v korpusu SYN2005 není k dispozici syntaktická anotace (zkoumané výpovědi jsme tedy na základě známých syntaktických charakteristik hledat nemohli), základní vyhledávku pro získání materiálu k tomuto oddílu jsme provedli v korpusu PDT 2.0. V trénovací části dat anotovaných na všech třech rovinách (srov. odd. 3.6.1) jsme hledali tázací výpovědi,¹⁵⁰ které obsahují sloveso ve 2. os. sg.

¹⁵⁰ Komunikační funkce výpovědi je na tektogramatické rovině PDT 2.0 zachycena hodnotou gramatému *sentmod* (srov. zvl. odd. 3.6.2). Při přidělování hodnot tohoto gramatému v rámci tektogramatické anotace se vycházelo z formálních rysů výpovědí, konkrétně z jejich výpovědní formy. Jako tázací byly anotovány právě ty výpovědi, které byly ukončeny otazníkem.

nebo pl. kondicionálu přítomného. V korpusu však bylo nalezeno pouze 11 takových výpovědí,¹⁵¹ což jistě nelze považovat za dostatečný materiál.

Materiálem z korpusu SYN2005 jsme následně byli schopni podložit pouze některé dílčí zkoumané jevy. Konkrétní podobu použitých dotazů i zjištěné výsledky popisujeme na příslušných místech textu a v poznámkách v odd. 5.2.2 a 5.2.3, tyto dotazy však v žádném případě neaspirují na to, aby pokryly příslušný jev obecně, slouží vždy spíše k jeho ilustraci.

5.2.2 Formální a sémantické rysy zjišťovacích otázek s funkcí zdvořilé výzvy

Zjišťovací otázka jako jeden typ interrogativní výpovědní formy (vedle otázky doplňovací) je jedním z primárních prostředků sloužících k přímé indikaci tázací komunikační funkce, dalším přímým prostředkem indikace této komunikační funkce jsou explicitní performativní formule se slovesy tázání. V případech, kterým se v odd. 5.2 věnujeme, ovšem zjišťovací otázky plní komunikační funkci zdvořilé výzvy. Jedná se tedy o případ, o němž Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 317nn.) hovoří jako o sekundárním užití výpovědní formy.

O tom, že proslovením probíraných zjišťovacích otázek, v nichž vystupuje sloveso ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného, nejde mluvčímu o to, „dovědět se, zda platí propoziční obsah kladný nebo záporný“ (jak je popsán záměr mluvčího u zjišťovacích otázek u Daneše – Hlavsy – Grepla a kol., 1987, 323), ale že tyto výpovědi uvádí spíše se záměrem „přimět (pohnout) adresáta k realizaci / nerealizaci nějaké činnosti“ (záměr mluvčího u výpovědi s výzvovou komunikační funkcí podle Daneše – Hlavsy – Grepla a kol., 1987, 334), svědčí podle našeho názoru např. funkční blízkost těchto výpovědí a imperativních výpovědních forem jako vlastního prostředku pro vyjádření výzvové funkce nebo způsob, jak adresát na položení takové zjišťovací otázky reaguje. Vztah probíraných zjišťovacích otázek k imperativním výpovědním formám se pokusíme prokázat pomocí parafrází, adresátovy reakce pak ukážeme na příkladech, které jsme našli v korpusovém materiálu.

Zjišťovací otázky, kterým přisuzujeme funkci zdvořilé výzvy, lze parafrázovat pomocí explicitní performativní formule se slovesem *vyzývat*: př. (262) navrhujeme parafrázovat jako (262a). Korpusové doklady tedy parafrázujeme následovně: př. (263) jako (263a), př. (264) jako (264a), jako (264a) navrhujeme parafrázovat i výpověď (265)

¹⁵¹ Tázacích výpovědí je v těchto datech celkem 777, z toho ve 46 výpovědích je sloveso řídící klauze ve tvaru kondicionálu přítomného (jde tedy o slovesa s funktorem PRED; ani v jedné z tázacích výpovědí není sloveso s tímto funktorem ve tvaru kondicionálu minulého). Z těchto 46 výpovědí je však pouze v 11 výpovědích kondicionálové sloveso řídící klauze ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. V indikativu bylo sloveso řídící klauze v 526 tázacích výpovědích (z uvedených 777), z toho ve 126 případech bylo toto sloveso ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. indikativu. Kromě uvedených 46 případů, kdy je u řídícího slovesa v tázací výpovědi v gramatému verbmód hodnota *cdn*, a 526 případů s hodnotou *ind* nabývá tento gramatém v 186 případech hodnoty *nr* (tj. nebylo možné rozhodnout mezi třemi definovanými hodnotami tohoto gramatému, přicházejí v úvahu všechny tři hodnoty) a v 19 případech hodnoty *nil* (tj. uzlu nenáleží žádná z definovaných hodnot příslušného gramatému, např. v případě, že uzlem je reprezentován infinitiv; více srov. Mikulová a kol., 2005).

(k funkci modálního *mocť* v těchto výpovědích srov. odd. 5.2.3). Obdobným způsobem lze parafrázovat i běžné imperativní výpovědní formy – v tomto případě se jedná pouze o náhradu jednoho přímého prostředku pro indikaci výzvosvé komunikační funkce jiným prostředkem užívaným pro přímé vyjádření této funkce: př. (266) parafrázujeme jako (266a). Oproti tomu není podle našeho názoru adekvátní probírané zjišťovací otázky parafrázovat explicitní performativní formulí se slovesem s interogativní sémantikou (jako primárním prostředkem pro vyjádření tázací komunikační funkce). Pokud výpověď (262) parafrázujeme jako (262b), nevystihujeme tím komunikační funkci, s níž mluvčí danou výpověď v komunikaci pronáší.

Výzvosvou funkci probíraných zjišťovacích otázek je možné doložit také tím, jak adresát na položení takové otázky reaguje, srov. př. (267) a (268), v nichž zjišťovací otázky uvádíme včetně předchozího i následujícího kontextu. V př. (268) se sice setkáváme s částicí *zajisté*, kterou lze chápat jako obvyklou reakci na běžnou zjišťovací otázku, po této částici ale okamžitě následuje vlastní vysvětlení. Z toho usuzujeme, že adresát položenou zjišťovací otázku skutečně interpretoval jako výzvu k uvedení vysvětlení.

Jak jsme již zmínili, rozdíl mezi analyzovanými zjišťovacími otázkami a imperativní výpovědní formou nebo explicitní performativní formulí se slovesem s výzvosvou sémantikou jako základními prostředky pro indikaci výzvosvé komunikační funkce spatřujeme v míře zdvořilosti, s níž mluvčí danou výzvu svému komunikačnímu partnerovi předkládá. Zjišťovací otázkou s kondicionálovým tvarem slovesa je výzva formulována zdvořileji než při použití některého ze základních výzvosvých prostředků.

Abychom zjistili, jaký podíl má na zdvořilém vyznění zjišťovacích otázek s výzvosvou funkcí forma kondicionálu přítomného, nahradíme tuto formu odpovídající formou indikativní. U dokonavých sloves přítom kondicionál přítomný nahrazujeme formou indikativu prézenta, u nedokonavých tvarem indikativu futura, u modálních sloves formou indikativu prézenta: srov. (263b), (264b) a (269a). Pro výpovědi s indikativními tvary je možné použít stejné parafráze, jaké jsme navrhli pro jejich protějšky s tvary kondicionálu (srov. (263a) pro (263b), (264a) pro (264b), (269b) pro (269) a (269a)). Komunikační funkce uvedených zjišťovacích otázek se tedy při záměně kondicionálu přítomného indikativní formou podle našeho názoru nemění. Odlišná je však míra zdvořilosti, s níž je výzva zjišťovací otázkou s kondicionálovým tvarem a zjišťovací otázkou s indikativním tvarem adresátovi sdělována. Výpovědi s formou kondicionálu přítomného vyznívají více zdvořile než jejich protějšky s formou indikativní.¹⁵² Z hlediska míry zdvořilosti lze tedy uvažovaná vyjádření používaná pro indikaci komunikační funkce výzvy seřadit do následující škály: nejzdvořileji je

¹⁵² Obdobně úlohu kondicionálu ve zjišťovacích otázkách užívaných pro indikaci výzvy popisují např. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 327): v uvedených otázkách „se stírá rozdíl mezi indikativem a kondicionálem. Kondicionál tu nevyjadřuje děj podmíněný. Obě formy jsou proto navzájem zaměnitelné. [...] Kondicionál je v takto nepřímě formulovaných prosbách, žádostech, návrzích, doporučeních a nabídkách výrazem nejistoty mluvčího, zda a jak budou adresátem přijaty, nebo výrazem zdvořilosti.“

výzva vyjádřena zjišťovací otázkou se slovesem ve formě kondicionálu přítomného (např. (264)), jako méně zdvořilou formulaci lze použít zjišťovací otázku s indikativní formou slovesa (srov. (264b)), nejméně zdvořile, nejpříměji je pak výzva vyjádřena explicitní performativní formulí s výzvovým slovesem (srov. (264a)) nebo imperativní výpovědní formou (př. (264c)).

Vedle slovesného způsobu se zde zastavíme ještě u další morfologické kategorie slovesa v analyzovaných zjišťovacích otázkách, u kategorie slovesné osoby. Výzvová komunikační funkce, kterou probíraným zjišťovacím otázkám připisujeme, je s 2. úzce spjata. Připustíme-li ovšem hodnocení kombinace částice *ať* / *nechť* s indikativní slovesnou formou 3. os. jako analytického imperativního tvaru (srov. Komárek a kol., 1986, 167, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 336) a v této souvislosti hodnocení výpovědi typu (270) jako výpovědi s výzvovou komunikační funkcí (Grepl – Karlík, 1998, 454, hovoří o výzvách „zprostředkovaných přes adresáta“), můžeme výzvovou funkci zvažovat také u zjišťovacích otázek se slovesem ve tvaru 3. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného. Jednalo by se tedy o výpovědi jako (271) nebo (272). Výzvovou komunikační funkci bychom se mohli pokusit prokázat modifikací používaných parafrází: (271) bychom parafrázovali jako (271a), (272) bychom parafrázovali jako (272a). U těchto výpovědí je však podle našeho názoru výzvová komunikační funkce podstatně slabší než u analyzovaných zjišťovacích otázek se slovesem ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného a na základě zkušenosti rodilého mluvčího se domníváme, že pokud by se formy zjišťovací otázky se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného pro vyjádření výzvy 3. os. vůbec užilo, jde o vyjádření okrajové.¹⁵³ Tázací výpovědi se slovesem ve tvaru 3. os. kondicionálu přítomného tedy za vyjádření zdvořilé výzvy v této práci nepovažujeme.

Ačkoli jsme dosud jako příkladový materiál ilustrující užití slovesné formy 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného ve zjišťovacích otázkách s komunikační funkcí zdvořilé výzvy uváděli pouze výpovědi s kladnou podobou slovesa, musíme zde alespoň poznamenat, že v probíraných zjišťovacích výpovědích je kondicionálové sloveso běžně užíváno také v negované podobě. V tomto ohledu platí pro zjišťovací otázky s výzvovou komunikační funkcí patrně totéž, co Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 324) uvádějí pro zjišťovací otázky v jejich primární komunikační funkci otázky, totiž

¹⁵³ Tuto domněnku potvrzuje i korpusový materiál. V korpusu SYN2005 jsme na základě dotazu ([(word="[A-Z].*)" & (tag="Vp.*")] [word="by"] [] {0,10} [word="\?"]) vyhledali výpovědi začínající l-ovým přičestím s velkým počátečním písmenem, za tímto tvarem následuje morféma *by* a ve vzdálenosti až deseti slov otazník (na jediný typ zjišťovacích otázek, v nichž je přičestí na prvním místě ve výpovědi, jsme se omezili vědomě). Tímto dotazem se našlo 1 806 výpovědí, z nich jsme pak náhodně vybrali 100 výpovědí. Ruční analýzou tohoto vzorku se ukázalo, že v naprosté většině případů se jedná o běžné otázky, o interpretaci jako zdvořilé výzvy třetí osobě by bylo možné uvažovat pouze u tří výpovědí z analyzované stovky (*Nemohl by motelový host vynechat centrálu a vytočit přímé číslo?*, *Nechtěla by se toho ujmout?* a *Byl by některý z pánů tak laskav?*). Kontexty prvních dvou výpovědí ovšem ukázaly, že se nejedná o výzvy, ale o běžné otázky. U třetí výpovědi se zřejmě jedná o výzvu mužům, kteří jsou účastníky komunikační situace – výzva, která by byla běžně formulována ve 2. os., je zde ozvláštněna formou 3. os. (jde vlastně o onikání).

že „sémantický rozdíl mezi kladem a záporom je v takových případech v podstatě neutralizován“. Srov. př. (263c), (264d), (265a) a (269c). Výpovědi se zápornou podobou slovesa pocítujeme ve většině případů jako zdvořilejší než jejich protějšky s kladným slovesem, podrobněji jsme se ovšem konkurenci kladných a záporných forem ve zkoumaných zjišťovacích otázkách nevěnovali.

- (262) *Vyjmenoval byste hlavní přednosti tohoto řešení?*
 (262a) *„Vyzývám vás, abyste vyjmenoval hlavní přednosti tohoto řešení.“*
 (262b) *„Táží se vás, zda byste vyjmenoval hlavní přednosti tohoto řešení.“*
 (263) *Mluvil byste laskavě trochu hlasitěji? (SYN2005)*
 (263a) *„Vyzývám vás, abyste mluvil trochu hlasitěji.“*
 (263b) *Budete laskavě mluvit trochu hlasitěji?*
 (263c) *Nemluvil byste laskavě trochu hlasitěji?*
 (264) *Vysvětlil byste nám to? (SYN2005)*
 (264a) *„Vyzývám vás, abyste nám to vysvětlil.“*
 (264b) *Vysvětlíte nám to?*
 (264c) *Vysvětlete nám to!*
 (264d) *Nevysvětlil byste nám to?*
 (265) *Mohl byste nám to vysvětlit? (SYN2005)*
 (265a) *Nemohl byste nám to vysvětlit?*
 (266) *Přijedte na víkend!*
 (266a) *„Vyzývám vás, abyste přijeli na víkend.“*
 (267) *(Senátor Hoyt: Řekl jste, že byste musel upřesnit, jak se projevovalo to, že jste je neměli rádi.) Vysvětlil byste nám to? (Levant: Většina z nás s nimi nakonec pila u jednoho baru.) (SYN2005)*
 (268) *(Televizní reportér, mladý muž s účesem Ronalda Reagana, položil otázku: „Pane Freemantle, proč jste sem přišel?“ „Protože je toto letiště doupě zlodějů.“) „Mohl byste nám to vysvětlit?“ („Zajisté. Vlastníci domů v Meadowoodu jsou ustavičně okrádáni. Okrádání o klid, o soukromí, o zasloužený odpočinek a o spánek.“) (SYN2005)*
 (269) *Mohl bys prosím tě už jít? (SYN2005)*
 (269a) *Můžeš prosím tě už jít?*
 (269b) *„Vyzývám tě, abys už šel.“*
 (269c) *Nemohl bys prosím tě už jít?*
 (270) *Ať dnes nechodí!*
 (271) *Vysvětlil by nám to?*
 (271a) *„Vyzývám ho, aby nám to vysvětlil.“*
 (272) *Mohl by prosím už jít?*
 (272a) *„Vyzývám ho, aby už šel.“*

Než se v odd. 5.2.3 zaměříme na funkci modálních sloves v probíraných zjišťovacích otázkách, uvedeme krátkou poznámku k druhému typu interrogativních výpovědních forem, k otázkám doplňovacím. Korpusový materiál ukazuje, že o komuni-

kační funkci zdvořilé výzvy by bylo možné uvažovat i u některých otázek doplňovacích, zvláště u otázek uvozených sémanticky vyprázdněným adverbium *jak*, př. (273). Tyto doplňovací otázky by totiž – na rozdíl od doplňovacích otázek uvozených plnovýznamovým *jak* nebo jinými adverbii a zájmeny (př. (274) a (275)) – bylo podle našeho názoru možné formulovat i bez tohoto příslovce, a to aniž by se výrazně změnil význam výpovědi nebo její komunikační funkce. Srov. výpovědi (273a) vyjadřující výzvu, které bychom v souladu s výše navrhovanými parafrázemi mohli parafrázovat jako (273b). Obdobně výpovědi jako (264) a (265) by podle našeho názoru bylo možné formulovat jako (276), aniž by se znatelně změnila komunikační funkce těchto výpovědí. U doplňovacích otázek se sémanticky vyprázdněným adverbium *jak* je rovněž možné uvažovat o záměně kondicionálové formy odpovídající formou indikativní, srov. (273c) (srov. výše tuto záměnu u zjišťovacích otázek). Domníváme se tedy, že komunikační funkci zdvořilé výzvy by bylo možné spojit i s tímto typem doplňovacích otázek, z hlediska doplňovacích otázek jako výpovědní formy se však jedná o funkci okrajovou.

(273) *Jak byste definoval národ?* (PDT 2.0)

(273a) *Mohl byste definovat národ?* (popř. *Definoval byste národ?*)¹⁵⁴

(273b) „*Vyzývám vás, abyste definoval národ.*“

(273c) *Jak definujete národ?*

(274) *Jak byste to provedl vy?* (SYN2005)

(275) *Co byste Slovensku přál?* (PDT 2.0)

(276) *Jak byste nám to vysvětlil?*

5.2.3 Kondicionál přítomný a modální slovesa ve zjišťovacích otázkách s funkcí zdvořilé výzvy

Materiál z korpusu SYN2005 i PDT 2.0 ukázal, že ve zjišťovacích otázkách s kondicionálovým slovesem, kterým připisujeme funkci zdvořilé výzvy, je plnovýznamové sloveso často doprovázeno modálním slovesem *mocht*.¹⁵⁵ Ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného je tedy právě modální sloveso, toto sloveso je doprovázeno infinitivem plnovýznamového slovesa, jehož lexikální význam specifikuje vlastní výzvu. Zjišťovací otázku s kondicionálovou formou slovesa *mocht* zde chápeme pouze

¹⁵⁴ Výpověď *Definoval byste národ?* sice podle našeho názoru nepůsobí přirozeně, nicméně např. po vložení volného doplnění benefaktoru (*Definoval byste národ pro naše posluchače?*) ji hodnotíme jako přijatelnou.

¹⁵⁵ V korpusu SYN2005 jsme pomocí dotazu ([(word="[A-Z].*") & (tag="Vp.*")] [word="byst*e*"] [] 0, 10 [word="\?"]) vyhledali výpovědi začínající l-ovým přičestím s velkým počátečním písmenem, za tímto tvarem následoval morfém *bys* nebo *byste* a ve vzdálenosti až deseti slov otazník. Získali jsme 2 060 zjišťovacích otázek. Z toho v 1 196 případech bylo ve tvaru přičestí modální sloveso (58,1 %; nejčastěji *mocht* a *chtít*). V kolika případech se však u slovesa *mocht* jednalo o zdvořilou výzvu, jsme ve výsledku tohoto dotazu nezjišťovali.

Podle Štichy (1995b, 205, pozn. 3) jsou zjišťovací otázky s modálním *mocht* (bez rozdílu indikativu a kondicionálu), jimž lze připsat funkci zdvořilé výzvy, v češtině „jevem spíše periferním, méně obvyklým až okazionálním“ – na rozdíl od jejich anglické paralely se slovesem *can*.

jako variantu zjišťovací otázky s kondicionálovým tvarem plnovýznamového slovesa. Přítomnost modálního slovesa význam ani komunikační funkci dané výpovědi nemění, rozdíl mezi těmito typy bychom tedy nejspíš zhodnotili opět jako rozdílnou míru zdvořilosti.¹⁵⁶ Jinak ovšem vztah mezi analyzovanými zjišťovacími otázkami s kondicionálovým tvarem modálního slovesa a týmiž otázkami s kondicionálovým tvarem plnovýznamového slovesa vykládají např. Grepl – Karlík (1998, 457). Jako „základní“ podobu zjišťovacích otázek používaných pro indikaci zdvořilé výzvy chápou podobu s kondicionálovým tvarem modálního slovesa *mocť*, tyto výpovědi interpretují jako jazykové ztvárnění předpokladů mluvčího o možnostech adresáta požadovanou činnost vykonat (srov. zde odd. 2.2.3). Tyto předpoklady jsou chápány jako jedna ze složek komunikační funkce výpovědi (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 312; za další složku jsou považovány postoje mluvčího k obsahu výpovědi, jazykovému ztvárnění těchto postojů v některých druzích komunikačních funkcí se věnujeme v odd. 5.3). Zjišťovací otázky s kondicionálem plnovýznamového slovesa jsou pak v uvedeném pojetí jen variantou této základní podoby, v níž je modální sloveso elidováno.

Na základě ruční analýzy materiálu z korpusu SYN2005 jsme zjistili, že pro zjišťovací otázky se slovesem *mocť* ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného je indikace komunikační funkce zdvořilé výzvy poměrně častá. Tyto otázky bylo možné jako zdvořilé výzvy interpretovat v 70 případech z analyzovaného vzorku o velikosti 100 výpovědí,¹⁵⁷ srov. př. (277). V 11 případech z analyzovaných 100 sloveso *mocť* vystupovalo ve vlastním modálním významu, referovalo tedy ke schopnostem adresáta apod., př. (278). V dalších 11 případech jsme nedokázali rozhodnout, zda se jednalo o zdvořilou výzvu nebo užití tohoto slovesa v jeho vlastním modálním významu, př. (279). Zbývajících osm výsledků bylo nerelevantních.

Pokud ve zjišťovacích otázkách se slovesem ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného je plnovýznamové sloveso doprovázeno jiným modálním slovesem než slovesem *mocť*, o vyjádření zdvořilé výzvy se nejedná. Tato modální slovesa zde vystupují ve svých primárních funkcích a příslušné výpovědi v komunikaci fungují jako běžné zjišťovací otázky, jimiž se mluvčí dotazuje na adresátovu vůli, jeho dovednosti apod., srov. př. (280), (281) a (282).

(277) *Mohl bys mi laskavě pomoci vstát? (Tak pomůžeš mi, konečně? Proč zrovna já musím mít za syna takového budižkničemu ...) (SYN2005)*

¹⁵⁶ V pomyslné škále podle míry zdvořilosti, kterou jsme navrhli v odd. 5.2.2, bychom zjišťovací otázku s kondicionálem slovesa *mocť* jako vůbec nejzdvořilejší z výše probíraných konkurenčních forem ještě předřadili zjišťovací otázce s kondicionálem plnovýznamového slovesa. Ohledně pozice zjišťovací otázky s indikativem modálního slovesa např. vůči zjišťovací otázce s kondicionálem plnovýznamového slovesa nebo s indikativní formou plnovýznamového slovesa si však nejsme jisti.

¹⁵⁷ V korpusu SYN2005 jsme na základě dotazu ([wor d=" [Mm] oh l. *"] [] 0, 5 [word="byst?e?"] [] 0, 10 [wor d="\? "]) vyhledali výpovědi začínající l-ovým přičestím slovesa *mocť*, za nímž ve vzdálenosti až pěti slov následoval kondicionálový morfém 2. os. (*bys, byste*) a za tímto morfémem ve vzdálenosti až deseti slov otazník. Bylo nalezeno 597 výpovědí, z nich jsme náhodně vybrali 100 výpovědí.

- (278) („Bude to ovšem stát kupu peněz a já nemyslím, že Ansel bude chtít platit za to, aby se zabránilo jeho chystanému sňatku.“) „Mohl byste mu to mít za zlé?“ („Ne, nemohl,“ odpověděl jsem a vykročil ke dveřím.) (SYN2005)
- (279) V autě se novinář znovu ozval: Pane Bakersfelde, mohl byste jmenovat několik z těch lidí? (Z těch, kteří mají představitost a smysl pro budoucnost?) (SYN2005)
- (280) Chtěl byste ještě šálek čaje? (SYN2005)
- (281) Dovedl byste se postarat, abyste neumřel hladu? (SYN2005)
- (282) Uměla bys vypočítat tyhle příklady? (SYN2005)

5.3 Kondicionál přítomný ve výpovědích ztvárnějících postoje mluvčího

V tomto, posledním oddílu kap. 5 se z hlediska komunikačních funkcí krátce zastavíme u použití kondicionálu přítomného ve výpovědích, které jsou chápány jako další nepřímý, avšak konvencionalizovaný prostředek vyjadřování komunikačních funkcí: u výpovědí, v nichž jsou jazykově ztvárněny postoje mluvčího k obsahu výpovědi. Tyto postoje jsou chápány jako jedna ze tří základních složek, které lze ve struktuře komunikační funkce rozlišit. Vedle komunikačního záměru jako složky nejpodstatnější se počítá ještě s předpoklady mluvčího o adresátovi a/nebo situaci (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 312; zde srov. odd. 2.2.3).

Postoje mluvčího k obsahu výpovědi bývají realizovány výpověďmi s konstatační výpovědní formou, interogativní forma tu užívána není. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 314) tuto skutečnost vykládají tak, že „mluvčí se neptá na platnost toho, o čem ví, že platí, a o svých postojích ví, že platí“. Tím se výpovědi ztvárnějící postoje mluvčího liší od výpovědí, v nichž jsou vyjadřovány již zmíněné poznatky nebo předpoklady mluvčího o adresátovi a/nebo situaci. Tyto poznatky nebo předpoklady mohou být realizovány jak formou konstatační, tak formou interogativní. Mluvčí totiž může své poznatky a předpoklady adresátovi předkládat jako dané (př. (283) a (284)) nebo se na jejich platnost ptát (př. (285); srov. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 313, Grepl – Karlík, 1998, 427). Jako formálně interogativní výpovědi, v nichž jsou formulovány předpoklady mluvčího o možnostech adresáta, a jimiž je tak nepřímě indikována výzva vůči adresátovi, jsou v citovaných koncepcích interpretovány i zjišťovací otázky s modálním slovesem *moc* probírané v předchozím oddílu (srov. zvl. 5.2.3).

- (283) *Jsem přesvědčen, že mi můžeš pomoci.*
- (284) *Určitě mi můžeš pomoci.*
- (285) *Můžete mi pomoci?*

Z výpovědí s konstatační formou ztvárnějících postoje mluvčího nás v tomto oddílu budou zajímat pouze ty výpovědi, v nichž vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného. Vzhledem k tomu, že jsou vyjadřovány postoje samotného mluvčího, jedná se konkrétně o tvar 1. os. sg., popř. pl.); v případě slovesa *zajímat*, kterým se

zabýváme v odd. 5.3.3, analyzujeme tvary 3. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného ve spojení s akuzativem zájmen 1. os. (*zajímalo by mě, zajímaly by nás* apod.). Budeme zde probírat výpovědi, které mají primárně souvětňnou podobu. V jejich řídicí klauzi se slovesem v kondicionálovém tvaru je explikován postoj mluvčího, v závislé klauzi pak obsah, k němuž se daný postoj vztahuje (budeme opět hovořit o vlastním propozičním obsahu výpovědi), př. (286), (287) a (288). V některých případech je obsah závislé klauze možné nominalizovat (srov. (288a)). V zásadě se zde tedy budeme věnovat formálně stejným konstrukcím (s výjimkou slovesa *zajímat*), jaké jsme analyzovali v odd. 5.1 při popisu uplatnění kondicionálových forem v explicitních performativních formulích. Konstrukce popisované v odd. 5.1 a konstrukce probírané v tomto oddílu se však liší sémantikou sloves, která v nich vystupují ve tvaru kondicionálu přítomného. V explicitních performativních formulích vystupovala slovesa mluvení, kterými je v určitých formách daná činnost nejen popisována, ale zároveň i vykonávána („míra performativnosti“, jak jsme uvedli, přitom u probíraných sloves s významem konstatování byla zřejmě nižší než u sloves s výzvným významem), zatímco slovesa probíraná v tomto oddílu vzhledem ke svému lexikálnímu významu performativně užita být nemohou.

Vedle uvedených souvětňných konstrukcí mohou být postoje mluvčího jazykově ztvárněny ještě mnoha dalšími způsoby (srov. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 314, pro jednotlivé komunikační funkce s. 320nn.; Grepl – Karlík, 1998, zvl. 479nn.). Např. mezi způsoby obvyklé pro vyjadřování postojů, které jsou součástí komunikační funkce doporučení (jako typu výzvy), patří výpovědi s modálním slovesem *mít* (př. (288b)), osamostatněnými závislými klauzemi typu (289) je explikován postoj mluvčího (obava) při nepřímé indikaci komunikační funkce varování nebo výstrahy, výpovědi s částicí *bohužel* nebo souvětňné formy s indikativním slovesem v řídicí klauzi mohou vyjadřovat postoj mluvčího (lítost) v rámci komunikační funkce omluvy (srov. (290), (291)) apod. V tomto odstavci se však jinými prostředky než primárně souvětňnými konstrukcemi se slovesem ve tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného (nebo v analogickém tvaru v případě slovesa *zajímat*) nezabýváme.

(286) *Přál bych si, abys u té zkoušky uspěla.*

(287) *Zajímalo by mě, zda tu fakturu uhradí včas.*

(288) *Bylo by slušné, abychom pozvali i Novákovy.*

(288a) *Bylo by slušné pozvat i Novákovy.*

(288b) *Měli bychom pozvat i Novákovy.*

(289) *Aby tak tu žádost zamítli!*

(290) *Bohužel ten projekt nešel realizovat.*

(291) *Mrzí mě, že ten projekt nešlo realizovat.*

Pro tento oddíl jsme přijali nejen omezení týkající se formy probíraných výpovědí, ale také omezení ohledně jejich sémantiky. Naším cílem není popsat, jaké postoje mluvčího jsou výše uvedenou formou indikovány v rámci jednotlivých druhů komu-

nikačních funkcí. Pro podrobnější analýzu jsme zde zvolili pouze dva typy postojů (při jejich volbě jsme vycházeli z korpusového materiálu, viz odd. 5.3.1). V odd. 5.3.2 budeme probírat postoje mluvčího, jejichž jazykové ztvárnění výpovědmi s kondicionálovým tvarem sloves *přát si* a *uvítat* je interpretováno jako nepřímá indikace komunikační funkce přání, výpovědi s kondicionálovým tvarem slovesa *zajímat*, kterými jsou vyjadřovány postoje v rámci komunikační funkce tázací, jsou předmětem odd. 5.3.3.

5.3.1 Analyzovaný korpusový materiál

Při popisu vlastností sloves, jejichž kondicionálový tvar považujeme za součást výpovědi vyjadřujících postoje mluvčího, používáme korpusová data obdobným způsobem jako v odd. 5.1. Při volbě sloves, u jejichž kondicionálového tvaru jsme předpokládali účast v analyzovaných konstrukcích, jsme tedy vycházeli jednak ze 123 dokladů z korpusu PDT 2.0 (šlo o oznamovací výpovědi, v jejichž řídicí klauzi je predikátem sloveso ve tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu), jednak z frekvenčního seznamu slovesných lemmat, která se v korpusu SYN2005 vyskytla ve tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu. Způsob, kterým jsme tato data z korpusu PDT 2.0 i SYN2005 získali, je popsán v odd. 5.1.1.

Materiál, který v následujících oddílech uvádíme u jednotlivých sloves, jsme vyhledali vždy na základě dvou dílčích dotazů, které jsou vysvětleny v posledním odstavci odd. 5.1.1. Tento materiál jsme však analyzovali méně podrobně než u sloves v odd. 5.1. Zjištěné kvantitativní údaje uvádíme v textu nebo poznámkách.

5.3.2 Kondicionál přítomný při vyjadřování postojů v rámci komunikační funkce přání

Zabýváme se zde výpovědmi, v jejichž řídicí klauzi vystupuje tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného sloves *přát si*¹⁵⁸ nebo *uvítat* a závislou klauzí je ztvárnění vlastní propoziční obsah těchto výpovědí. Místo závislé klauze může být propoziční obsah v těchto výpovědích vyjádřen také substantivní konstrukcí, jejímž jádrem je substantivum ve tvaru akuzativu, nebo konstrukcí infinitivní. Těmito výpovědmi mluvčí ztvárňuje svůj postoj, konkrétně svoje přání, svou vůli (tedy přání vůči sobě samému, nikoli přání vůči jiné osobě). Grepl – Karlík (1998, 487nn.) hovoří o tomto postoji jako o jednom typu přacího postoj, který je vedle postojů ochoty a postojů zájmu řazen mezi postoje preferenční. V rámci komunikace tyto výpovědi slouží jako nepří-

¹⁵⁸ Zatímco sloveso *přát* je běžně užíváno performativně (srov. explicitní performativní formule typu *Přeji vám, abyste uspěl*), sloveso *přát si* má podle Daneše – Hlavsy – Grepla a kol. (1987, 354) performativní platnost jen tehdy, pokud mluvčí reaguje na něčí nabídku nebo dotaz (často v pohádkách apod.). O takové užití se zde ale většinou nejedná, a probírané výpovědi proto neinterpretujeme jako explicitní performativní formule, ale jako jazyková ztvárnění postojů mluvčího.

mý prostředek indikace komunikační funkce přání.¹⁵⁹ Mluví tedy například namísto výpovědní formy (292), která v češtině slouží jako přímý (do značné míry knižní) prostředek pro vyjádření této komunikační funkce, uvádí výpovědi jako (292a) nebo (292b), jimiž toto své přání vyjadřuje nepřímě.

(292) *Kéž s tím projektem uspěju!*

(292a) *Přál bych si, abych s tím projektem uspěl.*

(292b) *Uvítal bych, kdybych s tím projektem uspěl.*

K oběma zvoleným slovesům jsme vyhledali materiál v korpusu SYN2005. Pro sloveso *přát si* jsme našli 958 dokladů obsahujících tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu (v naprosté většině případů, v 855 výpovědích, však šlo o tvar singulárový), z nich jsme náhodně vybrali 100 výpovědí a tento vzorek ručně analyzovali. V 90 případech se jednalo o výsledek relevantní, tzn. tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného tohoto slovesa zde vystupoval jako součást výpovědi, kterou je ztvárněn postoj mluvčího, a nepřímě tak indikována komunikační funkce přání. Vlastní propoziční obsah byl v těchto dokladech nejčastěji vyjádřen formou závislé klauze (66 případů z relevantních 90). Klauze uvozené spojkou *aby* výrazně převažovaly nad případy se spojkou *kdyby* (62 případů ku 4, př. (293) a (294)). Ve 13 případech pak byl propoziční obsah ztvárněn infinitivní konstrukcí (př. (295)) a v 11 případech akuzativním substantivem (př. (296)).

Pro sloveso *uvítat* bylo nalezeno 125 dokladů s tvarem 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu (z toho v 89 případech šlo o tvar singulárový), z těchto 125 dokladů jsme 123 uznali za relevantní. Jednalo se o výpovědi, které vyjadřovaly postoj mluvčího, a nepřímě tak ztvárňovaly komunikační funkci přání. Také u tohoto slovesa doložil korpusový materiál všechny tři možnosti vyjádření propozičního obsahu. Jako dominantní se ukázala forma akuzativního substantiva (83 případů z vyhovujících 123, př. (297) a (298)), následovala forma závislé klauze (38 případů – z toho ve 36 případech uvozena spojkou *kdyby*, ve dvou případech spojkou *aby*; srov. (299) a (300)), infinitivní konstrukce se vyskytla jednou (př. (301)).

V případech obou probíraných sloves, slovesa *přát si* i *uvítat*, bylo v korpusu SYN2005 nalezeno více dokladů pro tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu než pro tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta. U slovesa *přát si* se jednalo o 958 tvarů kondicionálu oproti 250 tvarům indikativním, u slovesa *uvítat* o 125 kondicionálových tvarů oproti 93 indikativním.¹⁶⁰ Porovnáme-li pro tato slovesa výpověď s kondicionálovým tvarem a odpovídající výpověď s tvarem indikativním, domníváme se, že i v tomto případě můžeme hovořit o tom, že kondicionál tu má pouze oslabující funkci, mluvčí svůj

¹⁵⁹ Přání jako zvláštní druh komunikační funkce uvádějí Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 352nn.). Grepl – Karlík (1998, 486n.) s přáním jako zvláštní komunikační funkcí nepočítají, uvedený postoj by pak podle těchto autorů bylo možné chápat jako složku výzvoových komunikačních funkcí.

¹⁶⁰ S převahou kondicionálových tvarů nad tvary indikativními jsme se u sloves v odd. 5.1, jejichž kondicionálový tvar navrhuje interpretovat jako součást explicitních performativních formulí, setkali pouze u slovesa *doporučit* (123:56) a u negovaných podob *nedoporučit* a *neradit* (10:4 a 42:33).

postoj (své přání, vůli) při použití kondicionálu vyjadřuje méně asertivně než formou indikativu. Nejedná se tedy o rozdíl významový, srov. (293a) a (297a).

- (293) *My bychom si přáli, aby s penězi na kraje šlo už nějaké povědomí o pozitivní věci, aby matky měly otevřenější dveře k finanční podpoře.* (SYN2005)
 (293a) *My si přejeme, aby s penězi na kraje šlo už nějaké povědomí ...*
 (294) *(Nikdo nemůže tedy počítat s tím, že i my budeme rozlišovat tato dvě vedení.) Přáli bychom si, kdyby obě vedení pracovala v souladu.* (SYN2005)
 (295) *Přála bych si mít ještě někdy v životě pravé, rodinné, tiché, trochu svaté Vánoce, bez pustého žvástu a konvencí.* (SYN2005)
 (296) *Přál bych si hlavně dost zdraví ...* (SYN2005)
 (297) *I já bych přijetí nového zákona uvítal.* (SYN2005)
 (297a) *I já přijetí nového zákona uvítám.*
 (298) *Určitě bychom uvítali více času na společnou přípravu ...* (SYN2005)
 (299) *Velmi bych uvítal, kdybyste se někdy zastavil u mne.* (SYN2005)
 (300) *Velice bych uvítal, abychom přešli na švýcarský způsob prezidentování ...* (SYN2005)
 (301) *...v té chvíli bych uvítala být poničenou mrtvolou s jakkoli nabouranou vizáží.* (SYN2005)

Jiná slovesa, která ve výpovědích probíraného typu mohou být užita jako nepřímé indikátory komunikační funkce přání, zde neprobíráme. Pro nepřímou indikaci této komunikační funkce jsou v češtině samozřejmě užívány i další konvencionalizované konstrukce, jejich typy lze nalézt u Grepla – Karlíka (1998, 488), u Daneše – Hlavsy – Grepla a kol. (1987, 353) nebo u Grepla (heslo „postoj preferenční“ v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 326).

5.3.3 Kondicionál přítomný při vyjadřování postojů v rámci komunikační funkce tázací

Uplatnění formy kondicionálu přítomného při vyjadřování postojů mluvčího, jejichž jazyková realizace může v rámci komunikace fungovat jako prostředek pro nepřímou indikaci tázací komunikační funkce, ilustrujeme na jediném slovesu, na slovesu *zajímat*. I v tomto případě se jedná o primárně souvětné konstrukce, v jejichž řídicí klauzi je explikován postoj mluvčího (jeho zájem),¹⁶¹ v závislé klauzi pak vlastní propoziční obsah, k němuž se tento postoj vztahuje. Propoziční obsah může být v těchto výpovědích vyjádřen rovněž substantivem. Vlastním propozičním obsahem vyjádřeným závislou klauzí nebo alternativní konstrukcí je v těchto výpovědích tedy to, co mluvčího zajímá, co se chce od adresáta dozvědět, na co se však z nějakého důvodu neptá přímo prostředky pro to určenými, tedy interrogativní výpovědní formou (otázkou zjišťovací nebo doplňovací, př. (302) a (303)) nebo odpovídající explicitní performativní formulí (srov. (302a) a (303a)). Místo toho probíranými výpověďmi pouze tematizuje svůj

¹⁶¹ Jak jsme již zmínili výše, Grepl – Karlík (1998, 489n.) v této souvislosti hovoří o postoji zájmu jako o jednom typu postojů preferenčních.

zájem se daný obsah dozvědět (srov. (302b) a (303b)). Úkolem komunikačních partnerů je těmto výpovědím připsat komunikační funkci tázací a poskytnout odpovídající odpověď.

(302) *Půjdete na tu oslavu?*

(302a) *Ptám se vás, zda půjdete na tu oslavu.*

(302b) *Zajímalo by mě, zda půjdete na tu oslavu.*

(303) *Jak ten příběh dopadne?*

(303a) *Ptám se vás, jak ten příběh dopadne.*

(303b) *Zajímalo by mě, jak ten příběh dopadne.*

V korpusu SYN2005 bylo nalezeno 688 dokladů obsahujících tvary *zajímalo by mě / mne / nás* (rovněž *zajímali by mě / mne / nás* atd.), z toho v 655 případech se jednalo o případ se zájmenem *mě / mne* (oproti 1 066 indikativním tvarům *zajímá mě / mne / nás* atd., z toho 735 případů se zájmenem *mě / mne*). Provedli jsme náhodný výběr a z nalezených 688 kondicionálových dokladů ručně analyzovali vzorek o velikosti 100 výpovědí. Všechny tyto výpovědi bylo možné považovat za vyjádření postoje mluvčího. Vlastní propoziční obsah, tedy to, o co se mluvčí zajímá, byl v těchto výpovědích nejčastěji realizován závislou klauzí obsahovou (74 případů ze 100). Ve 20 z těchto 74 případů byla závislá klauze uvozena spojkou *jestli* a jedna klauze byla uvozena spojkou *zda*; jedná se tedy o nepřímou indikaci otázky zjišťovací (př. (304)). V 53 případech byla závislá klauze uvozena zájmennými výrazy jako *proč, kdo*; šlo tedy o alternativní vyjádření otázek doplňovacích (srov. (305) a (306)). Ve 26 případech byl propoziční obsah realizován substantivem nebo zájmenem v akuzativním tvaru (srov. (307) a (308)), z toho se však téměř v polovině případů jedná o zájmeno *to* (jde pouze o odkaz k jiné výpovědi nebo části kontextu, v němž byl nebo bude příslušný propoziční obsah uveden; srov. (309)).

Rozdíl mezi probíranými výpověďmi s kondicionálovým tvarem slovesa *zajímat* a odpovídajícími výpověďmi s indikativním tvarem tohoto slovesa opět spatřujeme pouze v míře asertivnosti, s níž mluvčí svůj postoj předkládá, srov. (305a).

(304) *Jen by mě zajímalo, jestli ti lidé tuší, na jaký účel právě teď senátorovi přispěli.* (SYN2005)

(305) *Zajímalo by mě, jak člověk přijde k takovému jménu!* (SYN2005)

(305a) *Zajímá mě, jak člověk přijde k takovému jménu!*

(306) *Zajímalo by mě, jaké jsou náležitosti odvolání zaměstnance z funkce ředitele ...* (SYN2005)

(307) *Zajímalo by mě Vaše mínění.* (SYN2005)

(308) *Ano, zajímala by mě ta rumunská aféra.* (SYN2005)

(309) *To by mě fakt zajímalo.* (SYN2005)

Kromě slovesa *zajímat* jsou ve tvaru kondicionálu přítomného k vyjádření postoje zájmu (a tím k nepřímé indikaci tázací komunikační funkce) v češtině používána

slovesa jako *vědět*, *dozvědět se* / *dovědět se*, *zeptat se*, *zjistit*, vždy však pouze ve spojení s adjektivem *rád*, tedy *rád bych věděl*, *rád bych se dozvěděl* / *dověděl*, *rád bych se zeptal*, *rád bych zjistil*. Adjektivum *rád* zde vystupuje jako konstitutivní prvek těchto konstrukcí (např. na rozdíl od spojení tohoto adjektiva s kondicionálovými tvary sloves, které interpretujeme jako součást explicitních performativních formulí, viz pozn. 135 a 144 na s. 96 a 107 v odd. 5.1). Jinou, často využívanou možností je spojení kondicionálového tvaru modálního slovesa *chtít* nebo slovesa *potřebovat* s infinitivem uvedených plnovýznamových sloves, tedy např. *chtěl bych se zeptat*, *potřeboval bych vědět*. Další konstrukce tematizující zájem mluvčího – i takové, v nichž sloveso vystupuje v jiném tvaru než ve tvaru kondicionálu přítomného – uvádějí např. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol. (1987, 326n.) nebo Grepl – Karlík (1998, 462).

6

Zachycování funkcí kondicionálu na tektogramatické rovině

V předchozích dvou kapitolách jsme se na základě korpusového materiálu snažili ukázat kondicionál jednak jako prostředek, kterým je signalizována hypotetičnost předkládaného propozičního obsahu (kap. 4), jednak jako prostředek podléjící se na ztvárnění komunikační funkce výpovědi (kap. 5). Vyjadřování hypotetičnosti jsme přitom chápali jako primární funkci kondicionálu, z hlediska typů modalit, které spolu s Komárkem a kol. (1986) v této práci rozlišujeme, spadá tato funkce do oblasti modalit skutečností. Podíl kondicionálu na signalizaci komunikační funkce výpovědi považujeme za jednu ze sekundárních funkcí, které tento slovesný způsob v češtině plní, v termínech M. Komárka a kol. (1986) se jedná o oblast modalit postojové.

Jak jsme uvedli v kap. 3, ve FGP byla sémantice slovesných způsobů dosud věnována jen okrajová pozornost, k důkladnějšímu zpracování nedošlo ani v souvislosti s tektogramatickou anotací PDT 2.0.¹⁶² Cílem kap. 4 této práce bylo ukázat, že kondicionál je v češtině ve své primární funkci prostředkem sémanticky relevantním, a měl by tedy být reflektován v rámci tektogramatické anotace věty. V prvním oddílu této kapitoly se proto pokusíme navrhnout odpovídající prostředek, kterým by tento význam mohl být zachycován. Usilujeme o to, aby tento prostředek zapadal do teo-

¹⁶² V tomto ohledu ovšem pražský přístup není výjimkou: při pohledu do některých dalších korpusů a prací z oblasti počítačového zpracování přirozeného jazyka je patrné, že pokud je modalitě vůbec věnována pozornost, je zaměřena téměř výhradně na modální slovesa, zatímco sémantika slovesných způsobů je opomíjena (tato kategorie je běžně reflektována pouze v morfologické anotaci). Jako příklad korpusů, v nichž byla sémantika modálních sloves zohledněna, můžeme uvést sémanticky anotovaný korpus angličtiny Proposition Bank a korpus bulharských textů BulTreeBank. V Proposition Bank se počítá se speciální značkou pro modální slovesa (značka MOD; v pojetí PDT 2.0 by se jednalo o funktor, v Proposition Bank se hovoří o „sémantické roli“; srov. Palmer – Gildea – Kingsbury, 2005); v anotaci BulTreeBank bylo rozlišeno primární a sekundární užití modálních sloves (Osenova – Simov, 2003; <http://www.bulreebank.org>). Vývojem systémů pro (polo)automatické rozlišení primárního užití modálních sloves od jejich užití sekundárních zpravidla v odborných textech se zabývali např. Danilava – Schommer (2008), Piqué – Posteguillo – Andreu-Besó (2001) nebo Gabrielatos – McEnery (2005), se zaměřením na biomedicínské texty pak např. Thompson a kol. (2008), z lingvistického hlediska se modalitě v biomedicínských textech věnuje Panocová (2008).

V souvislosti s tématem naší práce jistě stojí za zmínku korpus Penn Discourse Treebank (<http://www.seas.upenn.edu/~pdtd>). Jedná se o soubor textů, v nichž jsou vyznačovány a klasifikovány vztahy mezi jednotlivými klauzemi souvětí a obdobně pak mezi sousedními větami, konkrétně např. vztahy časové, kauzální a – pro nás zajímavé – vztahy podmínkové. Pracuje se zde s celkem šesti typy podmínek, nicméně anotace je zaměřena na vymezení větného úseku, který do daného vztahu vstupuje, a na užitý spojovací prostředek; ani zde slovesnému způsobu pozornost věnována není (srov. např. Prasad a kol., 2007, Prasad a kol., 2008).

retického rámce FGP a přitom byl použitelný především při ruční sémantické anotaci textů (jejich analýze) tak, jak byla českým textům přidělována na tektogramatické rovině PDT 2.0. Důležitá je pro nás ovšem i adekvátnost zvolené reprezentace z hlediska generování českých textů (jejich syntézy) z tektogramatických struktur, které se uplatňuje např. při strojovém překladu z angličtiny do češtiny.

Poté, co načrtneme tektogramatickou reprezentaci primární funkce kondicionálu, měli bychom se o totéž pokusit i pro popsané funkce sekundární, tedy pro případy, v nichž se tento slovesný způsob podílí na signalizaci komunikační funkce výpovědi. Jak ovšem naznačíme v odd. 6.2, formalizace komunikačních funkcí obecně je komplexním problémem, který v české lingvistice zatím nebyl řešen – pro úvahy týkající se kondicionálu jako spoluindikátoru komunikační funkce výpovědi tedy chybí základní rámec, z něhož bychom mohli vycházet. V posledním oddílu této kapitoly, v odd. 6.3, navrhneme dílčí úpravy v tektogramatické reprezentaci několika jevů, s nimiž jsme se setkali při výběru korpusového materiálu pro naše analýzy představené v kap. 4.

6.1 Zachycení kondicionálu jako prostředku vyjádření hypotetičnosti na tektogramatické rovině

Kondicionál při vyjadřování hypotetičnosti, tedy v jeho primární funkci, chápeme jako prostředek, který se svou sémantikou podílí na významové stavbě věty, a to následujícím způsobem: zatímco použitím tohoto slovesného způsobu předkládá mluvčí příslušný děj jako hypoteticky platný, děje ztvárněné větou s indikativním slovesem jsou mluvčím prostě konstatovány, prezentovány jako reálně platné. Tato významová opozice – v souladu s koncepcí *Mluvnice češtiny* v této práci označovaná jako skutečnostní modalita (srov. zvl. odd. 2.2.1) – dosud nebyla na tektogramatické rovině náležitě zachycována, a to ani v teoretických pracích vycházejících z FGP, ani v rámci tektogramatické anotace jazykového materiálu uloženého v PDT 2.0. Jak jsme podrobněji rozebrali v odd. 3.5, Panevová – Benešová – Sgall (1971, 138nn.) sice při detailním zkoumání voluntativní modalitě dospěli k závěru, že skutečnostní modalita má být součástí tektogramatické reprezentace věty, ke konkrétnímu formálnímu řešení ale nedošli – předběžně navrhli, aby byl zachycován pouze význam hypotetičnosti jako „fakultativní příznak“ doplňující informaci o voluntativní modalitě. Při formulaci pravidel pro tektogramatickou anotaci PDT 2.0 byl zaveden gramatém *verbmod*, tento gramatém ovšem ve skutečnosti není sémantickým protějškem morfologické kategorie slovesného způsobu, jeho hodnota u uzlů reprezentujících jednotlivé slovesné tvary přímo kopíruje tuto morfologickou kategorii (zde srov. odd. 3.6.2).

Na základě poznatků, k nimž jsme dospěli v této práci, navrhuje pro zachycování skutečnostní modalitě v rámci tektogramatické anotace zavést nový gramatém. Gramatém jako prostředek reprezentace volíme proto, že skutečnostní modalita je v češtině vyjadřována slovesným způsobem, tedy morfologickou kategorií slovesa – podobně jako např. kategorie času, která je na tektogramatické rovině rovněž

reprezentována gramatémem. Tento nový gramatém budeme pracovně označovat jako gramatém skutečnostní modality (gramatém *factmod*; podle anglického „factual modality“). Kromě základní opozice skutečnostní modality navrhuje tímto gramatémem zároveň zachycovat také rozdíl mezi dvěma typy hypotetických dějů, s nimiž v této práci počítáme, mezi ději potenciálními a ireálními.¹⁶³

Před dalším výkladem chceme upozornit, že cílem těchto oddílů není navrhnout systém reprezentace skutečnostní modalities jako takové, ale že i zde je v centru naší pozornosti kondicionál. Naším cílem je popsat, jak reprezentovat tento slovesný způsob, jestliže je jím vyjadřován jeden z významů skutečnostní modalities. Pokud řešíme i zachycení indikativu, jedná se především o kontexty, v nichž indikativ může stát na místě kondicionálu. Otázkou, kterou v této práci rovněž ponecháváme stranou (jejíž zásadní důležitosti si jsme ovšem vědomi), je problematika, jak odlišit kontexty, v nichž kondicionál vyjadřuje hypotetičnost, od kontextů, v nichž se tento slovesný způsob podílí na signalizaci komunikační funkce výpovědi (a popř. od dalších kontextů).

6.1.1 Gramatém skutečnostní modalities

Pro gramatém skutečnostní modalities *factmod* počítáme se třemi hodnotami: *potential*, *irreal* a *asserted*. Hodnota *potential* odpovídá významu potenciálnosti, který bývá v povrchové podobě věty vyjádřen tvarem kondicionálu přítomného. Hodnotu *irreal* postulujeme pro zachycení ireálnosti děje – ireálné děje se v současné češtině typicky vyjadřují buď tvarem kondicionálu minulého, nebo kondicionálem přítomným. Poslední z hodnot, hodnota *asserted*, bude využita při reprezentaci prostě konstatovaných dějů, které jsou v povrchové podobě věty typicky vyjadřovány indikativním tvarem slovesa. Gramatém *factmod* bude přidělován¹⁶⁴ pouze tektogramatickým uzlům, které reprezentují slovesný tvar vyjadřující skutečnostní modalitu. Vedle tvarů kondicionálu přítomného a minulého a tvarů indikativu jsme se rozhodli tento gramatém přidělit také infinitivu vyjadřujícímu ireálnou podmínku, s nímž jsme se setkali ve dvou dokladech analyzovaných v odd. 4.3.2 (k anotaci jednoho z těchto dokladů srov. odd. 6.1.3, př. /13/ a /13'/).

Nově zaváděný gramatém *factmod* nemá v teoretických pracích vycházejících z FGP (např. Sgall, 1967b, Panevová – Benešová – Sgall, 1971, nebo Sgall – Hajičo-

¹⁶³ I když se jako alternativní řešení nabízí zavést pro zachycení typu hypotetičnosti samostatný gramatém (zavedeny by tedy byly dva nové gramatémy, jeden pro zachycení rozdílu mezi hypotetickými a konstatovanými ději, druhý pro zachycení rozdílu mezi potenciálností a ireálností), zachycení obou sémantických protikladů jediným gramatém volíme především proto, že se jedná o ekonomičtější řešení.

¹⁶⁴ Ačkoli zde (popř. i dále v této kapitole) hovoříme o tom, že gramatém danému uzlu je nebo není přidělován (přidělen, přiřazen apod.), technické řešení zvolené v tektogramatické anotaci PDT 2.0 vypadá jinak. Gramatémy jsou uzlům přiřazovány na základě tzv. sémantického slovního druhu, a pokud gramatém u konkrétního uzlu nenabývá žádné z definovaných hodnot, vyplní se hodnota *nil* (Mikulová a kol., 2005, 40). Např. gramatém času *tense* je přidělen uzlům všech tzv. sémantických sloves, hodnota *nil* je pak v tomto gramatému vyplněna u uzlu reprezentujícího infinitiv nebo imperativ (Mikulová a kol., 2005, 51).

vá – Panevová, 1986) žádný protějšek.¹⁶⁵ Z hlediska tektogramatické anotace PDT 2.0 koncipujeme tento gramatém jako částečnou náhradu gramatému verbmod. O náhradu pouze částečnou se jedná proto, že gramatém verbmod v anotaci nabýval jedné ze tří definovaných hodnot (cdn, ind, imp) u každého uzlu reprezentujícího finitní tvar slovesa, tedy tvar kondicionálu, indikativu i imperativu, kdežto gramatém factmod má pokrývat pouze případy, v nichž formy kondicionálu přítomného a minulého a formy indikativní (popř. rovněž infinitiv; srov. výše) vyjadřují skutečnostní modalitu. Gramatém factmod tak nebude přidělen ani takovému uzlu, který reprezentuje kondicionálovou nebo indikativní formu vyjadřující jiný typ modalitu než modalitu skutečnostní, ani uzlu reprezentujícímu tvar imperativní, protože tímto tvarem je typicky signalizována nikoli skutečnostní modalita, ale komunikační funkce výpovědi (tato funkce by měla být zachycena zvláštním gramatémem).

6.1.2 Postup při přidělování gramatému skutečnostní modalit

V tomto oddílu se pokusíme navrhnout, jak pracovat s gramatémem skutečnostní modalit factmod, který zavádíme jako prostředek pro zachycování rozdílu mezi potenciálností a ireálností (jako dvěma typy hypotetičnosti) a konstatací. Při popisu postupujeme směrem od povrchové podoby věty, jako bychom větě přiřazovali její tektogramatickou reprezentaci v rámci anotace. Zaměříme se především na uvedený gramatém, nebudeme popisovat kompletní tektogramatický strom. Při přidělování hodnot gramatému factmod ovšem vycházíme nejen z formálních rysů věty (většinou ze slovesného způsobu, také z lexikálního obsazení věty), ale předpokládáme rovněž znalost okolního kontextu nebo zapojení anotátorovy znalosti světa. Po formulaci základních pravidel, jimiž se výběr hodnot tohoto gramatému řídí při anotaci, na závěr tohoto oddílu naznačíme, jak s navrhovanou tektogramatickou reprezentací pracovat při postupu opačném, při generování českých vět z tektogramatických stromů.

Pokud se ve větách všech typů, které jsme probírali v odd. 4.3 až 4.6,¹⁶⁶ vyskytne sloveso ve tvaru kondicionálu minulého, u uzlu reprezentujícího tento slovesný tvar nabude gramatém factmod hodnoty *irreal*. U uzlu reprezentujícího tvar kondicionálu přítomného bude hodnota gramatému factmod vyplněna podle uvážení anotátora. Pokud anotátor usoudí, že věta s tímto slovesným tvarem vyjadřuje ireálný děj, zvolí v gramatému factmod hodnotu *irreal*; pokud bude děj dané věty interpretovat jako potenciální, je na místě hodnota *potential*; v případě, že anotátor mezi těmito inter-

¹⁶⁵ Zachycování významového rozdílu mezi ději potenciálními a ireálnými (pomocí hodnot *potential* a *irreal* gramatému factmod) v zásadě odporuje závěru J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla (1971, 140; opět se ovšem jedná o závěr vyslovený pro modální slovesa), že tuto opozici „není třeba považovat za dvě jednotky tektogramatické roviny, protože rozdíl je dán časovým zařazením vlastních modálních sloves“.

¹⁶⁶ Prozatím mezi konstrukcemi probíranými v jednotlivých oddílech kap. 4 nerozlišujeme, neděláme rozdíl ani mezi slovesnými tvary v klauzi řídící a závislé. U slovesných tvarů, pro které formulujeme následující pravidla, předpokládáme, že vyjadřují skutečnostní modalitu (tento předpoklad již neopakujeme). Konkrétní doklady přejaté z jednotlivých oddílů kap. 4 jsou analyzovány v odd. 6.1.3.

pretacemi neumí rozhodnout, vyplní obě uvažované hodnoty (potential| irreal). Kondicionál minulý a kondicionál přítomný tedy z hlediska vyjadřování ireálnosti považujeme za prostředky synonymní – pro věty, které se liší jen tím, zda je v nich užit kondicionál přítomný nebo kondicionál minulý, předpokládáme stejnou tektogramatickou reprezentaci.

Tektogramatickému uzlu, který reprezentuje sloveso ve tvaru indikativu, bude v případě, že tímto slovesem je daný děj prostě konstatován, přidělena v gramatému factmod hodnota *asser ted*. Jestliže ovšem indikativní tvar vyjadřuje ireálné děje, což se v kap. 4 ukázalo jako možné pouze v řídicích klauzích podmínkových souvětí a v některých větách s podmínkovou substantivní či infinitivní konstrukcí,¹⁶⁷ vyplní anotátor u odpovídajícího tektogramatického uzlu v gramatému factmod hodnotu *irreal*. Protože však indikativ nese časový význam i jako prostředek ztvárňující ireálné děje, je kromě gramatému factmod tomuto uzlu nutné přidělit také gramatém času *tense* a v něm zachytit časovou charakteristiku reprezentovaného slovesného tvaru. Jak jsme upozornili v odd. 4.3.1, při vyjadřování ireálných dějů se jako alternativy kondicionálu mohou v uvedených typech vět uplatnit všechny tři časové formy indikativu.¹⁶⁸ Jako prostředek vyjadřující hypotetičnost navrhuje indikativ hodnotit ovšem pouze v ireálných kontextech, nikoli v kontextech potenciálních. V potenciálních kontextech doporučujeme u uzlu reprezentujícího indikativní tvar vyplnit v gramatému factmod hodnotu *asser ted* a v gramatému *tense* hodnotu odpovídající použitému tvaru. U uzlů reprezentujících indikativní tvary by se tedy v gramatému factmod neměla hodnota *potential* vůbec objevit (na rozdíl od typické hodnoty *asser ted* a hodnoty *irreal*, s níž počítáme pro uvedené specifické případy). Důvod pro rozdílnou anotaci indikativních forem v ireálných a v potenciálních kontextech spatřujeme v rozdílných podmínkách, za nichž může být indikativ v těchto dvou typech kontextů použit.

Užití indikativu v ireálných kontextech, tedy na místě náležitého kondicionálu minulého, je náhradou příznakového členu členem bezpříznakovým. Kondicionál minulý je však prostředkem příznakovým hned dvojnásobně: nejen z hlediska vyjadřování hypotetičnosti (v rámci skutečnostní modality, bezpříznakovým členem je indikativ), ale také z hlediska ireálnosti (v rámci hypotetičnosti, a to vůči bezpříznakovému kondicionálu přítomnému). Užití indikativu pro vyjádření ireálnosti tedy znamená setření jak rozdílu mezi ireálností a potenciálností, tak rozdílu mezi hypotetičností a konstatací. Podle našich pozorování popsanych v kap. 4¹⁶⁹ ovšem není tato významová

¹⁶⁷ Srov. př. z odd. 4.3.1 a 4.3.2: *Následné diskuse ...by byly // byly / jsou / budou zbytečné, kdyby byly existovaly diskuse předběžné, Nebýt ruských tanků, vystřizlivění by nepřišlo // nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dřív. Závislé klauze s aniž a jako zde necháváme stranou.*

¹⁶⁸ Gramatém času *tense* nabývá hodnoty *sim* pro děje současné s okamžikem promluvy nebo jiným dějem, *ant* pro děje předcházející okamžiku promluvy nebo jinému ději a *post* pro děje následující po okamžiku promluvy nebo jiném ději (Mikulová a kol., 2005, 51).

¹⁶⁹ Máme přitom samozřejmě na mysli, že jsme se v této práci omezili na korpusový materiál obsahující kondicionálové formy a věty s indikativními formami byly zpravidla až výsledkem námi prováděné

ztráta obecně přijatelná: indikativ mohl být pro vyjádření ireálných dějů použit pouze tehdy, pokud byla ireálnost dostatečně jasně vyjádřena přítomnou závislou klauzí nebo infinitivní či substantivní konstrukcí a kondicionál byl jen dalším indikátorem ireálnosti. O vyjadřování ireálnosti by podle našeho názoru bylo možné uvažovat jako o jedné ze sekundárních funkcí indikativu, uplatnění indikativu v této funkci se ovšem zdá být vázáno na (poměrně striktní) kontextové podmínky.

V potenciálních kontextech lze náhradu kondicionálu přítomného indikativem rovněž interpretovat jako náhradu příznakového členu členem bezpříznakovým. Vzhledem k tomu, že kondicionál přítomný je příznakový pouze z hlediska hypotetičnosti (z hlediska ireálnosti je členem bezpříznakovým), je při zkoumané substituci smazán pouze rozdíl mezi hypotetičností a konstatací. Jak jsme ukázali na korpusovém materiálu, náhrada kondicionálu indikativem nepřicházela v potenciálních kontextech v úvahu právě ve větách, v nichž hypotetičnost byla z hlediska mluvčího podstatnou složkou významu věty. To, že v potenciálních kontextech je kondicionál zaměnitelný indikativem mnohem volněji než v kontextech ireálných, spojujeme ovšem především se sémantickou blízkostí kondicionálu přítomného (v příslušném významu) a indikativu futura, tedy blízkostí významu potenciálnosti a významu budoucnosti (srov. také Šmilauer, 1969, 141, nebo Šmilauer, 1947, 166; pro slovenštinu Horák, 1958). V této souvislosti preferujeme v potenciálních kontextech chápat indikativní tvar slovesa nikoli jako prostředek vyjádření potenciálnosti, ale jako prostředek prosté konstatace – kdybychom totiž o potenciálnosti uvažovali jako o jednom ze sekundárních významů indikativu (tedy podobně jako výše o ireálnosti), museli bychom přinejmenším u každého tvaru indikativu futura rozhodovat, zda vyjadřuje budoucnost nebo potenciálnost, což považujeme za velmi obtížné.

Stručně shrneme, že rozdíl mezi ireálnými větami s kondicionálovým slovesem a ireálnými větami s indikativem navrhujeme na tektogramatické rovině zachycovat jinak než rozdíl mezi potenciálními větami s kondicionálem přítomným a potenciálními větami s indikativem. Tektogramatická reprezentace ireálné věty s kondicionálem minulým nebo přítomným a tektogramatická reprezentace varianty této věty, v níž na místě kondicionálového slovesa vystupuje indikativní tvar, se liší pouze přítomností časového gramatému u uzlu reprezentujícího indikativní sloveso (gramatém *factmod* nabývá jak u uzlu kondicionálového slovesa, tak u uzlu indikativního slovesa stejné hodnoty: *irreal*). Na rozdíl od toho mezi tektogramatickou reprezentací potenciální věty se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného a tektogramatickou reprezentací její varianty s indikativní formou slovesa je rozdíl v hodnotě gramatému *factmod* a v přítomnosti gramatému času: u uzlu reprezentujícího tvar kondicionálu přítomného nabývá gramatém *factmod* hodnoty *potential* a gramatém *tense* přidělován není, kdežto u uzlu indikativního slovesa je v gramatému *factmod* vyplněna hodnota

substituce slovesných forem. Mohou proto existovat i další konstrukce, kde indikativ vyjadřuje ireálnost, cílem této práce ovšem nebylo takové konstrukce identifikovat. Přijatelnost vět, v nichž byl kondicionál nahrazen indikativem, jsme posuzovali na základě našeho jazykového povědomí.

6.1 ZACHYCENÍ KONDICIONÁLU JAKO PROSTŘEDKU VYJÁDRĚNÍ HYPOTETIČNOSTI

slovesný způsob analyzovaného tvaru	slovesná osoba	slovesné číslo	hodnota gramatému factmod	hodnota gramatému tense
kondicionál minulý	1./2./3.	sg./pl.	irreal	–
kondicionál přítomný s potenciálním významem	1./2./3.	sg./pl.	potential	–
kondicionál přítomný s ireálným významem	1./2./3.	sg./pl.	irreal	–
kondicionál přítomný s potenciálním nebo ireálným významem	1./2./3.	sg./pl.	potential irreal	–
indikativ s významem konstatace	1./ 2./3.	sg./pl.	asserted	ant/sim/post
indikativ místo kondicionálu přítomného s potenciálním významem	1./ 2./3.	sg./pl.	asserted	ant/sim/post
indikativ místo kondicionálu minulého nebo přítomného s ireálným významem	1./ 2./3.	sg./pl.	irreal	ant/sim/post

Tabulka 9: Zkoumané slovesné tvary (jejich formální charakteristiky uvedeny v prvním až třetím sloupci) a jim odpovídající hodnoty gramatému *factmod* a *tense* (sloupec 4 a 5; pokud není gramatém *tense* přidělován, je vyplněno –).

ta *asserted* a v gramatému *tense* hodnota *post* (nebo *sim*). Odlišnosti v tektogramatických reprezentacích ireálných vět s kondicionálovým slovesem a jejich variant s indikativní formou a podobně odlišnosti v tektogramatických reprezentacích potenciálních vět s kondicionálovým slovesem a jejich variant s indikativní formou odpovídají našemu pozorování, že mezi větami s kondicionálem a jejich indikativními variantami nejde o vztah synonymie.

Popsaným způsobem prozatím navrhujeme postupovat i při anotaci klauzí se spojkami *aniž* a *jako*, i když tyto klauze mají oproti podmínkovým souvětím a větám s podmínkovou infinitivní či substantivní konstrukcí, jejichž anotaci jsme se dosud věnovali především, svá specifika. Podle našich pozorování byl kondicionál v klauzích s *aniž* a *jako* zaměnitelný indikativem prakticky bez omezení (což lze v ireálných kontextech vykládat tak, že ireálnost je vždy dostatečně signalizována samostatnými spojkami), mezi ireálnou a potenciální interpretací bylo v řadě analyzovaných dokladů těžké rozhodnout. Na konkurenci kondicionálu a indikativu v těchto klauzích by zřejmě bylo možné pohlížet i jinak, v této práci se o to ovšem nepokoušíme a uvedený způsob reprezentace předkládáme jako prozatímní řešení. Probírané slovesné tvary, jimž připisujeme význam hypotetičnosti (potenciálnosti nebo ireálnosti) nebo konstatace, a jim odpovídající hodnoty gramatémů *factmod* a *tense* jsou shrnuty v tab. 9.

Na závěr tohoto oddílu se nad navrhovanou tektogramatickou reprezentací skutečností modalit a typů hypotetičnosti zamyslíme z pohledu generování českých

vět z tektogramatických reprezentací. Předpokládáme přitom, že máme k dispozici tektogramatickou reprezentaci, která odpovídá principům uvedeným v tomto oddílu. Pokud je u slovesného tektogramatického uzlu v gramatému *factmod* vyplněna hodnota *irreal* (gramatém *tense* ovšem tomuto uzlu nenáleží), bude pro tento uzel jako jeho povrchová realizace vygenerováno příslušné sloveso ve tvaru kondicionálu minulého nebo ve tvaru kondicionálu přítomného. Generovat pro tento uzel jako jednu z možných realizací také indikativní tvar nepovažujeme za vhodné, protože jednak by bylo nutné zvolit jednu z časových forem, jednak by bylo nutné zajistit, aby ireálnost byla dostatečně jasně vyjádřena jiným prostředkem než slovesnou formou (ani jeden z těchto požadavků nelze podle našeho názoru spolehlivě splnit při manuálním postupu, natož při postupu poloautomatickém nebo automatickém, s nímž se při generování často počítá). Naproti tomu, jestliže je vedle hodnoty *irreal* v gramatému *factmod* pro daný uzel specifikována také hodnota gramatému *tense*, jako jeho povrchové vyjádření lze vygenerovat indikativní tvar s časovou charakteristikou odpovídající hodnotě časového gramatému, vedle indikativního tvaru ale také formu kondicionálu minulého a formu kondicionálu přítomného (časový význam nebude kondicionálovými formami vyjádřen). Pokud jde o hodnotu *potential* v gramatému *factmod*, daný slovesný uzel bude v povrchové podobě věty realizován tvarem kondicionálu přítomného. O vyjádření tohoto uzlu indikativním tvarem neuvažujeme (v souladu s navrhovaným postupem anotace kondicionálu přítomného a indikativu v potenciálních kontextech). Uzlům, u nichž se hodnota *asserted* gramatému *factmod* kombinuje s jednou z hodnot gramatému *tense*, budou v povrchové realizaci věty odpovídat indikativní tvary s příslušnou časovou charakteristikou: při hodnotě *ant* v gramatému *tense* bude vygenerován tvar indikativu *préterita*, při hodnotě *sim* tvar indikativu *présenta* a při hodnotě *post* tvar indikativu *futura*.

6.1.3 Aplikace gramatému skutečnostní modality na konstrukce probíraných typů

Nově zavedený gramatém skutečnostní modality nyní aplikujeme přímo na korpusový materiál, který jsme analyzovali v odd. 4.3 až 4.6. Naším cílem je ověřit použitelnost tohoto prostředku na autentickém jazykovém materiálu.¹⁷⁰ Z každého z těchto oddílů vybíráme několik vět – v pořadí, jak po sobě tyto oddíly následovaly. Větám udělujeme nová čísla, pod číslem /1/ až /30/ uvádíme původní korpusové doklady (z kterého korpusu doklad pochází, neopakujeme; pokud byl doklad součástí složitější konstrukce, nerelevantní části konstrukce neuvádíme), pod označením /1'/ atd. (popř. /1''/ atd.) následují případné varianty, které jsme získali substitucí kondicionálové (popř. indikativní) formy slovesa či více sloves tvarem indikativu (popř. kondicionálu); v souvětných konstrukcích z odd. 4.3.1 a 4.4.1 nám šlo především o substituci

¹⁷⁰ Vzhledem k omezenému počtu typů konstrukcí, které jsme probírali, ovšem nemůžeme vyloučit, že se při použití tohoto gramatému při analýze jiných jazykových jevů objeví problémy, s nimiž se zde nesetkáme.

kondicionálové formy v klauzi řídící. V případě, že jsme náhradu kondicionálového tvaru indikativem hodnotili jako nepřijatelnou, uvádíme pouze samotný korpusový doklad.

Slovesné formy ve větách podtrháváme, takto vyznačujeme všechna přítomná slovesa. Je-li použita spojka *kdyby* nebo *aby*, podtrháváme i tyto spojky. Jestliže se ve větě vyskytuje tvar modálního slovesa, ve výše představených intencích FGP ho spolu s infinitivem plnovýznamového slovesa považujeme za jedinou slovesnou formu. Lemma, kterým je daný tvar reprezentován v tektogramatickém stromě, píšeme za příslušnou klauzi do hranatých závorek. Slovesné tvary, jejichž součástí je modální sloveso, jsou reprezentovány lemmatem plnovýznamového infinitivu (hodnotu gramatému deontmod vyjadřující, jaký význam dané modální sloveso nese, nespecifikujeme). U lemmatu uvádíme hodnotu gramatému factmod. V případě, že daná slovesná forma skutečností modalitu nevyjadřuje, a tento gramatém tedy není příslušnému uzlu přidělován, upozorňujeme na to. Na rozdíl od toho hodnotu gramatému tense uvádíme u lemmatu pouze v případě, že tento gramatém příslušnému uzlu náleží (u tvarů prézenta dokonavých sloves vyplňujeme v tomto gramatému hodnotu post; srov. Mikulová a kol., 2005, 51).

Příklady ireálných podmínkových souvětí s různými kombinacemi slovesných způsobů v řídící a závislé klauzi (z odd. 4.3.1):

/1/ *Následné diskuse o vážných nedostacích významné kodifikační příručky by byly zbytečné* [být: factmod=irreal], *kdyby byly existovaly diskuse předběžné.* [existovat: factmod=irreal]

/1' / *Následné diskuse o vážných nedostacích významné kodifikační příručky byly / jsou / budou zbytečné* [být: factmod=irreal, tense=ant/sim/post],¹⁷¹ *kdyby byly existovaly diskuse předběžné.* [existovat: factmod=irreal]

/2/ *Kdyby byl Izrael o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni* [informovat: factmod=irreal], *všechno by se bývalo bylo bez problémů vyřešilo.* [vyřešit se: factmod=irreal]

/2' / *Kdyby byl Izrael o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni* [informovat: factmod=irreal], *všechno se vyřešilo bez problémů.* [vyřešit se: factmod=irreal, tense=ant]

/3/ *Kdyby Vrchní soud v Praze přijal názor* [přijmout: factmod=irreal], *že Minaříkův trestný čin byl promlčen* [promlčet: factmod=asserted, tense=ant], *zastavil by trestní stíhání.* [zastavit: factmod=irreal]

¹⁷¹ Jednotlivé hodnoty gramatému tense oddělené lomítkem se vztahují k jednotlivým uvedeným časovým formám indikativu – po řadě: hodnota ant pro uzel reprezentující tvar *byly*, hodnota sim pro uzel reprezentující *jsou* a post pro uzel reprezentující *budou*. Fakticky se jedná o tři různá souvětí lišící se časovou charakteristikou slovesa v řídící klauzi, těmto souvětím odpovídají tři různé tektogramatické stromy lišící se právě hodnotou časového gramatému u uzlu reprezentujícího sloveso řídící klauze.

- /3' / *Kdyby Vrchní soud v Praze přijal názor [přijmout: factmod=irreal], že Minaříkův trestný čin byl promlčen [promlčet: factmod=asserted, tense=ant], zastavil trestní stíhání. [zastavit: factmod=irreal, tense=ant]*
- /4/ *Kdyby Cheb proměňoval penalty [proměňovat: factmod=irreal], vedl by tabulku. [vést: factmod=irreal]*
- /4' / *Kdyby Cheb proměňoval penalty [proměňovat: factmod=irreal], vedl / vede / povede tabulku. [vést: factmod=irreal, tense=ant/sim/post]*
- /5/ *Čtyřgólový náskok mohl hned po rozehrání snížit Gregory [snížit – při primární funkci modálního slovesa moct: factmod=irreal, tense=ant], kdyby jeho pokus nezlikvidoval Kouba. [zlikvidovat: factmod=irreal]*

Příklady potenciálních podmínkových souvětí s různými kombinacemi slovesných způsobů a časů (odd. 4.3.1):

- /6/ *Princ Charles, pokud by se chtěl stát králem [stát se: factmod=potential], by se v případě rozvodu nesměl znovu oženit. [oženit se: factmod=potential]*
- /6' / *Princ Charles, pokud by se chtěl stát králem [stát se: factmod=potential], se v případě rozvodu nesmí / nebude smět znovu oženit. [oženit se: factmod=asserted, tense=sim/post]*
- /6'' / *Princ Charles, pokud se chce / bude chtít stát králem [stát se: factmod=asserted, tense=sim/post], se v případě rozvodu nesmí / nebude smět znovu oženit. [oženit se: factmod=asserted, tense=sim/post]*
- /6''' / *Princ Charles, pokud se chce / bude chtít stát králem [oženit se: factmod=asserted, tense=sim/post], by se v případě rozvodu nesměl znovu oženit. [oženit se: factmod=potential]*
- /7/ *...vegetariány, kteří by vás sežrali zaživa [sežrat: factmod=potential], pokud budete jíst maso. [jíst: factmod=asserted, tense=post]*
- /7' / *...vegetariány, kteří vás sežerou zaživa [sežrat: factmod=asserted, tense=post], pokud budete jíst maso. [jíst: factmod=asserted, tense=post]*
- /8/ *Vsadil-li někdo na růstový fond [vsadit: factmod=asserted, tense=ant], neměl by očekávat okamžitý výnos. [očekávat: tvar kondicionálu zde nevyjadřuje skutečnostní modalitu, ale komunikační funkci výpovědi, gramatém factmod tedy přidělován není]*
- /8' / *Vsadil-li někdo na růstový fond [vsadit: factmod=asserted, tense=ant], ať neočekává okamžitý výnos. [očekávat: indikativní tvar ve spojení s částicí ať nevyjadřuje skutečnostní modalitu, ale komunikační funkci výpovědi, gramatém factmod tedy přidělován není]*
- /9/ *Jestliže by jejich poměr byl větší než 1 [být: factmod=potential], gravitace převáží nad současným rozpínáním [převážit: factmod=asserted, tense=post] a vesmír se za-se smrští. [smrstit se: factmod=asserted, tense=post]*

- /9'/ *Jestliže je / bude jejich poměr větší než 1 [být: factmod=asserted, tense=sim/post], gravitace převáží nad současným rozpínáním [převážít: factmod=asserted, tense=post] a vesmír se zase smrští. [smrstit se: factmod=asserted, tense=post]*
 /10/ *Ankara v minulosti hrozila Řecku dokonce i válkou [hrozit: factmod=asserted, tense=ant], jestliže by Atény takové rozhodnutí učinily. [učinit: factmod=potential]*
 /10'/ *Ankara v minulosti hrozila Řecku dokonce i válkou [hrozit: factmod=asserted, tense=ant], jestliže Atény takové rozhodnutí učiní. [učinit: factmod=asserted, tense=post]*

Příklad podmínkového souvětí z odd. 4.3.1, u kterého nedovedeme rozhodnout mezi ireálnou a potenciální interpretací:

- /11/ *Pokud by se náš autor zabýval českým nacionalismem a jeho problémy důkladněji [zabývat se: factmod=potential|irreal], než činí doposud [činit: factmod=asserted, tense=sim] (profesní specializaci je ostatně historikem raného českého středověku) [být: factmod=asserted, tense=sim], jeho zjištění by možná měla ke skutečnosti blíže. [mít: factmod=potential|irreal]*

Příklady vět obsahujících infinitivní nebo substantivní konstrukci s podmínkovou sémantikou – věty vyjadřují ireální děj (odd. 4.3.2):

- /12/ *Většina bangladéšského muslimského obyvatelstva by za normálních okolností inkriminované interview samozřejmě vůbec bývala nezaznamenala. [zaznamenat: factmod=irreal]*
 /13/ *Nebýt ruských tanků [být: factmod=irreal], vystřízlivění by nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dřív. [přijít: factmod=irreal]*
 /13'/ *Nebýt ruských tanků [být: factmod=irreal], vystřízlivění nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dřív. [přijít: factmod=irreal, tense=ant]*

Příklady vět obsahujících infinitivní nebo substantivní konstrukci s podmínkovou sémantikou – věty vyjadřují potenciální děj (odd. 4.3.2):

- /14/ *V každém případě by vypukla v Polsku vážná politická krize. [vypuknout: factmod=potential]*
 /15/ *V případě, že se soudkyně Alena Hudcová dohodne s odborníkem na soudní lékařství L. Neoralem [dohodnout se: factmod=asserted, tense=post], konalo by se lčení i další den. [konat se: factmod=potential]*
 /15'/ *V případě, že se soudkyně Alena Hudcová dohodne s odborníkem na soudní lékařství L. Neoralem [dohodnout se: factmod=asserted, tense=post], bude se lčení konat i další den. [konat se: factmod=asserted, tense=post]*

Příklad věty, v níž je subjekt vyjádřen závislou klauzí – věty vyjadřují ireální děj (odd. 4.4.1):

/16/ *Ovšemže by bylo bývalo nejrozumnější* [být: factmod=irreal], *kdybych nečekal na manželčinu neohlášenou návštěvu* [čekat: factmod=irreal] a *navštívil ji sám*. [navštívit: factmod=irreal]

Příklady vět, v nichž je subjekt vyjádřen závislou klauzí – věty vyjadřují potenciální děj (odd. 5.4.1):

/17/ *...proč by vadilo* [vadit: factmod=potential], *kdyby bratr zdědil část domu*. [zdědit: factmod=potential]

/18/ *Neškodilo by* [škodit: factmod=potential], *kdybych Vás prohlédla pořádně*. [prohlédnout: factmod=potential]

/18'/ *Nebude škodit / neuškodí* [škodit / uškodit: factmod=asserted, tense=post], *kdybych Vás prohlédla pořádně*. [prohlédnout: factmod=potential]

Příklady vět, v nichž je subjekt vyjádřen nominalizovanou konstrukcí – věty vyjadřují ireálný děj (odd. 4.4.2):

/19/ *...připomínat si je by bylo bývalo bolestivé*. [připomínat si: infinitiv zde nevyjadřuje skutečnostní modalitu, gramatém factmod tedy přidělován není; být: factmod=irreal]

/20/ *...remíza by byla spravedlivější*. [být: factmod=irreal]

Příklady vět, v nichž je subjekt vyjádřen nominalizovanou konstrukcí – věty vyjadřují potenciální děj (odd. 4.4.2):

/21/ *Výměna na tomto místě by v dnešní situaci byla vnímána jako politický neúspěch strany*. [vnímat: factmod=potential]

/22/ *Uhrát tu remízu by bylo úspěchem*. [uhrát: infinitiv nevyjadřuje skutečnostní modalitu, gramatém factmod tedy přidělován není; být: factmod=potential]

/22'/ *Uhrát tu remízu bude úspěchem*. [uhrát: infinitiv nevyjadřuje skutečnostní modalitu, gramatém factmod tedy přidělován není; být: factmod=asserted, tense=post]

Příklady souvětí se závislou klauzí uvozenou spojkou *aniž* – klauze s *aniž* vyjadřují ireálný děj (odd. 4.5.1):

/23/ *...po cestě, kterou tento naznačil* [naznačit: factmod=asserted, tense=ant], *aniž by byl měl sílu se jí ubírat*. [mít: factmod=irreal]

/23'/ *...po cestě, kterou tento naznačil* [naznačit: factmod=asserted, tense=ant], *aniž měl sílu se jí ubírat*. [naznačit: factmod=irreal, tense=ant]

/24/ *Program totiž začal až s několikahodinovým zpožděním* [začít: factmod=asserted, tense=ant], *aniž by se někdo obtěžoval s vysvětlením*. [obtěžovat se: factmod=irreal]

/24'/ *Program totiž začal až s několikahodinovým zpožděním* [začít: factmod=asserted, tense=ant], *aniž se někdo obtěžoval s vysvětlením*. [obtěžovat se: factmod=irreal, tense=ant]

Příklad souvětí se závislou klauzí uvozenou spojkou *aniž* – děj vyjádřený klauzí s *aniž* interpretujeme jako potenciální (odd. 4.5.1):

/25/ ...zpráva o její smrti *by se k němu v každém případě dostala* [dostat se: factmod=potential], *aniž by po ní pátral*. [pátrat: factmod=potential]

/25'/ ...zpráva o její smrti *by se k němu v každém případě dostala* [dostat se: factmod=potential], *aniž po ní bude pátrat / pátrá*. [pátrat: factmod=asserted, tense=sim/post]

Příklad souvětí se závislou klauzí uvozenou spojkou *jako* – děj vyjádřený klauzí s *jako* hodnotíme jako ireálný (odd. 4.5.2):

/26/ Z tváří mu *zmizela* všechna krev [zmizet: factmod=asserted, tense=ant], *jako by ho byl někdo surově praštil*. [praštit: factmod=irreal]

/26'/ Z tváří mu *zmizela* všechna krev [zmizet: factmod=asserted, tense=ant], *jako když ho někdo surově praštil*. [praštit: factmod=irreal, tense=ant]

Příklady vět se spojkou *jako* – mezi ireálnou a potenciální reprezentací nerozhodujeme (odd. 4.5.2):

/27/ Na protějším chodníku mi srdce *bušilo* [bušit: factmod=asserted, tense=ant], *jako by potřebovalo vyměnit baterky*. [potřebovat: factmod=potential|irreal]

/27'/ Na protějším chodníku mi srdce *bušilo* [bušit: factmod=asserted, tense=ant], *jako když potřebuje vyměnit baterky*. [potřebovat: factmod=asserted, tense=sim]

/28/ Neblahé stigma Ježíšova zrádce *jako by se nad církevním majetkem vznášelo* dodnes. [vznášet se: factmod=potential|irreal]

/28'/ Neblahé stigma Ježíšova zrádce *jako když se nad církevním majetkem vznáší* dodnes. [vznášet se: factmod=asserted, tense=sim]

Příklad věty vyjadřující ireálný děj, v níž je přítomno doplnění s významem zdroje informace (odd. 4.6):

/29/ Přijetí zákona o restitucích židovského majetku v podobě, *jakou navrhoval* Viktor Dobal (ODA) [navrhovat: factmod=asserted, tense=ant], *by podle mluvčí ODS J. Petrové znamenalo* faktické prolomení restituční hranice dané rokem 1948. [znamenat: factmod=irreal]

Příklad věty vyjadřující potenciální děj, v níž je přítomno doplnění s významem zdroje informace (odd. 4.6):

/30/ Podle A. Röschové (ODS) *by pro Kozlův návrh byla asi polovina klubu ODS* [být: factmod=potential], *ale osobně by byla spíš proti*. [být: factmod=potential]

/30'/ Podle A. Röschové (ODS) *bude pro Kozlův návrh asi polovina klubu ODS* [být: factmod=asserted, tense=post], *ale osobně bude spíš proti*. [být: factmod=asserted, tense=post]

6.2 Kondicionál přítomný jako prostředek podílející se na signalizaci komunikační funkce výpovědi a tektogramatická reprezentace věty

V konstrukcích, které jsme probírali v kap. 5, jsme kondicionál hodnotili nikoli jako prostředek, kterým je vyjadřována hypotetičnost (tak jsme kondicionál interpretovali ve větách analyzovaných v kap. 4), ale jako prostředek podílející se na signalizaci komunikační funkce výpovědi; zabývali jsme se přitom pouze kondicionálem přítomným. V odd. 5.1 jsme kondicionál přítomný ukázali jako součást explicitních performativních formulí, tedy jednoho z prostředků užívaných k přímé signalizaci komunikační funkce, př. (310). V odd. 5.2 jsme se věnovali tvarům kondicionálu přítomného v tázacích výpovědích (hovoří se o interogativní výpovědní formě – výpovědní formy jsou považovány za další prostředek pro přímou indikaci komunikační funkce). Těmto výpovědím jsme ovšem navzdory jejich formě připisovali komunikační funkci zdvořilé výzvy, srov. (311). Odd. 5.3 byl zaměřen na kondicionál přítomný při ztvárňování postojů mluvčího. Postoje mluvčího jsou chápány jako jedna ze složek komunikační funkce, jazyková tematizace těchto postojů pak jako nepřímý způsob signalizace této funkce, srov. výpověď (312) vyjadřující komunikační funkci tázací.

(310) *Doporučoval bych vám ten dům koupit.*

(311) *Uvedl byste konkrétní příklad?*

(312) *Zajímalo by mě, zda ten projekt uspěje.*

6.2.1 Dosavadní způsob zachycení komunikační funkce výpovědi v rámci tektogramatické anotace

S komunikační funkcí výpovědi jako součástí tektogramatické reprezentace věty se ve FGP počítalo od počátku této teorie. Sgall (1967b, zvl. 82nn.) pracoval s celkem pěti komunikačními funkcemi. Pro zachycení komunikačních funkcí byl zaveden gramatém *Modal*, který náležel tektogramatickému uzlu reprezentujícímu řídicí sloveso celé výpovědi a nabýval hodnot *imper* (pro rozkaz), *enunc* (pro oznámení), *exkl* (pro zvolání), *dezid* (pro přání) a *interr* pro otázku (podrobněji zde srov. odd. 3.3). Na tektogramatické rovině PDT 2.0 odpovídá gramatému *Modal* gramatém *sentmod*. Hodnoty gramatému *sentmod* jsou v zásadě totožné s hodnotami gramatému *Modal*, jedná se o hodnoty *imper*, *enunc*, *excl*, *desid* a *inter* (srov. odd. 3.6.2). Gramatém *sentmod* byl při tektogramatické anotaci ve velké většině případů vyplňován automaticky, a to na základě formálních rysů anotovaných výpovědí, konkrétně podle jejich výpovědní formy. Hodnota *inter* tak byla přiřazována výpovědím ukončeným otazníkem jakožto formálním indikátorem výpovědní formy interogativní, hodnota *desid* výpovědím s částicemi *ať* nebo *kéž* jako formálními znaky přací výpovědní formy *apod*. Oproti tomu explicitní performativní formule jako další prostředek přímé signalizace komunikačních funkcí ani prostředky, kterými jsou tyto funkce signalizovány nepřímo, při zachycení komunikační funkce výpovědi hodnotou gramatému *sentmod* v úvahu

brány nebyly. Výpovědi jako (310) (typ analyzovaný v odd. 5.1) a (312) (odd. 5.3) tedy byly na tektogramatické rovině PDT 2.0 anotovány jako výpovědi s komunikační funkcí oznamovací (*sentmod=enunc*), výpovědi jako (311) (odd. 5.2) pak jako výpovědi s komunikační funkcí tázací (*sentmod=inter*).

6.2.2 Explicitní performativní formule vs. výpovědní formy z hlediska tektogramatické reprezentace

Jak jsme blíže vysvětlili v odd. 2.2.3 a v kap. 5, výpovědní formy a explicitní performativní formule jakožto prostředky pro přímou signalizaci komunikační funkce se svou povahou zásadně liší. Výpovědní formy jsou chápány jako víceméně ustálené kombinace prostředků lexikálních, morfologických, grafických (popř. intonačních v mluveném projevu) ad. Při anotaci je výpovědní formy možné – a to do značné míry automaticky – identifikovat na základě vybraného formálního rysu, srov. předchozí oddíl, kde jsme uvedli otazník pro interrogativní výpovědní formu, částice *ať* a *kéž* pro formu práci, dále např. imperativní tvar slovesa pro výpovědní formu imperativní.

Oproti tomu explicitní performativní formule jsou primárně souvětné konstrukce, v jejich řídicí klauzi vystupuje performativně užitý slovesný tvar, jímž je explikována komunikační funkce výpovědi, závislá klauze ztvárňuje vlastní propoziční obsah výpovědi. U některých sloves může na místě závislé klauze vystupovat substantivní nebo infinitivní konstrukce. Pro identifikaci explicitních performativních formulí by bylo zapotřebí mít k dispozici víceméně úplný seznam performativně užívaných sloves a rovněž popsat způsob, jak rozhodnout, že dané sloveso v konkrétní výpovědi skutečně má performativní platnost. Seznam performativně užívaných sloves pro češtinu podle našich znalostí k dispozici není (seznam, který uvádí Hirschová, 1988, není zdaleka vyčerpávající, podle slov autorky ani být neměl), nejsme si ani jisti, zda takový seznam lze sestavit. Obdobně obtížný, ne-li nespelnitelný je úkol formulovat pravidla, na jejichž základě by bylo možné odlišit performativní užití konkrétního slovesa od užití neperformativního. Jak jsme se pokusili ukázat v odd. 5.1, performativní platnost mohou mít např. slovesné formy *doporučil bych* nebo *uvedl bych*, ačkoli slovesným způsobem i videm odporují vlastnostem, kterými jsou performativně užívané slovesné tvary v lingvistických příručkách charakterizovány.

Pokud bychom se i přes naznačené těžkosti rozhodli explicitní performativní formule při anotaci komunikační funkce výpovědi přece jen zohledňovat, museli bychom vyřešit, jak tyto formule v rámci tektogramatické anotace reprezentovat, zvláště v jakém vztahu jsou tyto formule k odpovídajícím výpovědním formám. Museli bychom tedy řešit např. vztah mezi explicitní performativní formulí s komunikační funkcí tázací (př. (313)) a interrogativní výpovědní formou (př. (314)). Jedním z možných řešení je prohlásit uvedenou dvojici za synonymní. V takovém případě by oběma výpovědím byla připsána stejná tektogramatická reprezentace, tj. byla by jim přiřazena stejná stromová struktura a v gramatému pro zachycení komunikační funkce výpovědi (ve stávající podobě PDT 2.0 by se jednalo o gramatém *sentmod*) by byla vyplněna stej-

ná hodnota. Pro uvedený příklad by tektogramatický strom reprezentující věty (313) i (314) sestával ze tří uzlů,¹⁷² z nichž jeden by reprezentoval slovesný tvar, druhý by odpovídal agentu děje (zde povrchově nevyjádřenému subjektu *ty*) a třetí uzel směrrovému adverbium. Komunikační funkce výpovědi, která je v psané podobě výpovědi (314) signalizována otazníkem, ve výpovědi (313) ovšem celou sekvencí *ptám se tě, zda*, by byla reprezentována hodnotou inter gramatému sentmod.

(313) *Ptám se tě, zda tam půjdeš.*

(314) *Půjdeš tam?*

Toto řešení se ovšem podle našeho názoru ukazuje jako neudržitelné, jestliže se podíváme na výpovědi s dalšími komunikačními funkcemi. V češtině – obdobně zřejmě i v jiných jazycích – je počet komunikačních funkcí, které lze rozlišit pomocí výpovědních forem, totiž podstatně nižší než počet komunikačních funkcí vyjadřovaných pomocí explicitních performativních formulí. Explicitní performativní formule umožňují v oblasti komunikačních funkcí vyjádřit mnohem jemnější nuance než výpovědní formy. Např. explicitním performativním formulím s komunikační funkcí doporučení, návrhu, rady nebo nabídky (všechny tyto komunikační funkce chápeme v této práci jako jednotlivé typy výzvy) odpovídá v češtině jediná výpovědní forma, výpovědní forma imperativní. Při zvažované synonymii by tedy výpovědi (315) až (318) byly reprezentovány stejnou tektogramatickou strukturou jako výpověď (319) a všem by byla připsána stejná komunikační funkce (reprezentovaná hodnotou imper gramatému sentmod), čímž by se rozdíl mezi doporučením, návrhem, radou a nabídkou explicitovaný uvedenými performativními formullemi setřel. Jako další příklad složitých vztahů mezi explicitními performativními formullemi a výpovědními formami, který hovoří proti zvažované synonymii těchto dvou prostředků, můžeme uvést vztah mezi následující trojicí konstrukcí: výpověďmi, které navzdory interogativní výpovědní formě plní funkci zdvořilé výzvy (př. (320), srov. odd. 5.2), odpovídajícími výpověďmi s imperativní výpovědní formou (srov. (321)) a explicitními performativními formullemi s výzvoým slovesem (srov. (322)).

(315) *Doporučuji vám, abyste naši firmu opustil.*

(316) *Navrhuji vám, abyste naši firmu opustil.*

(317) *Radím vám, abyste naši firmu opustil.*

(318) *Nabízím vám, abyste naši firmu opustil.*

(319) *Opusťte naši firmu!*

(320) *Vysvětlil byste nám svůj odmítavý postoj?*

(321) *Vysvětlete nám svůj odmítavý postoj!*

(322) *Žádám vás / vyzývám vás, abyste nám vysvětlil svůj odmítavý postoj.*

Možnost chápat explicitní performativní formule a výpovědní formy jako synonymní prostředky tedy můžeme podle našeho názoru zamítnout. Ovšem ani na otáz-

¹⁷² Zde i dále v tomto oddílu zanedbáváme technický kořen stromu.

ku, jakou tektogramatickou reprezentaci zvolit pro explicitní performativní formule jako prostředky nesynonymní s výpovědními formami, není snadné nalézt odpověď. Budeme zde uvažovat o dvou řešeních: buď řídicí klauze těchto formulí chápat nikoli jako plnohodnotné členy významové struktury dané výpovědi, ale pouze jako indikátory komunikační funkce (tektogramatický strom by sestával pouze z uzlů odpovídajících závislé klauzi), nebo tyto formule považovat za běžná souvětí (tektogramatický strom by obsahoval uzly odpovídající řídicí i závislé klauzi).

Pokud bychom zvolili první z uvedených možností, řídicí klauze explicitní performativní formule by v tektogramatickém stromě byla reprezentována pouze hodnotou gramatému *sentmod*,¹⁷³ stromovou strukturu by vytvářely jen uzly odpovídající závislé klauzi. Jednalo by se tedy o takovou tektogramatickou reprezentaci, jakou jsme již popsali při úvahách o synonymii mezi explicitními performativními formulemi a výpovědními formami. Např. tektogramatický strom reprezentující souvětňovou výpověď (313) by obsahoval pouze tři uzly, uzel odpovídající slovesnému tvaru *půjdeš*, uzel odpovídající povrchově nevyjádřenému subjektu *ty* a uzel směrového adverbia. Výše uvedené omezení počtu komunikačních funkcí, které souviselo právě s uvažovanou synonymií mezi explicitními performativními formulemi a výpovědními formami, zde už ovšem neplatí. Pro to, abychom při tektogramatické reprezentaci mohli adekvátně zachytit jednotlivé nuance v komunikačních funkcích, které explicitní performativní formule vyjadřují, by tedy bylo zapotřebí pracovat s velmi jemně odstíněnou škálou těchto funkcí, a tedy velkým množstvím hodnot gramatému *sentmod*. Místo jediné hodnoty pro výzvu (stávající hodnota *imper*) by tak musely být zavedeny hodnoty pro doporučení, návrh, radu, nabídku a další dílčí výzvové funkce, např. Grepl – Karlík (1998, 450nn.) uvádějí jako další druhy výzvy rozkaz a příkaz, návod, povel nebo prosbu. Celkově vzato by bylo nutné pracovat s tolika hodnotami, kolik významově různých sloves může v češtině vystupovat v performativní platnosti. Snad pouze slovesa jako *táží se* a *ptám se* by mohla být považována za vyjádření stejné komunikační funkce a reprezentována stejnou hodnotou gramatému, dvojice jako *dovoluji ti* vs. *povoluji ti* by už ovšem podle našeho názoru vyžadovaly podrobnější analýzu, zda ve všech performativních kontextech vyjadřují totéž, či nikoli. V tomto místě ovšem narážíme na problém, který jsme již zmínili výše, totiž že nemáme k dispozici výčet performativně užívaných sloves a nejsme schopni určit přesný počet komunikačních funkcí, které jsou těmito slovesy vyjadřovány.

Je nicméně zřejmé, že počet takto rozlišovaných komunikačních funkcí a tím i počet hodnot gramatému *sentmod* by byl velmi vysoký a nepřehledný. Detailní škála komunikačních funkcí by navíc podstatně ztěžovala anotaci výpovědních forem (výpovědní formy jsou přitom v běžných situacích používány pro vyjádření komunikační funkce výpovědi mnohem častěji než explicitní performativní formule). Anotátor by

¹⁷³ Explicitní performativní formule, v nichž je místo závislé klauze použita substantivní nebo infinitivní konstrukce, do našich úvah nezahrnujeme. Jejich tektogramatická reprezentace se totiž zdá ještě problematičtější, než je tomu u konstrukcí souvětňových.

při určování komunikační funkce výpovědi (319) byl nucen rozhodnout, zda tato výpověď byla míněna jako rada, návrh apod., pro což podle našeho názoru zpravidla neposkytuje oporu ani širší kontext. Kdyby totiž mluvčí chtěl dát najevo, zda svou výpověď uvádí jako radu nebo návrh, použil by namísto výpovědní formy právě explicitní performativní formulí.

Proti uvažované reprezentaci hovoří také skutečnost, že řídící klauze explicitních performativních formulí často neobsahuje pouze performativní sloveso, ale také doplnění tohoto slovesa, např. doplnění se sémantikou adresáta nebo časové či způsobové určení, srov. podtržené výrazy ve výpovědích (323) a (324) (uvedeny po čísly (199) a (239) na s. 104 a 113). Zatímco komunikační funkce vyjadřovaná performativním slovesem by byla zachycena hodnotou gramatému *sentmod*, doplnění tohoto slovesa by nebylo možné v tektogramatickém stromě zachytit. S uzlem reprezentujícím performativní sloveso, na kterém by uzly reprezentující tato doplnění závisely, se totiž ve stromové struktuře v daném návrhu nepočítá, zavěsit tyto uzly na uzel slovesa závislé klauze rovněž není možné, protože by např. reprezentace výpovědi (325) (uvedena jako (240) na s. 113) splynula s reprezentací výpovědi (325a) (srov. podtržené adverbium).

(323) *Rádi bychom však připomněli rodičům, aby byli na své děti opatrní.* (SYN2005)

(324) *Takže teď bych vám rád navrhl, abychom si do zítřka některé tyto oblasti promysleli ...* (SYN2005)

(325) *Já bych navrhoval, abychom se teď dali po tej cestě nalevo.* (SYN2005)

(325a) *Já bych teď navrhoval, abychom se dali po tej cestě nalevo.* (SYN2005)

Nyní se ještě krátce zastavíme u druhé z uvedených možností. Pokud bychom explicitní performativní formule zachycovali jako běžná souvětí, v tektogramatickém stromě by zvláštními uzly byla reprezentována jak klauze řídící, tak klauze závislá. Problémem ovšem je, zda i v takových případech má být komunikační funkce výpovědi zachycována hodnotou gramatému (*gramatému sentmod* v PDT 2.0). Jestliže bychom např. explicitní performativní formulí (313) reprezentovali jako běžné souvětí a jeho komunikační funkci specifikovali hodnotou gramatému *sentmod*, který náleží uzlu reprezentujícímu sloveso řídící klauze (zde tedy uzlu s lemmatem *ptát se*), komunikační funkce by byla v tektogramatickém stromě zachycena v zásadě dvakrát: hodnotou gramatému *sentmod*, ovšem také lexikálním významem slovesa *ptát se*. Kromě této neopodstatněné duplicity hovoří proti uvažované možnosti podle našeho názoru rovněž fakt, že způsoby, jak by byly reprezentovány explicitní performativní formule a výpovědní formy, by byly značně odlišné, což je v rozporu s funkční blízkostí obou prostředků.

Na závěr úvah tohoto oddílu můžeme shrnout: jak výpovědní formy, tak explicitní performativní formule jsou užívány jako prostředky pro přímou signalizaci komunikační funkce výpovědi, tyto prostředky ovšem nelze z hlediska významové struktury výpovědi považovat za synonymní. Pokud bychom při zachycování komunikač-

ní funkce v rámci tektogramatické anotace chtěli vycházet z obou těchto prostředků, museli bychom nejprve vyřešit otázku repertoáru komunikačních funkcí. Zatímco z hlediska výpovědních forem se jako dostačující jeví poměrně omezený počet komunikačních funkcí, pro odpovídající reprezentaci explicitních performativních formulí bychom museli pracovat s velmi jemně strukturovanou škálou. Kromě otázky počtu komunikačních funkcí vyvstávají při zohlednění explicitních performativních formulí v rámci tektogramatické anotace komunikačních funkcí ještě další problémy, zde jsme např. naznačili, jak obtížná je samotná identifikace performativně užitých sloves nebo jaká úskalí mají jednotlivé způsoby reprezentace těchto formulí. Řešení těchto otázek ovšem daleko přesahuje téma naší práce, jejich analýza a zodpovězení by vyžadovalo samostatnou monografii. Vzhledem k současnému stavu zpracování této oblasti tedy považujeme omezení, k němuž bylo při anotaci komunikační funkce výpovědi v PDT 2.0 přistoupeno, za pochopitelné a v zásadě za nutné.

To, zda a jakými prostředky by byla zachycena funkce kondicionálu jako prostředku podílejícího se na konstituování některých výpovědních forem a explicitních performativních formulí, představuje v této souvislosti pouze dílčí problém, jehož řešení do vyjasnění uvedeného zastřešujícího tématu a souvisejících otázek ponecháváme otevřené.

Ještě komplikovanější než problematika explicitních performativních formulí se nám jeví situace v případě nepřímých prostředků pro signalizaci komunikační funkce výpovědi (u kondicionálu jako součástí těchto prostředků jsme se zastavili v odd. 5.3; srov. nepřímé vyjádření otázky výpovědi (312)). Zásadní otázkou pro nás je, zda tyto prostředky mají být vůbec zohledněny při popisu jazykového významu. A pokud ano, jak tyto prostředky vymezit a jak chápat jejich vztah k výpovědním formám a explicitním performativním formulím jakožto prostředkům přímým? Ani tyto otázky zde ovšem nejsme schopni zodpovědět.

6.3 Návrhy dílčích změn v tektogramatické reprezentaci některých probíraných konstrukcí

Kromě nového gramatému *factmod*, který v odd. 6.1 zavádíme pro zachycení rozdílu mezi významy potenciálnosti a ireálnosti (jako dvěma typy hypotetičnosti) a významem konstatace na tektogramatické rovině, uvedeme v tomto oddílu ještě tři dílčí návrhy, jak pozměnit stávající tektogramatickou anotaci. S jevy, u nichž změnu navrhuje, jsme se setkali při výběru korpusového materiálu z PDT 2.0, který jsme analyzovali v kap. 4 této práce. První změna se týká klauzí se spojkou *aniž* (srov. odd. 4.5.1), dále se jedná o tzv. osamostatněné závislé klauze se spojkou *jako* (odd. 4.5.2), třetí změnu pak navrhuje u doplnění s významem zdroje informace s funktorem CRIT, které bylo součástí vět analyzovaných v odd. 4.6.

6.3.1 Tektogramatická reprezentace klauzí uvozených spojkou *aniž*

V rámci tektogramatické anotace PDT 2.0 bylo spojení dvou klauzí spojkou *aniž* ve všech případech hodnoceno jako souřadné souvětí (zde srov. pozn. 104 na s. 69). Spojka *aniž* je v PDT 2.0 chápána jako souřadící spojka odporovací. Podle pravidel pro tektogramatickou anotaci je souřadící spojka v tektogramatickém stromě reprezentována zvláštním uzlem, na kterém závisí uzly reprezentující predikáty souřadně spojených klauzí. Skutečnost, že např. oproti prototypické odporovací spojce *ale* spojka *aniž* neguje predikát příslušné klauze, je v tektogramatickém stromě reflektována přidáním uzlu reprezentujícího negaci. Souvětí (326) je tak na tektogramatické rovině reprezentováno v zásadě stejně jako souvětí (326a), pouze s rozdílem v lemmatu spojky (srov. Mikulová a kol., 2005, 238).

Na základě naší analýzy považujeme za přijatelné, aby dvojice klauzí spojená spojkou *aniž* byla vždy považována za souvětí podřadné, spojka *aniž* za spojkou podřadící a klauze uvozená touto spojkou za klauzi závislou. Tuto závislou klauzi bychom hodnotili funktorem ACMP, který je definován jako funktor „pro takové volné doplnění, které vyjadřuje způsob uvedením nějaké okolnosti (kterou tu představuje konkrétní nebo abstraktní předmět, osoba nebo děj), která děj nebo entitu vyjádřenou řídicím slovem doprovází, spojuje se s ní v určité společenství, nebo naopak vyjadřuje vyloučení z tohoto společenství“ (Mikulová a kol., 2005, 500). To, že se jedná o dílčí význam „vyloučení“, v našem případě nenastání uvedené okolnosti, je zachycováno tzv. subfunktorem, což je atribut tektogramatického uzlu blíže specifikující daný funktor; pro gramatém ACMP by byl zvolen subfunktorem s hodnotou *wout* (Mikulová a kol., 2005, 429 a 595n.). Stromová struktura se při podřadící interpretaci spojky *aniž* bude od stromové struktury, v níž je tato spojka zachycena jako spojka souřadící, výrazně lišit. Podřadící spojky totiž na rozdíl od spojek souřadících nejsou na tektogramatické rovině reprezentovány samostatným uzlem, predikát klauze uvozené spojkou *aniž* bude zachycen jako doplnění predikátu příslušné klauze řídící. Do stromové struktury dále nebude doplněn uzel *negace*,¹⁷⁴ protože sémantika nenastání příslušné okolnosti, kterou klauzím se spojkou *aniž* připisujeme, je dostatečně zachycena kombinací funktoru ACMP se subfunktorem *wout*. Podle tohoto návrhu by tedy souvětí se spojkou *aniž* byla reprezentována obdobně jako např. souvětí se spojovacím výrazem *bez toho, aby*. Srov. příklad (327), který uvádí Mikulová a kol. (2005, 501), a jeho variantu (327a) se spojkou *aniž*.

¹⁷⁴ To se ukazuje jako výhoda z pohledu generování vět z tektogramatické reprezentace. Vycházíme-li ze současného způsobu zachycení souvětí se spojkou *aniž*, je při generování povrchové podoby těchto souvětí třeba při použití spojky *aniž* „ignorovat“ uzel *negace*, protože jinak by byla generována např. věta *Dostal odměnu, aniž se o ni nezasloužil*. Pokud bychom ale místo spojky *aniž* použili jinou spojkou, která je pro spojení klauzí v odporovacím poměru používána, *negace* se musí objevit i v povrchové podobě věty. Na rozdíl od toho námi navrhovaný způsob reprezentace umožňuje při generování souvětí postupovat shodně, ať zvolíme spojkou *aniž* nebo spojení *bez toho, aby*, popř. jiný významově blízký spojovací výraz.

(326) *Dostal odměnu, aniž se o ni zasloužil.*

(326a) *Dostal odměnu, ale nezasloužil se o ni.*

(327) *Tenis může být podívanou i bez toho, aby po kurtě chodily polonahé děvy s tabulemi oznamujícími skóre.*

(327a) *Tenis může být podívanou, aniž by po kurtě chodily polonahé děvy s tabulemi oznamujícími skóre.*

6.3.2 Tektogramatická reprezentace osamostatněných závislých klauzí se spojkou *jako*

Při vyhledávání konstrukcí se spojkou *jako*, kterým jsme se věnovali v odd. 4.5.2, se ukázalo, že osamostatněné závislé klauze se spojkou *jako*¹⁷⁵ a kondicionálovým slovesem byly v rámci tektogramatické anotace PDT 2.0 reprezentovány tak, jako by v nich spojka *jako* nevystupovala. Např. věta (328) (uvedena pod číslem (140) na s. 77) tedy byla reprezentována stejně, jako kdyby se jednalo o větu (328a), což je chybné. K této chybě došlo pravděpodobně v souvislosti s tím, že synsématická slova nejsou (až na výjimky jako např. souřadící spojky) na tektogramatické rovině reprezentována zvláštním uzlem (srov. Mikulová a kol., 2005, 1). Podřadící spojka *jako* tedy byla při anotaci „skryta“, aniž by v tektogramatickém stromě byla její přítomnost v povrchové podobě věty nějakým způsobem (hodnotou atributu, strukturou stromu apod.) reflektována.

Věty se spojkou *jako* jsou na tektogramatické rovině zachycovány několika způsoby, anotace se liší podle typu konstrukce. Detaily těchto reprezentací zde vykládat nebudeme, upozorníme pouze na zásadní společný rys většiny těchto reprezentací: předpokládá se, že v povrchové podobě těchto konstrukcí byly některé větné členy elidovány. V případě osamostatněných závislých klauzí se předpokládá elipsa klauze řídící (jde o obecný anotační princip, na námi analyzovaný typ těchto klauzí se spojkou *jako* pamatováno není). V tektogramatickém stromě jsou pak uzly reprezentující tyto elidované větné členy nebo elidovanou řídící klauzi „rekonstruovány“.¹⁷⁶ Např. věta (329) (uvedena v odd. 4.7) je tedy na tektogramatické rovině zachycena v podobě (329a), věta (330) je reprezentována v podobě (330a), věta (331) je zachycena tak, jako by šlo o větu (331a) (Mikulová a kol., 2005, 409nn., 273nn. a 670nn.).

Abychom i pro osamostatněné závislé klauze se spojkou *jako* dosáhli adekvátní reprezentace a zároveň byli konzistentní s již vypracovanými reprezentacemi dalších konstrukcí se spojkou *jako*, navrhuje také v případě těchto klauzí předpokládat elipsu, konkrétně elipsu jejich řídící klauze. Detailní pravidla pro tektogramatickou anotaci osamostatněných závislých klauzí se spojkou *jako* budou formulována ana-

¹⁷⁵ Pod označení osamostatněné závislé klauze jsme v odd. 4.5.2 zahrnuli jednak závislé klauze, jejichž řídící klauze byla elidována, jednak závislé klauze, které byly od své řídící klauze parcelovány.

¹⁷⁶ Jinak jsou reprezentovány např. věty typu *Chaloupka je jako dlaň*, kde se elipsa nepředpokládá (Mikulová a kol., 2005, 670nn.). Zde se ovšem – podobně jako v odd. 4.5.2 – zaměřujeme na reprezentaci vět, v nichž je spojkou *jako* uvozena závislá klauze.

logicky k existujícím pravidlům. Např. pro uvedenou větu (328) nelze řídící klauzi rekonstruovat na základě okolního kontextu, v tektogramatickém stromě tedy bude tato věta záviset nejspíše na doplněném uzlu s lemmatem #EmpVerb (srov. Mikulová a kol., 2005, 409nn.).

(328) *Neblahé stigma Ježíšova zrádce jako by se nad církevním majetkem vznášelo dodnes.*
(PDT 2.0)

(328a) *Neblahé stigma Ježíšova zrádce by se nad církevním majetkem vznášelo dodnes.*

(329) *A co kdyby Maastricht v neděli neprošel?* (PDT 2.0)

(329a) *A co by se stalo, kdyby Maastricht v neděli neprošel?*

(330) *Váže těžké kovy, jako je plutonium.*

(330a) *Váže těžké kovy, jako je plutonium (těžký) kov.*

(331) *Vypadal, jako by spadl z višně.*

(331a) *Vypadal stejně, jako by vypadal, kdyby spadl z višně.*

6.3.3 Rozsah funktoru CRIT

V odd. 4.6 jsme se zabývali větami s kondicionálovým tvarem slovesa, v nichž je přítomno doplnění označující zdroj informace. Tomuto doplnění byl v rámci tektogramatické anotace PDT 2.0 přidělován funktor CRIT. Tento funktor ovšem kromě doplnění se sémantikou zdroje informace pokrývá i celou řadu dalších případů. Funktorem CRIT jsou hodnocena všechna podtržená doplnění v příkladech (332) až (339) (všechny příklady převzaty z příručky M. Mikulové a kol., 2005, 508n.).

(332) *Podle regulí GATT lze toto opatření přijmout maximálně na dobu šesti měsíců.*

(333) *Příslušné certifikáty bude vydávat na základě dodaných podkladů příslušná zkušebna.*

(334) *Od státu obdrží příspěvek podle počtu získaných hlasů.*

(335) *Podle náměstka bude třeba svolat mimořádné zasedání.*

(336) *Podle mých zkušeností se však podniky praktikantům mnohdy vůbec nevěnovaly.*

(337) *Podle našich údajů vítězí strana ODS.*

(338) *Podle učitele píší žáci podle pravidel dobře.*

(339) *Posuzuje lidi podle toho, jak se chovají.*

Zdroj, odkud pochází daná informace apod., vyjadřují podtržená doplnění ve větách (332), (335), (336), (337) a částečně také věta (338) (z hlediska doplnění *podle učitele*) – věty tohoto typu nás zajímaly při naší analýze v odd. 4.6. V ostatních větách (z uvedených příkladů tedy (333), (334) a (339) a věta (338) v souvislosti s doplněním *podle pravidel*) vyjadřují podtržená doplnění nejčastěji nějaký dokument, na jehož základě je posuzován nějaký předmět, vykonáván děj apod. Takové věty jsme v odd. 4.6 ruční analýzou vyloučili jako nerelevantní. Navrhujeme tedy, aby doplnění s významem zdroje informace byla z funktoru CRIT vyňata a aby byl pro jejich tektogramatickou anotaci zaveden nový funktor (jehož název by mohl být odvozen např.

z anglického „source“). Skutečnosti, že funktor CRIT je přidělován dvěma skupinám doplnění s různou sémantikou, i nutnosti stávající stav přehodnotit si jsou Mikulová a kol. (2005, 509) vědomi;¹⁷⁷ naším návrhem tedy chceme tento uvažovaný krok podpořit.

¹⁷⁷ Srov. také „dvoudílnou definici“, podle níž je CRIT „funktor pro takové volné doplnění, které vyjadřuje způsob uvedení měřítka (kritéria, normy, pravidla), jež je určující pro měření, hodnocení, klasifikování, či poznávání děje (nebo stavu) vyjádřeného řídicím slovem, nebo jde o takové doplnění, které vyjadřuje zdroj platnosti děje vyjádřeného řídicím slovem“ (Mikulová a kol., 2005, 507).

7

Závěr

V této práci jsme se věnovali funkcím kondicionálu plnovýznamových sloves v současné češtině. Kondicionál jako jeden ze slovesných způsobů slouží – vedle celé škály dalších prostředků různé povahy – k vyjadřování významů zahrnovaných pod široce (a zdaleka ne jednotně) chápaný pojem modalita. Rozhodli jsme se postupovat od formy k funkci. Na základě korpusových dokladů jsme tedy předběžně rozlišili různá užití kondicionálu a některá z nich jsme pak v této práci podrobili detailnější analýze. Při takovém postupu jsme se dotkli celé řady často velmi komplexních témat, aniž bychom ovšem usilovali o jejich celkové uchopení, nebo dokonce řešení. Jako příklad můžeme zmínit samotnou definici pojmu modalita, vymezení dílčích modálních významů, dále problematiku podmínkových souvětí a podmínky jako sémantické kategorie nebo repertoár komunikačních funkcí a jejich formální zachycení.

Po úvodní kapitole (kap. 1) jsme se v kap. 2 pokusili nastínit, jak je modalita chápána v *Mluvnici češtiny*, přihlédli jsme také k pojetí tohoto tématu v některých dalších českých lingvistických pracích. Dosavadnímu zpracování modalita v rámci funkčního generativního popisu, který jsme přijali za teoretický rámec naší práce, je věnována kap. 3. Zde jsme také představili způsob, jak byly vybrané modální prostředky reprezentovány v rámci tektogramatické anotace korpusu PDT 2.0. V případě slovesných způsobů bylo v tomto korpusu přijato prozatímní („technické“) řešení přímo se opírající o morfologické charakteristiky této kategorie. Poté jsme přistoupili k vlastní analýze funkcí kondicionálu. V kap. 4 jsme se zaměřili na kontexty, v nichž kondicionál interpretujeme jako prostředek vyjádření hypotetičnosti, o tomto použití jsme hovořili jako o primární funkci kondicionálu. V kap. 5 jsme se pokusili ukázat kondicionál jako prostředek, který se podílí na vyjadřování komunikační funkce výpovědi, tyto případy jsme chápali jako sekundární užití tohoto slovesného způsobu. Při analýze primární i uvedených sekundárních funkcí kondicionálu jsme vycházeli z jazykového materiálu uloženého v korpusech PDT 2.0 a SYN2005. V kap. 6 jsme navrhli prostředek pro zachycení primární funkce kondicionálu na tektogramatické rovině. Tektogramatickou reprezentaci probíraných sekundárních funkcí jsme se vzhledem k nevyjasněnosti celé řady nadřazených a souvisejících témat v této práci nezabývali.

Kondicionál jako prostředek vyjadřování hypotetičnosti stojí v protikladu k indikativu, který jsme zde chápali jako prostředek prosté konstatace daného propozičního obsahu. O sémantické opozici hypotetičnost vs. konstatace jsme hovořili jako o skutečnostní modalitě. V rámci významu hypotetičnosti jsme rozlišovali dva dílčí významy, potenciálnost a ireálnost. Vlastním prostředkem pro vyjádření potenciálnosti je

kondicionál přítomný. Ireálnost děje je jednoznačně vyjádřena formou kondicionálu minulého, v současné češtině je však pro tento význam často používán také kondicionál přítomný. Při analýze jednotlivých korpusových dokladů s homonymním tvarem kondicionálu přítomného jsme se mezi potenciální a ireálnou interpretací rozhodovali na základě lexikálního obsazení věty, okolního kontextu, naší znalosti světa nebo na základě kombinace těchto faktorů. O potenciálnosti či ireálnosti je přitom podle našeho názoru možné mluvit nejen v souvislosti s větou či souvětím jako celkem, ale např. také v souvislosti se samotným příslovečným určením nebo samotnou závislou klauzí, aniž bychom přihlíželi k ostatním členům věty nebo k příslušné klauzi řídící, srov. podmínkové příslovečné určení s potenciálním významem *v případě vítězství SPD v říjnových parlamentních volbách* nebo závislou klauzí s významem ireálným *kdyby dnes přišel Thomas Alva Edison do české banky se žádostí o úvěr na výrobu jakýchsi „žárovek, které změní svět“*.

Užití kondicionálu jako prostředku vyjádření hypotetičnosti jsme v kap. 4 této práce ilustrovali na několika typech konstrukcí, konkrétně na podmínkových souvětích s kondicionálovým tvarem slovesa v řídící i závislé klauzi nebo alespoň v jedné z nich (odd. 4.3.1), na větách s podmínkovou substantivní nebo infinitivní konstrukcí (odd. 4.3.2), dále na souvětích se závislou klauzí podmětovou (odd. 4.4.1), na větách se subjektivním infinitivem nebo deverbativním či dějovým substantivem (odd. 4.4.2), na závislých klauzích se spojkami *aniž* a *jako* (odd. 4.5.1 a 4.5.2) a konečně na větách obsahujících doplnění s významem zdroje informace (odd. 4.6). Pomocí substituce kondicionálových tvarů slovesa tvary indikativními jsme se pokusili ukázat kondicionál jako prostředek sémanticky relevantní, zásadním způsobem se podílející na utváření větného významu. Obecně lze říct, že přijatelnost substituce kondicionálu indikativem má souvislost s typem hypotetičnosti vyjadřovaného děje. Potenciální děje mohou být zpravidla vedle kondicionálu ztvárněny také indikativem, kdežto ireálné děje většinou indikativem být vyjádřeny nemohou. Setkali jsme se ovšem s případy, které tomuto obecnému principu odporovaly. Na jedné straně jsme indikativ jako přijatelnou alternativu ke kondicionálu minulému i přítomnému hodnotili v řídících klauzích všech probíraných ireálných podmínkových souvětí a v některých ireálných větách s podmínkovou substantivní nebo infinitivní konstrukcí. Na straně druhé jsme náhradu kondicionálu přítomného indikativem považovali za nepřijatelnou v některých potenciálních větách s podmínkovou substantivní konstrukcí, v některých potenciálních souvětích s podmětovou závislou klauzí i v některých potenciálních větách se subjektivním deverbativním nebo dějovým substantivem.

Přijatelnost indikativu při vyjadřování ireálných dějů souvisí podle našich pozorování s tím, zda je ireálnost v takových případech vedle kondicionálu minulého nebo přítomného vyjádřena – a to dostatečně jasně – ještě dalším prostředkem: v případech řídících klauzí ireálných souvětí přítomnou závislou klauzí příslovečnou podmínkovou, v nalezených ireálných větách pak přítomnou substantivní nebo infinitivní konstrukcí s podmínkovou sémantikou, srov. (340) a (340a), (341) a (341a) (uvádíme zde příklady, které jsme analyzovali v kap. 4, tam jsou uvedeny zdroje příkladů, popř.

i jejich kontext). Oproti tomu v těch ireálných kontextech, v nichž náhrada kondicionálu indikativem v úvahu nepřichází (jak jsme uvedli výše, tyto případy považujeme za typické), další indikátor ireálnosti chybí nebo je vágní, srov. (342) (vs. (342a)) nebo (343) (vs. (343a)).

(340) ...*kdyby dnes přišel Thomas Alva Edison do české banky se žádostí o úvěr na výrobu jakýchsi „žárovek, které změní svět“, skončil by s nepořízenou ...*

(340a) ...*kdyby dnes přišel Thomas Alva Edison do české banky se žádostí o úvěr na výrobu jakýchsi „žárovek, které změní svět“, skončí s nepořízenou ...*

(341) *Nebýt ruských tanků, vystřízlivění by nepřišlo po listopadu, ale o dvacet let dříve.*

(341a) *Nebýt ruských tanků, vystřízlivění nepřišlo po listopadu, ale o dvacet let dříve.*

(342) ...*remíza by byla spravedlivější.*

(342a) #...*remíza byla spravedlivější.*

(343) *Většina bangladéšského muslimského obyvatelstva by za normálních okolností inkriminované interview samozřejmě vůbec bývala nezaznamenala.*

(343a) **Většina bangladéšského muslimského obyvatelstva za normálních okolností inkriminované interview samozřejmě vůbec nezaznamenala.*

Pokud se jedná o druhou skupinu případů, jejichž chování hodnotíme z hlediska zkoumané substituce jako atypické, tedy o ty věty vyjadřující potenciální děj, v nichž podle našeho názoru kondicionálový tvar indikativem nahradit nelze, zásadní roli připisujeme samotné ztrátě hypotetičnosti, která je se zkoumanou substitucí nutně spjata. Pokud větou obsahující sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného mluvčí předkládá děj, který je podle něj čistě potenciální, s jehož realizací nepočítá, prosté konstatování tohoto děje indikativní formou odporuje pojetí mluvčího, věta s indikativní formou je z hlediska stávajícího kontextu nepřijatelná; srov. (344) (vs. (344a)) nebo (345) (vs. (345a)). Naopak u potenciálních dějů, při jejichž ztvárnění lze vedle kondicionálu použít i indikativ (tyto případy považujeme za typické), mluvčí podle našich pozorování realizaci připouští (srov. (346) a (346a)).

(344) *V každém případě by vypukla v Polsku vážná politická krize.*

(344a) #*V každém případě vypukne v Polsku vážná politická krize.*

(345) *Výměna na tomto místě by v dnešní situaci byla vnímána jako politický neúspěch strany.*

(345a) #*Výměna na tomto místě je / bude v dnešní situaci vnímána jako politický neúspěch strany.*

(346) *Stínový kabinet, který by převzal moc v případě vítězství SPD v říjnových parlamentních volbách, včera představil šéf německých sociálních demokratů (SPD) Rudolf Scharping.*

(346a) *Stínový kabinet, který převeze moc v případě vítězství SPD v říjnových parlamentních volbách, včera představil šéf německých sociálních demokratů (SPD) Rudolf Scharping.*

Jako specifický případ se z hlediska substituce kondicionálových tvarů tvary indikativními ukázaly závislé klauze se spojkami *aniž* a *jako*. Jazyková data uložená v obou používaných korpusech dokládají, že kondicionál v těchto klauzích vystupuje často, nicméně vždy – bez ohledu na to, jaký typ hypotetičnosti klauze vyjadřovala – mohl být nahrazen formou indikativní. Relativně časté užívání kondicionálu v těchto klauzích spojujeme s jejich sémantikou. Závislé klauze se spojkou *aniž* vyjadřují nenastalou, tedy hypotetickou okolnost děje vyjadřovaného klauzí řídící, klauze uvozené spojkou *jako* pak zpravidla hypotetický děj, k němuž je děj příslušné řídící klauze přirovnáván. Při ztvárňování hypotetických dějů závislou klauzí se spojkou *aniž* nebo *jako* tedy mluvčí volí kondicionál jako prostředek, jehož funkce odpovídá sémantice těchto klauzí – a to i přes to, že hypotetičnost je v těchto klauzích dostatečně jasné signalizována samotnými spojkami (což podle našeho názoru zároveň umožňuje, aby na místě kondicionálu v těchto klauzích vystupovaly tvary indikativní, aniž by docházelo k významovým posunům). S podobným jevem jsme se setkali už v ireálných podmínkových souvětích nebo ireálných větách s podmínkovým příslovečným určením: ačkoli pro vyjádření ireálního děje je podle našich pozorování dostačující přítomnost jediného indikátoru ireálnosti, v autentických korpusových dokladech bývá ireálnost indikována hned několika prostředky najednou.

Poznatky, ke kterým jsme dospěli při provádění substitučního testu v jednotlivých typech konstrukcí, v nichž jsme kondicionálu připisovali význam hypotetičnosti, bylo nutné zohlednit při sestavování návrhu, jak kondicionál v jeho primární funkci zachycovat v rámci tektogramatické reprezentace věty (kap. 6, zvl. odd. 6.1). Pro zachycení základní významové opozice hypotetičnost vs. konstatace, která je primárně vyjadřována kondicionálovými a indikativními formami, a rovněž rozdílu mezi potenciálností a ireálností jako dvěma typy hypotetičnosti jsme navrhli zavést nový gramatém, o kterém jsme hovořili jako o gramatému skutečnostní modalitě *factmod*. Pro tento gramatém počítáme se třemi hodnotami: s hodnotou *potential* pro děje potenciální, s hodnotou *irreal* pro děje ireální a s hodnotou *asserted* pro děje konstатовané. Tektogramatickému uzlu reprezentujícímu slovesný tvar kondicionálu přítomného, který vyjadřuje potenciální děj, je v gramatému *factmod* přidělena hodnota *potential*. U uzlu reprezentujícího tvar kondicionálu minulého nebo přítomného s ireálním významem nabývá gramatém *factmod* hodnoty *irreal*. Uzlu reprezentujícímu indikativní tvar s významem konstatace přiřazujeme v gramatému *factmod* hodnotu *asserted*.

Vedle těchto základních případů jsme do našeho návrhu zahrnuli i varianty, které získáme substitucí kondicionálového tvaru tvarem indikativním. Příklady, v nichž jako náhrada kondicionálové formy přichází v úvahu hned několik tvarů indikativních (při vyjadřování ireálnosti jsme se setkali s indikativem *préterita*, *prézentu* i *futura*, v případě potenciálnosti s indikativem *futura*, spíše okrajově také *prézentu*), ukázaly, že vztah mezi doklady s kondicionálovými tvary a jejich variantami s tvary indikativu není možné hodnotit jako vztah synonymie a pro tyto věty je nutné zajistit rozdílné tektogramatické reprezentace. Srov. ireální souvětí (347) a potenciální souvětí (348),

v jejichž řídicích klauzích vystupuje sloveso ve tvaru kondicionálu přítomného, a souvětí (347a) a (348a), v nichž uvádíme indikativní formy, které kondicionálu v řídicích klauzích podle našeho názoru konkurují. Indikativ při vyjadřování ireálných dějů jsme navrhli reprezentovat stejně jako kondicionál minulý nebo přítomný s ireálným významem (tedy tektogramatickým uzlem s hodnotou *irreal* v gramatému *factmod*), navíc ovšem příslušnému uzlu přidělujeme gramatém času *tense*, v němž zachycujeme časovou charakteristiku indikativního tvaru. Na rozdíl od toho, pokud indikativ vystupuje jako alternativa kondicionálu přítomného vyjadřujícího potenciálnost, přiřazujeme tektogramatickému uzlu reprezentujícímu tento indikativní tvar v gramatému *factmod* hodnotu *asser ted* a v gramatému *tense* volíme jednu z možných hodnot.

(347) *Následné diskuse o vážných nedostatcích významné kodifikační příručky by byly zbytečné, kdyby byly existovaly diskuse předběžné.*

(347a) *Následné diskuse o vážných nedostatcích významné kodifikační příručky byly / jsou / budou zbytečné, kdyby byly existovaly diskuse předběžné.*

(348) *...jestliže bychom se rozhodli stát jadernou zemí, musela by následovat celá řada kroků ...*

(348a) *...jestliže bychom se rozhodli stát jadernou zemí, musí / bude muset následovat celá řada kroků ...*

Zatímco při vyjadřování hypotetičnosti jsme se v korpusových dokladech analyzovaných v jednotlivých oddílech kap. 4 setkali jak s tvary kondicionálu přítomného, tak s kondicionálem minulým, v kap. 5, kde jsme kondicionál interpretovali jako spoluindikátor komunikační funkce výpovědi, jsme pracovali jen s doklady s kondicionálem přítomným. Největší pozornost jsme věnovali explicitním performativním formulím, které jsou považovány za jeden z prostředků pro přímou signalizaci komunikační funkce výpovědi. Cílem odd. 5.1 bylo ukázat, že – oproti rozšířenému lingvistickému názoru – se jako součást explicitních performativních formulí uplatňují nejen tvary indikativu, ale také tvary kondicionálu přítomného. Zaměřili jsme se zvláště na kondicionálové formy v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí oznámení a s funkcí některých typů výzvy. Pro prokázání performativní platnosti těchto tvarů jsme použili Austinův test spočívající ve vložení slůvka *tímto* (angl. *hereby*) do analyzované věty a dále jsme ověřili, že tyto tvary vykazují i další znaky, které jsou slovesům v performativním užití připisovány.

Na konkrétních korpusových dokladech jsme ukázali, že ve tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného jsou performativně užívána nedokonavá slovesa, jejichž indikativní tvar je jako performativní běžně interpretován (srov. (349) a (350)), často však také dokonavé protějšky těchto sloves (př. (351)), někdy dokonce pouze dokonavé podoby těchto sloves, zatímco kondicionál nedokonavých protějšků performativní užití vylučuje (srov. (352) vs. (353)). Pokud jsme výpovědi s kondicionálovým tvarem slovesa porovnali s jejich variantami, v nichž dané sloveso nebo jeho vidový protějšek

vystupuje ve formě indikativu, rozdíl mezi těmito výpověďmi jsme chápali jako rozdíl v síle příslušné komunikační funkce: formulaci jako (354) považujeme za méně asertivní (za zdvořilejší) než výpověď (355), rovněž doporučení vyjádřené výpovědí (350) je méně direktivní než výpověď (349).

- (349) *Doporučuji ti tu smlouvu nepodepisovat.*
- (350) *Doporučoval bych ti tu smlouvu nepodepisovat.*
- (351) *Doporučil bych ti tu smlouvu nepodepisovat.*
- (352) *Nyní bych uvedl pár příkladů z praxe.*
- (353) *[@]Nyní bych uváděl pár příkladů z praxe.*
- (354) *V této souvislosti bych zdůraznil, že existuje několik protipříkladů.*
- (355) *V této souvislosti zdůrazňuji, že existuje několik protipříkladů.*

Jako posun v síle komunikační funkce jsme substituci tvarů kondicionálu přítomného formou indikativní hodnotili také v dalších dvou typech výpovědí, v nichž jsme kondicionál interpretovali jako prostředek podílející se na signalizaci komunikační funkce. V odd. 5.2 jsme na příkladu jednoho typu interrogativní výpovědní formy ukázali, že výpovědi mohou plnit v rámci komunikace funkci odporující jejich formálním charakteristikám. Výpovědi s interrogativní formou, jejíž konstitutivní součástí je sloveso ve tvaru 2. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného, jsme interpretovali jako zdvořilé výzvy, tedy jako výpovědi s komunikační funkcí výzovou (př. (356)).

Posledním typem výpovědí, v nichž jsme kondicionálu přítomnému připisovali podíl na signalizaci komunikační funkce výpovědi, byly výpovědi, v nichž je tematizován postoj mluvčího (odd. 5.3). Tyto výpovědi jsou chápány jako nepřímé prostředky signalizace komunikační funkce výpovědi. Konkrétně jsme se zabývali vyjadřováním postojů v rámci komunikační funkce přání a komunikační funkce tázací, srov. (357) a (358). Otázku tektogramatické reprezentace kondicionálu jako prostředku, který se v analyzovaných typech konstrukcí podílí na signalizaci komunikační funkce výpovědi, jsme zde vzhledem k nevyjasněnosti řady souvisejících témat nechali otevřenou.

- (356) *Vysvětlil byste nám to?*
- (357) *Přál bych si hlavně dost zdraví.*
- (358) *Zajímalo by mě, jak člověk přijde k takovému jménu!*

Tato práce, v níž jsme se kondicionál pokusili ukázat jako sémanticky relevantní prostředek užívaný primárně k vyjádření hypotetičnosti a nastínili rovněž některé jeho sekundární významy, zdaleka nemohla pokrýt všechny aspekty týkající se užívání tohoto slovesného způsobu v dnešní češtině. Na několik problémů, u nichž jsme nedospěli k řešení, jsme upozornili v textu této práce. Pro získání úplnějšího obrazu o tom, jakou pozici zaujímá kondicionál mezi modálními prostředky v současných českých textech, by bylo zapotřebí např. analyzovat ještě další typy konstrukcí, v nichž lze to-

muto slovesnému způsobu připsat primární funkci, nebo zmapovat užití kondicionálu v tázacích výpovědích, především z hlediska konkurence s formami indikativními.

Functions of the Conditional Mood from the Viewpoint of the Level of Meaning

Summary

1. The present book deals with meanings of the conditional mood in contemporary Czech texts in order to include these meanings in the description of sentence semantics as proposed in Functional Generative Description (FGD in the sequel), which we have chosen for the theoretical background of our analysis. Since in FGD main attention has been paid to modal verbs, our analysis of meanings of the conditional is grounded on the detailed conception of modality as presented in *Grammar of Czech* (Komárek et al., 1986, Daneš – Hlavsa – Grepl et al., 1987; see Chapter 2 of the present book). The theoretical approach of FGD is described in more detail in Chapter 3. In Chapters 4 and 5, the primary and some secondary meanings of the conditional mood are analyzed on the basis of language data from two corpora, namely from the Prague Dependency Treebank 2.0 (PDT 2.0 in the sequel), the annotation scenario of which was based on FGD,¹⁷⁸ and from the SYN2005 corpus.¹⁷⁹

As the corpus data document, the conditional is primarily used to refer to events (also states etc.) which may be generally characterized as hypothetical in a broad sense of this word; more specifically, to events which are contingent on realization of other events, to events which cannot happen any more, to future events etc. (see Chapter 4). Besides this function, the conditional bears also other meanings in Czech; for such cases we use the term secondary functions of the conditional. We analyze the role of the conditional mood in indicating the communicative function of an utterance (cf. Chapter 5). In Chapter 6, we propose formal means (called *grammateme* in FGD) for capturing the primary function of the conditional mood within a deep-syntactic annotation of a sentence. The problems connected with representation of the analyzed secondary functions of the conditional are also sketched. Some final remarks are included in Chapter 7.

2. Modality is considered as a complex semantic phenomenon which substantially affects the meaning of a sentence (e.g. Bybee, 1985, Palmer, 2001, for Czech language cf. Dokulil, 1967, Daneš – Hlavsa – Grepl et al., 1987, or Grepl – Karlík, 1998). Modality is expressed first of all by the verbal category of mood, which is indicated by each finite verbal form and plays thus an indispensable role in constituting the sentence semantics, further by modal verbs, modal particles or by the intonation and often by a combination of several means.

When analyzing the function of the conditional, we use the above mentioned conception of *Grammar of Czech*, in which four types of modality are differentiated: factual modality (*skutečnostní modalita*), attitudinal modality (*postojová modalita*), voluntative

¹⁷⁸ Cf. Hajič et al. (2006) and <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>

¹⁷⁹ <http://ucnk.ff.cuni.cz>

modality (*voluntativní modalita*), and certainty modality (*jistotní modalita*). In the present book, we address especially the former two modality types. The factual modality concerns the situation whether the content is presented as given or hypothetical (also as real or unreal or as unconditioned or conditioned). This semantic opposition is prototypically expressed by the indicative and the conditional mood in Czech, respectively. Two types of hypothetical events are distinguished: events which could happen vs. events which cannot happen. We use the terminology opposition potential vs. irreal according to Šmilauer (1969, 139), i.e., the term irreal refers to events which are impossible rather than to unreal events. Potential events are expressed by the so called present conditional as one of two subcategories of the conditional mood. The second subcategory of the conditional, the so called past conditional, expresses irreal events unambiguously; however, the past conditional is often substituted for the present conditional in the last decades. Expression of potentiality and irreality as two types of hypotheticality is regarded as the primary function of the conditional.

The attitudinal modality is an expression of what the speaker wants the communication partners to do when hearing the utterance; e.g., if the partners should simply get to know something or if they should give an information to the speaker, if they should do something (we speak about the communicative function of an utterance). The secondary functions of the conditional mood which we analyze belong to this type of modality.

3. In theoretical works based on FGD, in particular modal verbs such as *moci* 'can' or *smět* 'may' were examined whereas the mood as well as other modal means were rather disregarded (see esp. Panevová – Benešová – Sgall, 1971, further e.g. Sgall – Hajičová – Panevová, 1986). Meanings expressed by modal verbs are considered as modal features "added" to the meaning of an autosemantic verb. In FGD and PDT 2.0, the (linguistic) meaning of the sentence is represented as a tectogrammatical tree structure consisting of nodes and edges with a set of attributes. In the tectogrammatical tree, meanings of proper modal verbs are represented by an attribute called *grammateme* belonging to the node representing the autosemantic verb in question (i.e., similarly to meanings expressed by the morphological category of tense etc).

Also communicative functions in general are captured by a *grammateme* in FGD and PDT 2.0. When assigning a tectogrammatical tree to a concrete sentence within PDT 2.0, the value of the *grammateme* (called *Modal* in older works of FGD, see e.g. Sgall, 1967, esp. 82ff., and *sentmod* in PDT 2.0) was chosen according to formal characteristics of the sentence.

4. The primary function of the conditional mood is illustrated on several types of syntactic constructions, for instance, on conditional complex sentences (*podmínková souvětí*) or on clauses introduced by the conjunctions *aniž* 'without / but' and *jako*

'like'. The reasons for which these construction types were chosen are specified in Sect. 4.1 of the present book.

On the corpus material, we want to demonstrate that in its primary function, i.e., as a means expressing hypotheticality of an event, the conditional mood in contemporary Czech is a semantically relevant means which contributes to the meaning of the whole sentence. In order to document the semantic relevance of the conditional mood, we use a substitution test. The conditional was substituted for the indicative as the unmarked member of the semantic opposition of factual modality and the acceptability of the examined substitution of the conditional for the indicative mood was judged on the basis of our linguistic intuition.

Basically, the acceptability of the substitution seems to be related to the type of hypotheticality expressed by the sentence, i.e., if a potential or an irreal event is expressed. The present conditional can be often replaced by the indicative in potential contexts, which, in our opinion, is possible due to the semantic closeness of the potentiality of the conditional and the future meaning of the indicative (cf. also Šmilauer, 1969, 141). Compared to the relatively free substitutability of the two moods in potential contexts, irreal contexts are usually compatible only with the past or present conditional. However, several examples of sentences expressing potential as well as irreal events occur which do not follow this general principle at all. On the one hand, the indicative can be used instead of the conditional in some irreal contexts (i). On the other hand, it is not acceptable in several sentences which express potential events (ii). These two cases could be characterized as follows:

(i) In irreal contexts, the event can be expressed both by the (present or past) conditional and the indicative, for example, in governing clauses of all examined conditional complex sentences rendering irreal events. In our opinion, the indicative comes into consideration in these sentences since the irrealty is signaled explicitly enough by another means besides the verbal mood, i.e., by the conditional clause. On the contrary, the indicative cannot be used in such sentences rendering irreal events in which some other indicator of irrealty is semantically vague or is missing at all (these cases are regarded as typical).

(ii) Concerning the indicative in potential contexts, the loss of the hypotheticality which is connected with the examined substitution plays an indispensable role when judging the acceptability of the indicative instead of the conditional. According to our interpretation, if a sentence expresses a potential event whose realization the speaker does not accept, the indicative cannot be used. On the contrary, in case of potential events which the speaker expects to be realized, the usage of both the conditional and the indicative is unproblematic; we suppose these cases to be the typical ones.

5. Besides the primary function, the conditional mood fulfills some further, secondary functions in contemporary Czech. We deal with contexts in which the conditional is used (in combination with other means) to signalize the communicative function of an utterance.

One of the means which are used to express the communicative function directly (not only in Czech but also in other languages) is called explicit performative formulae. Explicit performative formulae are complex sentences in the governing clause of which a performative verb form occurs and in the dependent clause of which the content proper is expressed. A performative verb form is mostly defined as the form of the first person singular present active indicative of an imperfective verb (usually of reporting verbs) by the use of which the action is not only described, but also performed at the same time (cf. Daneš et al., 1987, 170, Hirschová, 1988, 14). The performative verb form indicates the communicative function of the whole utterance explicitly; c.f. the verb form *doporučuji* 'I recommend' in the explicit performative formula *Doporučuji ti tu smlouvu nepodepisovat* 'I recommend (imperf.) you not to sign the contract'. In the present book, we try to demonstrate that the performative usage of verbs is not limited to indicative verb forms, as usually stated, but that also the form of the first person present conditional is used as an ordinary component of explicit performative formulae. The performative function of the conditional forms was attested by means of Austin's test (i.e., the word *hereby* can be inserted into the utterance; see Austin, 1975, 57) and by some other criteria described in Daneš – Hlavsa – Grepl et al. (1987, 316f.) or in Grepl – Karlík (1998, 436).

We focus on the present conditional in explicit performative formulae with the communicative function of assertion and of some types of appeal (in particular of recommendation, suggestion, advice, and offer). The analyzed material documents that the present conditional of those imperfective verbs is used performatively whose indicative verb form is commonly interpreted as performative (see ex. *Doporučoval bych ti tu smlouvu podepsat* 'I would recommend (imperf.) you to sign the contract'). However, the perfective counterparts of these imperfective verbs often function as performative verb forms, too (*Doporučil bych ti tu smlouvu podepsat* 'I would recommend (perf.) you to sign the contract'). In some cases, even only the conditional of perfective variants of these verbs can be used performatively while the conditional of their imperfective counterparts does not have a performative effect (cf. ex. *Nyní bych uvedl pár příkladů z praxe* 'Now, I would give (perf.) a couple of practical examples' vs. a non-performative utterance *Nyní bych uváděl pár příkladů* 'Now, I would give (imperf.) a couple of practical examples').

Besides the explicit performative formulae with the conditional verb form, also further constructions in which the conditional participates in expressing the communicative function of the utterance are analyzed: formally interrogative utterances which function as a polite request in communication (Sect. 5.2 of the book) and utterances which indicate a speaker's wish or his curiosity and are thus considered to be one of the indirect means for expressing communicative functions (Sect. 5.3).

6. As examined in Chapter 4, the conditional in its primary function is a semantically relevant means and is thus to be captured when representing the meaning of the sentence, i.e. within the tectogrammatical tree in FGP and PDT 2.0.

Since verbal mood is a morphological category (similarly to that of tense etc.), the semantic opposition expressed by the conditional and the indicative is proposed to be captured by a grammateme which belongs to a verbal node of the given tectogrammatical tree. The proposed grammateme is called a grammateme of factual modality (*factmod*). Besides the opposition of hypotheticality and assertion also the difference between two types of hypothetical meanings – the potential and the irreal ones – has to be taken into consideration. Three values of the grammateme *factmod* are therefore proposed: *potential* for potential events, *irreal* for irreal events and *asserted* for given events.

Basic rules concerning the assignment of the grammateme are further specified. We also deal with tectogrammatical representation of the sentence in which an indicative verb is used instead of the conditional (using the results of the substitution test).

A representation of the analyzed secondary functions of the conditional seems to be much more complicated than that of the primary function of this mood. Firstly, it is not clear whether these functions should be included into the representation of the sentence meaning at all. Secondly, if yes, how could these functions (and possibly further secondary functions of the conditional) be captured within the tectogrammatical representation. Since there are many related and umbrella problems which have not been solved yet, the tectogrammatical representation of the secondary functions of the conditional still remains open.

Seznam použité literatury

Adamec, P. (1973). Tři roviny modálnosti a jejich vztah k aktuálnímu členění. In: *Otázky slovanské syntaxe III*. Brno, Universita J. E. Purkyně, s. 141–147.

Austin, J. L. (1975). *How to Do Things with Words*. Second Edition. Cambridge, Harvard University Press.

Bauer, J. – Grepl, M. (1975). *Skladba spisovné češtiny*. Druhé vydání. Praha, SPN.

Běličová, H. (1983). *Modální báze jednoduché věty a souvětí (K porovnávací syntaxi češtiny a ruštiny)*. Praha, ÚJČ ČSAV.

Běličová, H. – Sedláček, J. (1990). *Slovanské souvětí*. Praha, Academia.

Buráňová, E. (1979). Vztah mezi pravděpodobnostní, dispoziční a záměrovou modalitou. *Slovo a slovesnost*, 40, s. 98–101.

Bybee, J. L. (1985). *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Daneš, F. (1973). Verba dicendi a výpovědní funkce. *Acta Universitatis Carolinae – Slavica Pragensia*, 14, s. 115–124.

Daneš, F. (1985). *Věta a text*. Praha, Academia.

Daneš, F. – Hlavsa, Z. a kol. (1987). *Větné vzorce v češtině*. Druhé, opravené vydání. Praha, Academia.

Daneš, F. – Hlavsa, Z. – Grepl, M. a kol. (1987). *Mluvnice češtiny 3*. Praha, Academia.

Danilava, S. – Schommer, Ch. (2008). *A Semi-Automatic Framework to Discover Epistemic Modalities in Scientific Articles*.

Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/0804.1033v1> [citováno 4. 8. 2008].

Dokulil, M. (1941). Morfologické kategorie pasiva ve spisovných jazycích severských

ve srovnání se spisovnou češtinou. In: L. Zatočil (ed.), *Hrst studií a vzpomínek*. Brno, Odbočka Jednoty českých filologů, s. 77–99.

Dokulil, M. (1954). K modální výstavbě věty. In: *Studie a práce linguistické I*. Praha, Nakladatelství ČSAV, s. 255–262.

Dokulil, M. (1967). K pojetí morfologické kategorie (na příkladě morfologické kategorie slovesného způsobu v češtině). *Jazykovedný časopis*, 18, s. 13–36.

Dokulil, M. – Daneš, F. (1958). K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha, ČSAV, s. 231–246.

Filipec, J. – Daneš, F. – Machač, J. – Mejštrík, V. a kol. (2005). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Třetí, opravené vydání. Praha, Academia.

Gabrielatos, C. – McEnery, T. (2005). Epistemic Modality in MA Dissertations. *Lengua y Sociedad: Investigaciones recientes en linguística aplicada. Linguística y Filología*, 61, pp. 311–331.

Geis, M. L. – Zwicky, A. M. (1971). On Invited Inferences. *Linguistic Inquiry*, 2, pp. 561–566.

Goodman, N. (1947). The Problem of Counterfactual Conditionals. *The Journal of Philosophy*, 44, pp. 113–128.

Grepl, M. (1964). K obsahovým větám oznamovacím s kondicionálem. *Sborník prací filologické fakulty brněnské university*, A 12, s. 141–145.

Grepl, M. – Karlík, P. (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.

Hajič, J. – Panevová, J. – Buráňová, E. – Uřešová, Z. – Bémová, A. – Kárník, J. – Štěpánek, J. – Pajas, P. (2004). *Anotace na analytické rovině. Návod pro anotátory*. Technická zpráva TR-2004-23. Praha, ÚFAL MFF UK.

Hajič, J. – Vidová Hladká, B. – Panevová, J. – Hajičová, E. – Sgall, P. – Pajas, P. (2001). *Prague Dependency Treebank 1.0*. Philadelphia, Linguistic Data Consortium.

Hajič, J. – Panevová, J. – Hajičová, E. – Sgall, P. – Pajas, P. – Štěpánek, J. – Havelka, J. – Mikulová, M. – Žabokrtský, Z. – Ševčíková Razímová, M. (2006). *Prague Dependency Treebank 2.0*. Philadelphia, Linguistic Data Consortium.

Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P. (1999). *Manuál pro tektogramatické značkování*.

Pracovní verze, verze I. Technická zpráva TR-1999-07. Praha, ÚFAL MFF UK.

Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P. (2002). *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky. I. svazek – teoretická lingvistika*. Praha, Karolinum.

Hajičová, E. – Partee, B. H. – Sgall, P. (1998). *Topic-Focus Articulation, Tripartite Structures, and Semantic Content*. Dordrecht, Kluwer.

Havelková, B. (1968). Lexikální a gramatické vyjadřování slovesného modu. *Acta Universitatis Carolinae – Slavica Pragensia*, 10, s. 45–57.

Hirschová, M. (1982). K některým otázkám reprodukování cizích výpovědí. In: *Studia Bohemica II*. Praha, SPN, s. 97–102.

Hirschová, M. (1988). *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc, Univerzita Palackého.

Horák, G. (1958). K využívání slovesného času a způsobu v slovenčině. In: *Studie ze slovanské jazykovědy*. Praha, SPN, s. 221–232.

Jachnow, H. H. (1994). Zum Modalitätsbegriff und zur Modalitätsbehandlung in neueren slavischen und deutschen linguistischen Nachschlagwerken und Grammatiken. In: H. H. Jachnow – N. B. Mekovskaja – B. J. Norman – A. E. Suprun (eds.), *Modalität und Modus: Allgemeine Fragen und Realisierung im Slavischen*. Wiesbaden, Harrassowitz, pp. 52–90.

Kahane, S. (2003). The Meaning-Text Theory. In: V. Agel – L. M. Eichinger – H. W. Eroms – P. Hellwig – H. J. Heringer – H. Lobin (eds.), *Dependenz und Valenz / Dependency and Valency. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research*. 1. Halbband / Volume 1. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, pp. 546–570.

Karlík, P. (1981). Morfologický a syntaktický modus. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 29, s. 59–71.

Karlík, P. (1983). K významu kondicionálu minulého. *Slovo a slovesnost*, 44, s. 12–21.

Karlík, P. (1990). Ilokuční potenciál podmínkových souvětí. *Slovo a slovesnost*, 51, s. 81–94.

Karlík, P. (1995). *Studie o českém souvětí*. Brno, Masarykova univerzita v Brně.

- Karlík, P. (1996). Interpretace nekontrafaktuálního významu tzv. kondicionálu minulého. In: I. Nebeská – A. Macurová (eds.), *Jazyk a jeho užívání*. Praha, FF UK, s. 74–80.
- Karlík, P. (2000). Hypotéza modifikované valenční teorie. *Slovo a slovesnost*, 61, s. 170–189.
- Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.) (2002). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, NLN.
- Komárek, M. – Kořenský, J. – Petr, J. – Veselková, J. a kol. (1986). *Mluvnice češtiny 2*. Praha, Academia.
- Kopečný, F. (1962). *Základy české skladby*. Druhé vydání. Praha, SPN.
- Lewis, D. K. (1973). *Counterfactuals*. Cambridge, Harvard University Press.
- Lopatková, M. – Žabokrtský, Z. – Kettnerová, V. a kol. (2008). *Valenční slovník českých sloves*. Praha, Karolinum.
- Machová, S. (1972). *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha, Academia.
- Mikulová, M. – Bémová, A. – Hajič, J. – Hajičová, E. – Havelka, J. – Kolářová, V. – Lopatková, M. – Pajas, P. – Panevová, J. – Razímová, M. – Sgall, P. – Štěpánek, J. – Urešová, Z. – Veselá, K. – Žabokrtský, Z. – Kučová, L. (2005). *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Technická zpráva TR-2005-28. Praha, ÚFAL MFF UK.
- Mrázek, R. (1968). Modus verbi v češtině z hlediska morfologie a syntaxe. *Sborník prací filsofické fakulty brněnské univerzity*, A 16, s. 25–35.
- Osenova, P. – Simov, K. (2003). The Bulgarian HPSG Treebank: Specialization of the Annotation Scheme. In: *Proceedings of the Second Workshop on Treebanks and Linguistic Theories (TLT 2003)*.
Dostupné z: http://www.bultreebank.org/papers/osenova_simov_tlt03.pdf [citováno 9. 1. 2009].
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Palmer, M. – Gildea, D. – Kingsbury, P. (2005). The Proposition Bank: An Annotated Corpus of Semantic Roles. *Computational Linguistics*, 31, pp. 71–106.

Panevová, J. (1974). On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part I. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 22, pp. 3–40.

Panevová, J. (1975). On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part II. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 23, pp. 17–52.

Panevová, J. (1977). Verbal Frames Revisited. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 28, pp. 55–72.

Panevová, J. (1978). K významové stavbě větného centra. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 33–39.

Panevová, J. (1980). *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha, Academia.

Panevová, J. (1996). More Remarks on Control. In: *Prague Linguistic Circle Papers II*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 101–120.

Panevová, J. (1998). Ještě k teorii valence. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 1–14.

Panevová, J. – Benešová, E. – Sgall, P. (1971). *Čas a modalita v češtině*. Praha, Univerzita Karlova.

Panocová, R. (2008). Expression of Modality in Biomedical Texts. *SKASE Journal of Translation and Interpretation*, 3, s. 81–90.

Dostupné z: http://www.pulib.sk/skase/Volumes/JTI03/pdf_doc/Panocova.pdf [citováno 9. 1. 2009].

Petráčková, V. – Kraus, J. a kol. (1998). *Akademický slovník cizích slov*. Praha, Academia.

Piqué, J. – Posteguillo, S. – Andreu-Besó, J. V. (2001). A Pragmatic Analysis Framework for the Description of Modality Usage in Academic English Contexts. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*, 2, pp. 213–224.

Prasad, R. – Miltsakaki, E. – Dinesh, N. – Lee, A. – Joshi, A. – Robaldo, L. – Webber, B. (2007). *The Penn Discourse Treebank 2.0 Annotation Manual*.

Dostupné z: <http://www.cis.upenn.edu/~elenimi/pdtb-manual.pdf> [citováno 10. 3. 2009].

Prasad, R. – Dinesh, N. – Lee, A. – Miltsakaki, E. – Robaldo, L. – Joshi, A. – Webber, B. (2008). The Penn Discourse Treebank 2.0. In: *Proceedings of the 6th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2008)*. Paris, ELRA, pp. 2961–2968.

- Sgall, P. (1967a). Functional Sentence Perspective in a Generative Description. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 2, pp. 203–225.
- Sgall, P. (1967b). *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha, Academia.
- Sgall, P. (1976). K obecným otázkám sémantiky věty. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 184–194.
- Sgall, P. (1994). Meaning, Reference and Discourse Patterns. In: *The Prague School of Structural and Functional Linguistics – A Short Introduction*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 277–309.
- Sgall, P. (1995). From Meaning via Reference to Content. In: *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Praha, FILOSOFIA, pp. 172–183.
- Sgall, P. (1998). Teorie valence a její formální zpracování. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 15–29.
- Sgall, P. (2006). Underlying Structure of Sentences and Its Relations to Semantics. In: P. Sgall, *Language in Its Multifarious Aspects*. Praha, Karolinum, pp. 130–139.
- Sgall, P. – Hajičová, E. – Buráňová, E. (1980). *Aktuální členění v češtině*. Praha, Academia.
- Sgall, P. – Hajičová, E. – Panevová, J. (1986). *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht, D. Reidel Publishing Company – Praha, Academia.
- Sgall, P. – Panevová, J. (1976). Obsah, význam a gramatika se sémantickouází. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 14–25.
- Skalička, V. (1935). *Zur ungarischen Grammatik*. Praha, FF UK.
- Stalnaker, R. C. (1968). A Theory of Conditionals. In: N. Rescher (ed.), *Studies in Logical Theory*. Oxford, Blackwell, pp. 98–112.
- Svoboda, K. (1962). *Infinitiv v současné spisovné češtině*. Praha, Nakladatelství ČSAV.
- Svoboda, K. (1972a). *Souvětí spisovné češtiny*. Praha, Universita Karlova.
- Svoboda, K. (1972b). Věty se spojkou *aniž*. *Naše řeč*, 55, s. 97–103.
- Svoboda, K. (1973). O gramatické modálnosti se zřetelem k souvětí. In: *Otázky slovenské syntaxe III*. Brno, Universita J. E. Purkyně, s. 233–241.

- Šmilauer, V. (1947). Slovesný způsob. In: A. Opravil (ed.), *Druhé hovory o českém jazyce*. Praha, Ing. Mikuta, s. 166–183.
- Šmilauer, V. (1969). *Novočeská skladba*. Třetí vydání. Praha, SPN.
- Štěpánek, J. (2006). *Závislostní zachycení větné struktury v anotovaném syntaktickém korpusu (nástroje pro zajištění konsistence dat)*. Disertační práce. Praha, MFF UK.
- Štícha, F. (1995a). Otázky predikátové: inference, implicitnost a explicitní výrazy ilokučních funkcí I. *Slovo a slovesnost*, 56, s. 98–109.
- Štícha, F. (1995b). Otázky predikátové: inference, implicitnost a explicitní výrazy ilokučních funkcí II. *Slovo a slovesnost*, 56, s. 204–217.
- Štícha, F. (2003). *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha, Argo.
- Tesnière, L. (1965). *Éléments de syntaxe structurale*. Deuxième édition. Paris, Librairie C. Klincksieck.
- Thompson, P. – Venturi, G. – McNaught, J. – Montemagni, S. – Ananiadou, S. (2008). Categorising Modality in Biomedical Texts. In: *Proceedings of the LREC 2008 Workshop on Building and Evaluating Resources for Biomedical Text Mining*. Paris, ELRA, pp. 31–34.
- Trávníček, F. (1943). Věty se spojkou *aniž*. *Slovo a slovesnost*, 9, s. 13–19.
- Zeman, D. – Hana, J. – Hanová, H. – Hajič, J. – Hladká, B. – Jeřábek, E. (2005). *A Manual for Morphological Annotation*. 2nd edition. Technical Report TR-2005-27. Praha, ÚFAL MFF UK.

Rejstřík

A

aniž, 67–72, 139, 144, 145, 152

F

forma výpovědní, 11–14, 31, 116–123, 125, 128, 129, 146–151

formule explicitní performativní, 11–13, 90–116, 119–121, 129, 131, 146–151

funkce komunikační, 4, 6, 10–15, 24, 25, 29, 31, 52, 53, 79, 86–87, 89–130, 142, 146–151

G

gramatém

Modal, 24, 25, 31, 146

Mod, 22–26, 31, 32

factmod, 135–145

sentmod, 29, 31, 146–150

tense, 28, 31, 137–145

verbmod, 28, 31–33, 134, 136

H

hypotetický, hypotetičnost, 7–8, 14, 35–87, 133–139

I

ireální, ireálnost, 3, 8–9, 26, 38–40, 42–87, 135–145

J

jako, 67, 72–78, 139, 145, 153

K

klauze závislá osamostatněná, 73, 74, 77, 126, 151, 153

M

modalita, 1, 3, 5

jistotní, 6, 7, 13, 15, 51, 54, 79, 106, 107

objektivní, 6, 7

postojová, 4, 6, 7, 10, 24, 89, 133

skutečnostní, 3, 5, 7–8, 14, 15, 35–86, 134–144

subjektivní, 6

voluntativní, 5, 7, 9, 15, 20–23, 25, 26, 29, 31, 51, 54, 134

O

oslabení komunikační funkce, 53, 92, 108, 115, 128

P

postoj mluvčího, 10, 11, 13, 79, 89, 124, 125, 130, 146

potenciální, potenciálnost, 8–9, 26, 38, 40, 42–87, 135–145

S

souvětí podmínkové, 36, 38, 41–56, 59–61, 83, 86, 87, 137, 139, 141–143

substituce kondicionálu indikativem, 36–42, 46, 82, 83, 97, 108, 138, 140

síla komunikační funkce, 53, 97, 108, 116

V

výzva zdvořilá, 53, 117–124, 146, 148, 162

Z

záměr komunikační, 10, 89, 119, 125